

MORUTAPU-Ô III.

Obtainable at The Book Depot, Box 76, Rustenburg.

MORUTAPUÔ III.

LOKWALÔ V.

LWA GO ITHUTA GO BUISA.

LO KWALETWE BARUTWA

BA SEÊMA V.

Kgatisô ya I.

E kwadilwe ké bakwadi ba Missione ya Hermannsburg.

1945.

Keteletsopele.

Lokwalô lo, lo eteletswe-pele ké Bo-Morutapuô I. le II.

Dikwalô tse pedi tseo, di re rutile mafoko a puô ya Setswana ka fa a farologanyêsêgang ka teng. Di re rutile melaô ya go fetoga le go dirisiwa ga ôna.

Morutapuô III. ké lokwalô lo lo tswele-tsang thutô eo pele, ka go supa ka fa mafoko a tlhômaganngwang ka teng, gore a nnê mebolêlô, le ka fa mebolêlô e tlhômaganngwang ka teng e nnê mebolêlô-ntsi gongwe mebolêlô-ka-karetso.

Lokwalô lo, e bile ké lo lo re rutang ditshupô tsa go buisa le mokgwa wa sebôkô sa poitere (poetry).

Bantu Studies Dep
JUN 15/58

1. Matlo a Batswana.

Karolô 1.

Morêna Jesu o kile a bua a re: "Diphoko-jwe di na le mesima, le dinônyane di na le dintlhaga". Ké tsôna dikagô tsa diphôlôgôlô le tsa dinônyane. Di re bontsha go re, sengwe le sengwe se itshenkêla kwa se ka tshabêlang teng, ha dipula di na, gongwe serame see wa. Dikagô tseo ké ditshireletso tsa tsôna. Ké botshabêlô jo bo di bolokang le go di femêla.

Motho o botlhale bogolo go diphôlôgôlô le dinônyane. Modimo o mo abetse tlhaloganyô. Tlhaloganyô ké selô se motho o akanyang ka sôna ka fa a ka ithusang ka teng. Dilô tse di se nang tlhaloganyô di itirêla boiphemêlô le polokêlô. A motho êna a ka gaisiwa ké tse di jalo? Ka Modimo o mo neile tlhaloganyô, rure o tshwanetse go di phala. E, oa di phala le ntlheng ya dikagô, tse a di dirileng go iphemêla ka tsôna. Botswerere jwa motho ntlheng ya go aga, re ka bo bôna, ha re ya kwa metseng e megolo ya bathobasweu. Foo re ka fithêla dikagô tse re ka reng, ké matlo a le lesomê a a tthatlhaganyeng. Go aga jalo, rure ké botswerere jo bogolo. Ga go ka ke ga dirafala ka makwêtê, a batho ba bogologolo ba neng ba aga ka ôna. Boima jwa kagô bo ka imêla makwêtê ao, jwa a thuba; jalo kagô yotlhe e kaa wa.

Merafe, e e simolotseng go aga dikagô tse dikgolo, ké morafe wa Bababilone le wa Baasiria le wa Baegepetô. Dikagô tse dikgolo tsa Baegepetô di ne di agilwe ka bonatla jo bogolo. Le ka jeno dikagô tseo di sa ntse di ka bônwa. Botsofe jwa tsôna bo akanngwa e le jwa dinyaga di le 6000. Ga go na dikagô tse dingwe, tse di

godileng jaaka tsôna le tse di tshwareletseng sebaka se se kalo, di saa wa. Dikagô tseo ké tse di bidiwang Dipiramiti.

Dikagô tse dikgolo tsa Bababilone le tsa Baasiria tsôna di olê, ké dithothobolo fêla. Ka jeno batho ba epile dithothobolo tseo, gore ba lemogê jalo mekgwa ya dikagô tsa merafe eo. Ha tsôna di sa tlhole di eme, a ga sé ka gonne ba ne ba sa lemoga go dira makwêê a a thata thata? Motlhamongwe le gôna ba ne ba ise ba lemoge go aga sentlê jaaka Baegepetô.

Moragô ga bao go simolotsê Barôma le Bagerika ka dikagô tse dikgolo le tse dintlê. Mokgwa, o merafe eo e neng e aga ka ôna, ké o le ka jeno o sa ntseng o gakgamalêlwa. Le ha go ntse jalo ga o tlhole o dirisiwa. Sebaka sa rona ké se se sa batleng mekgabisô e mentsi. Dikagô tsa ka jeno ké tse di bolêta fêla, tse di se nang mekgabisô e mentsi.

Batswana le bôna ba na le dikagô tsa bôna. Dikagô tseo, ké tse di agilweng ka fa mokgweng wa bôna. Mme kana mokgwa wa Batswana mo kagong ya matlo a bôna ké ofe? Mokgwa, o ba neng ba o tlwaetse mo kagong ya bôna, bogolo ké wa madikologa. Ba ne ba sa age dipôta tse di tlhamaletseng, jaaka bathobasweu. Ntlo ya bôna e ne e le ya lobôta lo lo dikologang. Le lelapa la bôna le ne le ntse jalo; le lesaka la dikgomo le la dihutshana ba ne ba le aga fêla jalo. Le ha go ntse jalo bodikologa boo, e ne e le jo bo dirilweng ka botswerere jo bogolo. Le ka jeno matlo ao a bôna ké a a kgatlhang thata thata. Ké a a gaisang matlo, a ba a dirang go etsa bathobasweu ka dipôta tse di tlhamaletseng.

E ka ne e le eng, se se dirisitseng Batswana go aga ka bodikologa? Se segolo, kooteng, e ne e le mogote wa lefatshe, le ba agileng mo go lônâ. Matlo, a a nang le dipôta tse di tlhamaletseng, ké a dipôta tsa ôna di emisang phefô, ha e foka. Dipôta tse di ntseng jalo di tshwana le le-

tamô le le thibang, gore selô se se fetê. Phefô, ka e kganetswe jalo, e tlaa ikgaoganya e sa ntse e le kgakala le lobôta, mme e pote ntlo ka fa matlhakoreng a mabedi a yôna. Mo ntlong, e e agilweng ka bodikologa, ga goa nna jalo. Foo phefô, ha e foka, e tlaa fitlha fa loboteng, mme ka e le lo lo dikologang, ga lo ka ke lwa e emisa, mme e tlaa dikologa ka lônâ. Jalo go tlaa ne go fitlhêlwa ntlo ya madikologa e le tsididi go gaisa ya dipôta tse di tlhamaletseng. Ké phefô e e e tsidifatsang jalo. Ké ka ntlha ya moo, matlo a madikologa a siameng thata mo mafatsheng a a molelô. Ké sôna se se dirisang bathobasweu ba le bantsi go aga matlo a a ntseng jalo. Batswana, ka ba itshenketse moagô o o jalo, rure ba ne ba itse, se ba se dirang.

I. Mmolêlô (sentence).

Ha motho a tlhômaganya mafoko, a re a ithutileng mo go Morutapuo I. le II. e be e le go re, jaanong o bua gongwe o bolêla Mmolêlô (Sentence). Mebolêlô e e jalo ké e: Pitse e khunou ea raga. Le: Pitse e khunou e raga thata. Le: Kgomo e tshojwa ga e ka ke ea thula sentlê. Le: Dipodi tsotlhe di ile go fula.

Mo puong ngwe le ngwe go na le mefuta e le meraro ya Mebolêlô, ebong A) **Mmolêlô-nosi** (simple sentence), le B) **Mmolêlô-ntsi** (complex sentence), le C) **Mmolêlô-kakaretso** (compound sentence).

A) **Mmolêlô-nosi** (simple sentence).

Mofuta wa ntlha wa Mmebolêlô ké Mmolêlô-nosi (simple sentence). Mmolêlô-nosi ké mmolêlô o o sa tlhômaganyeng Mmolêlô le Mmolêlô, jaaka: Kgomo ya me e sule, mme pitse yôna e sa le teng. 'Nyaya, Mmolêlô-nosi ké Mmolêlô o o

emeng o le nosi fêla, o tlhomagantsê mafoko fêla, jaaka: Kgomo e sule. Pitse ya me e sa le teng. Podi e ngolwana ga e na maši. — Tlhaolang jaanong Mebolêlô-nosi yotlhe, e e mo kgaolong, e Lo e buisitseng. Bopang Mebolêlô-nosi e mengwe.

2. Matlo a Batswana.

Karolô 2.

Matlo a Batswana a agiwa jaana: Pele go tlhômêlwa dikôta mo mmung. Dikôta tseô di na le boleele jwa dinaô di le 5, gongwe di le 6 fa godimo ga mmu, di sena go êpêlwa. Dikôta tseo, tse di bidiwang maotwana a ntlo, di tlhômêlwa ka tikologô, di ka ne di le 8 go ya di le 12, fêla ka fa bogolo jwa ntlo bo tshwanetseng go nna ka teng. Fa gare-gare ga tikologô ya dikôta tseo go tlhômêlwa kôta e ngwe e e boleele jwa dinaô tse 10 go ya tse 12 le go feta. Kôta eo ké e ba bangwe ba e bitsang Musipudi, mme ba bangwe ba re, ké Pinagare. Kôta eo ké yôna e e tshwanetseng go tshegetsa ditlhomeso tsa marulêlô kwa godimo. Kwa tlase ditlhomeso di funêlêlwa mo dikoteng, tse di bidiwang maotwana a ntlo. Ga di ikaege mo go ôna ka ntlha ya thitô ya tsôna, mme di a feta go se kae. Jaanong ha ditlhomeso di sena go funêlêlwa jalo, go funellwe dithupa tsa moretlwa gongwe motlhakolwane mo go tsôna. Dithupana tseo di tlaa dikolosiwa mo ditlhomesong, di katoganye ka bokgakala jwa lonaô lo lo longwe fêla. Ké tsôna tse bojang jwa Maragômagolo gongwe Motlola-tshêphê bo tlaa rokêlêlwang mo go tsôna, ha go rulêlwa. Kwa bojang boo bo tlhokafalang teng, goa tle go tsewe Motshikiri gongwe Lotlhaka, go rulelwe ka lônâ. Go rulêla go simololwa kwa tlase, kwa dithitô tsa ditlhomeso di fetang maotwana a ntlo teng. Go tlaa rulêlwa jalo go ya kwa godimo, gore go be go fêlê. Ha jaanong

majang, a go rulêlwang ka ôna, a ya go kôpana kwa godimo, a funagangwe thata ka lelodi la kgobati, gore ntlo e se dutlê, ha dipula dii na.

Mme le ha ntlo e ruletswe, ga sé go re, e setse e fedile; nyaya, jaanong go sa ntse go bātlēga go re, e dirêlwê lobôta. Lobôta lo agiwa mo teng dira jalo ga yôna go bapa le maotwana a ntlo, mme e le ka fa teng. Ka go go sala mathudi ka kwa ntlê. Le gôna lobôta ga lo fitlhe kwa bojangnye jwa marulêlô, mme le khutla, ha lo bo atametse, gore go sale jalo phatlha gare ga lobôta le marulêlô.

Re ka botsa, go re, ké go reng, Motswana a sadisa phatla eo? Le sôna seo ké selô se se supang gapê go re, Batswana ba ne ba dira ka botlhale jo bogolo. Motswana o tlwaetse go nna kwa ntlê mo lelapeng, le go apêêla teng. Go na le leisô mo lelapeng, le o gotsetsang mollô mo go lônâ. Ké teng kwa go apeiwang teng. Ké teng kwa le gôna go itisiwang teng maitsiboa, ha banna ba tshwere kgang, ba ôra mollô. Mme ha dipula dii na, gôna go tshabêlwa mo tlung, mollô le ôna o isiwa mo tlung, le go apaya go apêêlwa teng. Mme jaanong go tlogetswe phatla eo fa gare ga lobôta la ntlo le marulêlô, gore mosi o tswê teng, le gore batho ba sé bolawê ké mosi wa mollô oo.

Gapê, le ha Batswana ba tlwaetse thata go rôbala mo lelapeng, ha go le mariga, seramê see wa, gongwe ha dipula dii na, batho ba tshabele mo tlung. Jaanong phatla eo, ké yôna e go tlaa tsê nang moa o o siameng ka yôna, le e o o maswê o tlaa tswang ka yôna. A ga sé botlhale jo bogolo, jo Motswana o neng a aga ntlo ya gagwê ka jôna?

Mme ga sé gôna fêla. Selô se sengwe gapê ké se: Lefatshe la rona ké lefatshe la motlhwa, o o senyang thata thata. Ha lobôta lwa ntlo lo no lo ka fitlha kwa bojangnye jwa marulêlô, go no go tlaa bônwa bo feditswe ké motlhwa ka

bonakônakô. Lobôta lo no lo tlaa thusa motlhwa go fitlha kwa go jôna. Jalo go rulêla e ne e tlaa nna tirô ya ka metlha. Ké ka ntlha ya tsôna tseo Motswana a lemogileng go aga ntlo ya gagwê jalo ka botlhale jo bo golo.

Mme jaanong moagi wa setswereré yo o agang ntlo e e jalo ké mang? Ntlo ké selô se se kôpanêlwang mo tirong ya go e aga. Le ha mosadi wa Motswana e le êna yo go ka tweng ké moagi wa yôna, ka e le êna yo o agang lobôta le go e rulêla, monna le êna ga a nne fêla. Tirô ya monna ké go batla dikôta le ditlhomeso, le go di êpêla, le go di tlhomesa. Jaanong mosadi ké êna yo o tlaa rulêlang le go bopêlla lobôta.

Ha jaanong ntlo e agilwe jalo, go be go sa ntse go setse fêla go e agêla lelapa. Ka jeno re fitlhêla lelapa le agiwa ka mmu bogolo. Bogologolo le lôna le ne le dirwa ka matlhakwana a motlhakolwane le a letlhajwa le a ditlhatsana tse dingwe tse di ntseng jalo.

Ha jaanong tsotlhe tseo di fedile, mosadi wa Motswana o tlaa simolla go dila le go kgapha le go taka ntlo ya gagwê, gore e be e kgaatlhê mongwe le mongwe, yo o e bônang. Dipôta tsa yôna le mo teng ga yôna le mo lelapeng, gotlhe go tlaa fitlhêlwa go le phêpa, go le gontlê, go sé mo go nang le leswê gopê. Mme mosadi wa Motswana, ha e le mosadi tôta, go tlaa ne go fitlhêlwa a e lebeletse, a e fêêla, a e kgapha, a e bitiêla, gore e se ka ya senyêga gopê gopê. Ké yôna ntlo ya Motswana eo.

II. Dikarolô tsa Mmolêlô-nosi, tsa Sediri (subject) le Sedirang (predicate).

Mmolêlô-nosi o dirwa ka go tlhômaganya mafoko. Mafoko ao ké a a bolêlang selô sengwe

se se dirang, le se selô seo se se dirang, le selô se se dirwang, le se se dirêlwang. Ka moo Mmolêlô-nosi o na le dikarolô di le nnê, ebong:

- a) Sediri (subject)
- b) Sedirang (predicate)
- c) Sedirwa (object)
- d) Sedirêlwa (indirect object).

a) Ga go na Mmolêlô-nosi opê, o o se nang Sediri; ké go re, selô se o bolêlang ka ga sôna go re, se dira jaana le jaana. Rea re: Motho o bolaile kgomo. MOTHO ké Sediri se Mmolêlô o buang ka ga sôna go re, se bolaile kgomo.

Sediri seo e ka nna Leselô; jaaka ha re re: Motho o bolaile kgomo. Sediri mo Mmolelong oo ké MOTHO. Mme MOTHO ebile ké Leselô, ka fa re setseng re itse ke teng.

Mme Sediri e bile e ka nna Letlosa (pronoun); gonne re ka re: Di gorogile. Mo Mmolelong o Sediri ké DI. mme Di ga sé Leselô, mme ké Letlosa; gonne tôta go teiwa dikgomo, mme Leselô la DIKGOMO le tsositswe ké Letlosa la DI.

b) Karolô ya bobedi ya Mmolêlô-nosi ké Sedirang. Sediri, se go bolêlwang ka ga sôna, se tshwanetse sa dira sengwe. Ha go sa bolelwe, se Sediri se se dirang, e tlaa bo e se Mmolêlô. Rea re: Kgomo ea fula. FULA yoo ké Sedirang mo Mmolelong o; gonne ké se se bolêlang, se kgomo e se dirang.

Sedirang e tlaa ne e nna Ledira (verb): Kgomo ea FULA. Gongwe e ka nna Leselô le le kopantsweng le Sediri ka Letlatsaledirâ; Ngwana ké Motho. Gongwe e tlaa nna Letlhaodi (adjective), le le kopantsweng le Sediri ka Letlatsaledira: Motho yo O MOLEMÔ. Gongwe e ka nna Lebadi le le kopantsweng le Sediri ka Letlatsaledira: Dikgomo tse DI THARO.

Tlhaolang Didiri di le tlhano, tse Lo di bônang mo kgaolong, e Lo e buisitseng.

Tlhaolang mo kgaolong, e Lo e buisitseng
Didirang di le tlhano tsa Ledira, le tsotlhe tsa
Leselô, le tsa Letlhaodi, le tsa Lebadi tse di teng

3. Melawana mengwe ya Batswana.

Ha motho a bua ka ga molaô, oa ba a raya
molaô wa kgosi; ké go re: Molaô, o kgosi e o
nayang setšaba sa yôna. Fano gôna ga go twe:
Molaô, mme goa twe: Melawana. Jalo ga go
tewe molaô o kgosi ngwe le ngwe ya Batswana
e o neileng setšaba sa yôna; nyaya, ké se sele,
se se teiwaang fa.

Morafe mongwe le mongwe o na le mokgwa
wa ôna, o go sa itsiweng go re, o simologile leng.
Motlhamongwe mokgwa o o ntseng jalo o ka ne o
simologile, morafe o o jalo o ise o nne morafe go-
ngwe setšaba. E, motlhamongwe morafe o, le
motse tôta o ise o nne le ôna, mme e sa ntse e
le ntlo fêla. Re itse go re, motho mongwe le
mongwe a na le mokgwa wa gagwê. Ha jaanong
motho yo o ntseng jalo a ka tshegofala, a simolola go
una le bana, foo le bôna ba tlaa tsaya mokgwa
wa ga rrabô. Ka e le ôna, o ba o bônang ka
metlha mo go rrabô; ké ôna o ba golêlang mo
go ôna, ba o tlwaêla; mme ka go o tlwaêla jalo,
ba o dirise. Gonne selô se motho o golêlang mo
go sôna, gongwe se o golang ka sôna, kwa o go-
dileng teng, ké sôna se se tlaa ipontshang ka di-
tîrô tsa gagwê. Le ka ga ôna mokgwa wa ntlo
go ntse fêla jalo. Ké go re: Ha bana ba ntlo
ba nyala, mme mongwe le mongwe wa bôna a
simolola go nna le ntlo ya gagwê, ntlo ngwe le
ngwe e e ntseng jalo e tlaa nna le ôna mokgwa oo.
Mme kwa matlo a a jalo a nnang mantsi teng, gore e
be e nnê motse, foo motse oo le ôna o tlaa ipo-
ntsha ka ôna mokgwa oo. Mme ha metse eo jaa-

ong e. tswa setšaba, setšaba seo le sôna ga sé
ke se fapoga mokgwa oo. mme se tlaa ipontsha
ka ôna. Jalo re ka re: Setšaba sengwe le se-
ngwe ké se se tsamayang mo metthaleng ya ba-
golo, ké go re: Mo mekgweng e e sa leng e si-
mologa ka ntlo.

Ha jaanong go ntse go phelwa jalo ka ma-
kgolokgolo a dinyaga mo mekgweng oo, mokgwa
oo o ye go fetoga moragô, o nne molaô. Ha go
twe, o nne molaô, ké go re: E nne selô, se go
fitlhêlwang e le molato, ha se sa tshegediwe, se
sa dirisiwe. Mme ka e sé molaô o o tlhomamisi-
tsweng ké kgosi ka gopê, bogolo re ka re, ké
molawana. Go na le melawana e e ntseng jalo, e e sa
tlhômamisiwang ké kgosi ka gopê, mme e e ka reng
motho a sa e tshegetse, dikgosi di ka mo sekisa,
le makgotla a ka mo naya molato.

Morafe wa Batswana le ôna o na le mekgwa
gongwe melawana ya ôna. Melawana eo ga sé
ya setšaba se le sengwe fêla sa morafe wa Ba-
tswana; ké melawana ya ditšaba tsotlhe tsa
Batswana, gongwe ya merafe yotlhe ya bôna.
Ha e ne e le melawana ya setšaba se le sengwe
fêla, gongwe ya ditšaba di se kae, foo re ne re
ka re, melawana eo e simologile mo setšabeng
seo. Mme ka e le mo ditšabeng tsotlhe, go supêga
go re, melawana eo e simologile, ditšaba tseo di
ise di kgaogane, di sa ntse di le mmôgô; motlha-
mongwe di sa ntse di le motse o le mongwe fêla,
gongwe ntlo e le ngwe fêla.

Ké selô se se gakgamatsang thata thata, ha
ka jeno re ntse re utlwa bagolo ba lela, ba re:
Bana ga ba re utlwe! Bogologolo go no go sa
nna jalo mo Batswaneng. Foo bana ba ba itao-
lang ba ne ba sekisiwa ka bogale jotlhe. Jalo
ba ne ba ikôbêla bagolo ba bôna, ba ba tshaba.
Le ha e sé bagolo ba ba tsetseng motho, mme e
le motho yo mogolo fêla, o na a boifiwa, a utlwiwa.
E, Batswana ba ne ba na le melawana e mentsi
thata, e ba neng ba femêla bagolo ka yôna. Me-

lawana eo e ne e rutiwa bana ba Batswana, e seng fêla go e itse, mme e le go e tshegetsa. Mme ngwana wa Motswana o na a sa ka ke a bônwa a tlhokomologa melawana eo fêla, a sa sekisiwe.

Mo bathong ba losika lwa motho, motho yo o nang a femêlwa bogolo ka melawana e e jalo, ekete e ne e le malomê. Malomê ké kgaitsadia mma-motho mongwe le mongwe. Ha motho yoo a bidiwa malomê jaana, ekete le gôna go setse go supa go re, o na a neilwe thata e kgolo, kampo re ka re, ditshiamêlô tse dintsi. Leina la malomê ké le le re gopotsang: go loma, gongwe goo ja. Rure melawana ya Batswana ké e e neng e fa malomê dilô tse a di lomang, gongwe tse a di jang. Mme ha a bidiwa Malomê, mme e seng Rralomê a koo teng ga sé ka e ne e le kgaitsadia mma motho, mme e seng mogoloaa rra-motho, gongwe monnawê.

Malomê yoo ké êna yo Batswana ba neng ba mmeetse melawana ya "Ditlhôgô". Selô sengwe le sengwe, se mosimane gongwe ngwanyana a ka se bapalang, e le sa ntlha, o na a se na thata ya go se itsholêla, gongwe go se naya bagolo ba gagwê. Selô seo go no go itsiwe ké botlhe go re, ké sa ga malomê. Ké se se nang le go isiwa kwa go êna, gore a se neiwê.

Gapê, selô sengwe le sengwe, se mosimane gongwe ngwanyana a ka se thwalang, ga a na go ka se ithuêla, mme o tshwanetse go se isa go malomaagwê. Dilô tse di ntseng jalo re ka re, ké dikabêlô, gongwe dinêô, gongwe dimphô. Motswana êna o na a bitsa selô se se jalo, a re, ké "tlhôngô". Malomaamotho ké êna yo o neng a fiwa "ditlhôngô" tse di ntseng jalo. Hamotho a santse a na le malomaagwê, ga go sepê se a ka se thwalang, a se ithuêla. Ha a ka se itsêela, o tlaa bo a dirile molato o mogolo, o a ka sekisiwang ka ntlha ya ôna. Sengwe le sengwe se se ntseng jalo ké "tlhôngô", e malomê o tshwanetseng go e bôna.

Ké tshiamêlô ya malomê, e o e neiwang ké mola-wana wa Setswana.

Mme tshiamêlô ngwe le ngwe e batla tebo-gêlô, gongwe go ka twe tshwanêlô. Ha dilô tseo e le tse di tshwanetseng malomê, le êna malomê o tlaa bo a na le sengwe se e leng tshwanêlô ya gagwê mo ditlogolong tsa gagwê. Ké go re, kwa bao ba mo nayang ditlhôgô teng, le êna o tshwa-netse go ba dirêla sengwe. Mme se sengwe seo e ka ne e le sefe? Ha mongwe wa ditlogolo tseo tsa gagwê a ya go nyala, foo ké tirô ya malomê go thusa bana bao ba ga kgaitsadiê ka dikobô le dilô tse dingwe. Ka e le ba ba mo jesitseng, le êna o tlaa nna le go ba thusa jalo. O jelê; a a jesê!

Mme jaanong ha motho a se na malomê, goa tle go tweng? Gongwe ha e le basimane ba ba kga-kala kwa merakeng, kwa malomê a seng teng, gôna goa tle go tweng? Ha mosimane yoo a ka bapa-la phôlôgôlô ka go e bolaya, a jaanong ka malo-maagwê a se yô, a ka e itsêêla fêla? A o ka ee ja, kampo a o tlaa nna le go e tlogêla fêla, gore e bôlê? Nyaya, foo o na le go e naya mogoloê, mme e seng ka gopê go e itsêêla. Se se ntseng jalo ké sôna se Motswana o se bitsang "marapô". Mme ha e ka ne e le selô se a se thwetseng, le sôna o tlaa nna le go se naya mogoloê, ha a se na malomaagwê. Mme se se ntseng jalo sôna ké se se bidiwang "masori".

Mme ha go ka ne go tlhabilwe, foo mongwe le mongwe wa losika lwa yo o tlhabileng o tlaa nna le go bôna sengwe sa selô se se tlhabilweng; mme le gôna e le ka fa go tlwaetsweng ka teng, ebong jaana: Mala ké a monnamogolo; ngati ké ya mosadimogolo. Ka ngati kana go teiwa lela le le mafurafura, le le bolêtalêta. Diphilô ké tsa banna-bagolo, ba ba sa tlholeng ba bôna bana. Motswana a re: Ha tse di ntseng jalo di ka jewa ké yo o sa ntseng a bôna bana, goa twe: Di ka tla tsa mo gata leihêka. Tlhôgô ké ya mogwagadi, mme nkô ké ya mosadi wa 'gwê. Motlhana wa

mokwatla ké wa kgaitsadia yo o tlhabileng; le tsôgô ké la mogoloê, serope sôna ké sa ga monna wê. Mogodu le ntshothwane le pelo le makgwafé ké tsa banna; mme telle le ditlhako ké tsa badisa

Ké yôna mekgwa ya Batswana, e re ka reng ké melawana ya bôna. Mme mongwe le mongwe wa bôna o na a e itse, e bile a e dirisa, mme go ne go sé opê wa bôna, yo o neng a e tlole fêla, a sa e tlhokomele. Ha Motswana a ne a ka tlole fêla, o na a isiwa fa pele ga lekgotla, a bo nwe molato, mme a sekisiwe.

Ha jaanong mosadi wa motho a kaa swa dilô tsotlhe tsa gagwê, e leng tsa yo o suleng, di tlaa tla go tsêwa ké malomaagwê. Ha a di tsaya jalo, e be e le go re, o tlaa dira fêla ka tsôna, ka fa a ratang ka teng.

Gapê, ha motho a ka swêlwa ké mongwe mo tlung, ba botlhe ba gagwê, ebong ba losika lwa gagwê, le ditsala tsa gagwê, di tlaa tla kwa go êna go mo tshedisa; mme go tlaa twe: Re ya matshedisong. Mme ga ba nke ba ya fêla, ba sa tshola sepê; nyaya, ba tlaa mo êla dikabêlô le dinêô, tse ba reng: Re ya go mo gomotsa ka tsôna. Mme dimphô tseo ba tlaa di mo naya ka mafoko a a gomotsang pelo ya gagwê.

III. Dikarolô tsa Mmolêlô-nosi tsa Sedirwa (object), le Sedirêlwa (indirect object).

Ha Sedirang e le Ledira la Leséfetetsa (intransitive), foo Mmolêlô-nosi ga o ka ke wa nna le sepê se sengwe, ha e se fêla Sediri le Sedirang. Mme ha Sedirang e le Ledira la Lefetetsa (transitive), foo Mmolêlô-nosi o sa ntse o ka golêla-pele

Goa twe: Motho o eme. EME ké Ledira la Leséfetetsa, jalo Mmolêlô-nosi oo ga o ka ke wa

lhôla o godisiwa ka Sedirwa; gone ga go ka re ga bolêlwa se a se êmang. Mme ha e le Leditla la Lefetetsa, jaaka: go thaba, gôna re ka re: Kgosi e tlabile kgomo. Foo Mmolêlô o sa ntse o ka godisiwa ka Sedirwa "KGOMO". KGOMO ké Sedirwa, ka e le sôna se se tlabilweng. Se Sedirang se se bolêlang, ké se se dirafalêlang Sedirwa, ha Sedirang e le Leditla la Lefetetsa.

Mme go sa ntse go na le mokgwa o mongwe gapê wa go godisa gongwe go lelefatsa Mmolêlô-nosi, o Sedirang sa ôna e leng Lefetetsa, ebong ka Sedirêlwa (indirect object), jaaka ha re re: Kgosi e tlabetse Setšaba kgomo. SETŠABA ké Sedirêlwa.

Tlhaolang Didirwa di le lesomê mo kgaolong, e Lo e buisitseng, le Didirêlwa di le lesomê.

Êlang tlhokô: Ka Lefetetsa lengwe le lengwe le ka bolêlwa ka mokgwa wa Tira (active) le wa Tirwa (passive), jaaka re ithutile mo go Morutapuô II., jalo Mmolêlô-nosi mongwe le mongwe, o o nang le Sedirwa ké o o ka fetolwang, oa bolêlwa ka mokgwa wa Tirwa. Fêla foo Sedirwa se tlaa fetoga, se una Sediri. Re ka re: Kgosi e tlabetse setšaba kgomo. Foo KGOSI ké Sediri, Gongwe re ka re: Kgomo e tlabetswe setšaba ké kgosi. Foo KGOMO ké Sediri.

Êlang tlhokô gapê: Jaaka Sediri se ka bolêlwa ka Leselô gongwe ka Letlosa, jalo Sedirwa le sôna se ka bolêlwa ka Leselô gongwe ka Letlosa. Re ka re: Ntja e lomile motho. Gongwe re ka re: Ntja e mo lomile. MOTHO ké Leselô, mme MO ké Letlosa. Sedirêlwa le sôna se ka bolêlwa fêla jalo ka leselô gongwe ka Letlosa. Re ka re: Kgosi e tlabetse moeng kgomo; gongwe re ka re: Kgosi e mo tlabetse kgomo. MOENG ké Leselô, mme MO ké Letlosa.

4. Diruiwa tsa pele tsa Bathobantsho.

a) Re di itse ka eng?

E rile bathobasweu ba tsêna mo lefatsheng la Transvaal, ba fitlhêla Moselekatse a gateletsa Batswana, a bolaile ba bantsi ba bôna; mme ba bangwe bôna ba setse ba phela fêla ka go tsha bêla kwa le kwa, kwa o neng a ntse a ba tebêlêla teng. Ké ka moo Batswana ba neng ba tloga ba taya batho ba gagwê leina la "Matebele". Mo selekatse o bolaile bontsi jwa merafe ya Batswana, a ba gapêla diphedi tsa bôna le basadi ba bôna le bana ba bôna. Batswana ba sebaka seo ba ne ba ruile diphedi, tse ba neng ba iphedisa ka tsôna. Mme dilô, tse ba neng ba di ruile, ké dife? Ha re rata go itse go re, ké dilô dife, re ka leba fêla, mokgwa, o Motswana o di bitsang ka ôna. Gonne sengwe le sengwe, se le ka jeno a se bitsang ka leina la Setswana, re ka re, ké se o neng a se ruile. Mme sengwe le sengwe, se o neng a sa se rua, ké se o se bitsang ka leina le batho, ba ba se tsisitseng mono, ba neng ba se bitsa ka lônâ; jaaka Êsêlê gongwe donki le katse le moulô le tse dingwe.

Le ha go ntse jalo go na le dilô di le nnê tse Motswana o di bitsang ka leina la Setswana, mme e sé tse o neng a di ruile ka sebaka seo, mme e le tse di tsileng ka batho basweu mo lefatsheng le. Dilô tse nnê tseo ké pitse le kolobê le koko le pidipidi.

E rile pitse e tla mono ka bathobasweu, Motswana a bôna e tshwana fêla le pitse e tilotsana, e ka jeno e bidiwang pitse ya naga. Foo a fetola dilô; selô seo se seša a se bitsa pitse, mme se o neng a se bitsa pitse, sôna a se bitsa pitse ya naga.

Selô se se supang go re, Batswana ba ne ba

a rua pitse, mme ba simolotsê go e bôna ka bathobasweu, ké ka gonne go fitlhetswe ba palama kgomo, etswe e le selô se se sa tshwanêlang o palangwa. Kgomo eo, e ba neng ba e tana, a ne ba e bitsa lekaba. Ha Batswana ba ka bo a itsile pitse, rure ba ka bo ba sa palama kgomo, a e sa go tshwanêla, e bile e sa itse go taboga monate, letlalô la yôna le lôna le repile, le ntse e sutasuta, ha motho a e palame.

Selô se sengwe gapê se se supang go re, bathobantsho ba ne ba sa rua pitse, ké ka re utlwa Basotho ba e bitsa ka leina le Maburu a e bitsang ka lôna; ba re, ké pêrê. Mme Masolo ôna e bitsa ka leina la Seesimane, a re, ké horse, mongwe amahaša. Bogologolo Motswana o na a a rua pitse le e seng go e itse. Mme e rile tsêna mo lefatsheng leno ka bathobasweu, Motswana le êna a lemoga monate wa yôna wa go tana, a tlogêla go palama lekaba, mme a simolola go palama pitse.

Selô sa bobedi, se re fitlhêlang ka jeno Motswana a se bitsang ka leina la Setswana, ké kolobê, e ha a na a sa e rua, le ha e le go e itse. Le ôna kolobê, Motswana o simolotsê go e bôna, a bathobasweu ba tsêna mo lefatshang le. Mme e rile a e bôna, a fitlhêla e tswana fêla le kolobê, e ka jeno a reng, ké ya naga, mme mo sebateng seo, a neng a e bitsa kolobê. Le foo a fêla dilô. Kolobê ya seeng a e bitsa kolobê; mme ya naga e o nang a e bitsa kolobê, yôna a simolola go e bitsa kolobê ya naga. Le ka jeno go a ntse go na le ditšhaba tsa Batswana, tse di binang kolobê, mme e sé kolobê e ka jeno ba e bitsang kolobê, mme e le e e bidiwang kolobê ya naga. Le ha go ntse jalo ga re ka ke ra fitlhêla opê wa ôna a re: Ke bina kolobê ya naga, mme re tlaa na re utlwa fêla a re: Ke bina kolobê.

Selô sa boraro, se Motswana o na a sa se rua, ké koko, le ha re utlwa a se bitsa ka leina la Setswana. Ha koko Motswana a e bitsa ka

leina la Setswana, ké ka gonne a e utlwa e nts
e re: Ko ko ko ko. Mme a akofa a e bitsa k
ôna modumô wa yôna, a re: Ké koko. Selô s
ke le mokwadi wa mafoko a. ke se lemogile k
ngwana wa bofêlô wa me. E rile e le lantl
a bôna koko, a sa le monnye thata, a sa ntse
ithuta go tsamaya, go bua gôna a ise a go ithu
te, ra utlwa a supa koko ka monwana, a re: Koko
Selô se, se ntemogisitse go re, Batswana ba bits
koko ba re, ké koko, ké ka gonne ba utlwile
lla jalo, e re: ko ko.

Selô sa bonê ké pidipidi. Le yôna ké sel
se Motswana o nang a sa se rua bogologolo
mme le ha go ntse jalo a se bitsa ka leina la
Setswana. Ntlheng ya pidipidi, rure ké selô s
se gaggamatsang, ka Motswana, e rile ha a
bôna, a sa e bitsa lehudi, ka e tshwana fêla le
yôna pidipidi eo ya naga, mme a e bitsa pidipidi
O' dirisitswe ké eng go e bitsa jalo? Ha moth
a akanya sentlê, o tlaa fitlhêla go re, koo teng
le ka ntlha ya motsamaô wa yôna, o o mo dir
sitseng go e bitsa jalo; ka gonne e tsamaya
ntse e ritarita, fêla jaaka ekete e ka re: Bidi
bidi, bidibidi.

Dilô tse nnê tseo, le ha Motswana ka jen
a di bitsa ka leina la Setswana, o na a sa d
rua. Mme tsotlhe tse dingwe, tse o di bitsang
ka leina la Setswana, ké tse o neng a di ruile
mo sebakeng se bathobasweu ba tsenyeng mo
lefatsheng leno ka sôna; ba fitlhetse a di tshotse
a iphedisa ka tsôna.

b) Dilô tseo ké dife?

Dilô tse Batswana ba di ruileng, bathoba
sweu ba ise ba tsene mo lefatsheng leno, e ne
le dilô di le nnê, ebong kgomo le ntja le nku
le poti.

1) *Kgomo.* Kgomo e ne e le segotlhe s
Motswana, e ne e le Modimo wa gagwê. Ké yô

na e o nang a e pagama, ha a êta, mme a sa rate go tsamaya ka dinaô. Ké yôna e e neng e rwa-la dithoto tsa gagwê, ha a huduga, gongwe a ya merakeng, gongwe a tswa teng a boêla kwa gae. Motswana o na a phela ka maši a kgomo a lobese gongwe a lekuka, a a themisitsweng, a bile a a ja nama ya yôna. Diaparô tsa gagwê e ne e le tsa letlalô la kgomo, ha a tlhôka tsa phôlô-gôlô, le ditlhako tsa gagwê, bo-mphetšana, o na a di sega mô letlalong la kgomo, bogolo la molala wa pôô. Bolaô jwa gagwê le jôna, le thêbê ya gagwê, e ne e le tsa letlalô la kgomo, le kgetse ya lekuka fêla jalo.

Mosadi yo o nyalwang o na a ntshediwa bogadi ka yôna kgomo, e le go re, monna yo o mo nyalang, o ithêkêla bana, ba o tlaa ba tsholang naê. Gonne ha a ise a ntshe bogadi, foo bana ba o tlaa ba bônang le mosadi yoo, ya bo e sé ba gagwê, mme e le ba gagabô mosadi.

Dinaka tse di kimakima tsa kgomo ya semologa. ké tsôna tse Motswana o nang a gêlla metsi ka tsôna. Seditse se sentlê sa yôna e ne e le sebokadintsi sa gagwê. Ditlhakwana tsa kgomo ké tse ngaka ya setswana e neng e di ntsha ditaola tse di kgolo tsa yôna, Bo-morwamogolo. Ké eng sa kgomo, se Motswana o nang a sa se sole molemô? Tôta le bolôkô jwa yôna bo no bo sa latlhiwe fêla, mme ké jôna jo o nang a dila seboana sa gagwê, se a phothêlang mo go tsôna ka jôna, le lelapa la gagwê le ntlwana ya gagwê.

Ha Motswana a ya go sekisiwa ké lekgotla, e be e le go re, o tlaa duedisiwa kgomo. Ké yôna petsô ya gagwê, e o bediawang ka yôna. Mo go tsotlhe e ne e ntse e le kgomo fêla, sego tlhe sa Motswana.

2) *Ntja*. Selô sa bobedi, se Motswana o nang a se ruile, pele bathobasweu ba ise ba fitlhe mo lefatsheng leno, ké ntja. Le yôna ntja ya gagwê, Motswana o e rata thata thata. Le ha a sa je

nama ya yôna, le e seng go nwa maši a yôna gongwe go apara letlalô la yôna, gongwe go dirisa ditsayôna tse dingwe ka go di sola molemo jaaka dilô tsa kgomo; le ha go ntse jalo ntja ya Motswana e ne e kaiwa segolo, mme le ka jeno e sa ntse e ntse e kaiwa jalo segolo. Ké go re e na le tirô e kgolo. Ntja ké yôna motsomi wa Motswana, le modisantlo, yo o mo femêlang mo babeng ba gagwê bosigo, ha a robetse. Ké mo tlihabani yo o nang a thusa Motswana ka go mo tlihabanêla mo ntweng. Ntja e ne e ntse e le mothusi wa Motswana le mo tisonng ya go disa dikgomo tsa gagwê, le dinamane le dinku le di podi tsa gagwê, motshegare kwa nageng le bosi go mo sakeng. Motswana o na a sa tsamaye a sa ye le ntja ya gagwê. E ne e ntse e mo fele-gets'a, e ya le êna gongwe le gongwe kwa a yang teng. E ne e le tsala le molekane wa gagwê, yo Motswana a mo ratang thata thata.

3) *Nku.* Selô sa boraro se Motswana o neng a se ruile, ké nku, ebong ya setswana, ya mogatla-mokima. Nku ké e Motsana o nang a dirisa letlalô la yôna, a le apesa bana ba gagwê, bogolo mo marigeng, ha go le tsididi, gore ba se sitwe ka go bolawa ké maruru. Letlalô leo le ne le aparwa, boboya jo bo bolêta le jo bo bo thitô bo isitswe kwa teng. Le ha go ntse jalo Motswana o na a sa itse go dirisa boboya boo ka go bo ôtlha tlhale le lelodi, jaaka bathoba-sweu, le go le loga dikhai jaaka bôna. Selô se Motswana o neng a roka dikobô le diaparô tsa gagwê tsa letlalô ka sôna, e ne e le mesifa ya kgomo le ya podi le ya nku le ya diphôlôgôlô bogolo mesifa e mesesane ya mokwatla; mme le ha e le e mesesane, e le thata thata. Nama ya nku le yôna Motswana o na a ee ja.

4) *Podi.* Selô sa bonê, se Motswana o neng a se ruile, e ne e le podi, e o nang a ja nama ya yôna, le go nwa maši a yôna, jaaka seane sa gagwê se supa, se se reng: "Motlhapisa podi ngo

lwana ga sé mogami wa yôna." Letlalô la yôna bogolo o na a le itirisetsa ka go le suga, le go segêla basimane ba gagwê diope le ditshega, ha jaanong a bôna ba godile, ba na le go rwala tshega, mme a tlhôka la phuduhudu. Ké mang yo o kileng a nna kwa merakeng, mme a sa itse jaaka Motswana a itse go rapêla podi ya gagwê, ha a re oa e gama, gongwe a re oa e anya? O' tlaa fitlhêla a ntse a e tebetse, a e ntsheditse le-tsôgô, a ntse a re: "Nglê, nglê!" go ya e be e êmê, a e tshwarê. Le yôna e ne ea tle e tlwaele ka bonakô go utlwa "nglê nglê" yoo wa gagwê; mme e re a tla fêla, a ntse a re jalo, e be e setse e êma fêla ka bonakô. Kgomo e ne e rapêlwa ka molodi, ntja le yôna e bidiwa ka molodi, mme podi yôna e rapêlwa ka go nglênglêbadiwa.

Dilô tse nnê tseo ké tsôna, tse Motswana o neng a di ruile, a di itirisetsa, a phela ka tsôna, ebong: Kgomo le Ntja le Nku le Podi. Mme tsotlhe tse dingwe, tse ka jeno re fitlhêlang a di ruile, a di itirisetsa le go phela ka tsôna, jaaka katse le pitse le êsêlê le moulô le tse dingwe, ké tse Motswana o nang a sa di rua, a sa di itse, ha bathobasweu ba tsêna mo lefatsheng leno. Ké tse bôna ba tsileng le tsôna, tse a di bonyeng mo go bôna; mme jalo le êna a simolola go di rua le go di itirisetsa le go phela ka tsôna.

IV. Koketso ya Mmolêlô-nosi ya go oketsa Sediri ka Letlhaodi gongwe ka Lebadi.

Mmolêlô-nosi o sa ntse o ka leelefadiwa ga-pê ka mekgwa e mengwe, e re ka e bitsang mekgwa ya Koketso. Dilô tse di ka okelediwang ké tse: (a) Sediri, (b) Sedirang, (c) Sedirwa, (d) Sedirêlwa, le (e) Koketso.

a) **Koketso ya go okeletsa Sediri.**

Sediri se ka okelediwa ka Letlhaodi; ha re re: Kgosi **e molemô** e tlhabetse setšaba kgomo Foo E MOLEMÔ ké koketso ya go okeletsa Sediri ka Letlhaodi; gonne E MOLEMÔ ké Letlhaodi. Gongwe Sediri se ka okelediwa ka Lebadi. Ha re re: Dikgosi **di le pedi** di letse ditšile; ké go re, re okeditse Sediri ka Lebadi le **DI LE PEDI**.

Tlhaolang koketso ngwe le ngwe ya go oketsa Sediri ka Letlhaodi, gongwe ka Lebadi mo kgaolong e Lo e buisitseng, mme Lo bolêlê go re, a ké koketso ya Letlhaodi, gongwe a ké ya Lebadi.

5. **Majang a Lefatshe la Afrika-Borwa le Tirô ya ôna.**

Karolô a.

Jaaka lefatshe la Afrika-Borwa le na le mefutafuta ya mebu, jalo e bile le na le mēfutafuta ya majang; gonne mmu mongwe le mongwe o na le tlhaga ya ôna, e e tlhogang bogolo mo go ôna. Mebu e e se nang tlhaga gongwe majang, ké mmu wa legalaopa le wa letsopa. Mme o o se nang mefuta e mentsi ya majang ké mošaô. Tlhaga gongwe bojang, jo tôta e leng jwa mošaô, ké bojang jo bo nang le dinoko, jo bo batlang go tshwana le letlhaka, le jo bo bidiwang motshikiri. Bojang joo ké jôna jo re ka reng ké bojang jwa mošaô, fêla jaaka mokubu le monatô e le ditlhare tsa mošaô. Kwa mokubu le monatô di bônalang teng, ké kwa motshikiri le ôna o tlaa neng o fitlhêlwa gôna. Ga go na mmu wa mošaô, mme o se na motshikiri, jaaka mmu oo, e bile o sa ka ke wa tlhoka go nna le mogônônô le monatô.

Mme motshikiri go batla go ka twe, ga sé bojang, mme ké lotlhaka. Ha go twe, go batla go ka twe, ga sé bojang, ké go re, ga sé tlhaga e e ka jewang ké kgomo gongwe diphedi tse dingwe. Foo motshikiri e bile ké o eketse o gaisiwang ké lotlhaka; gonne lona dikgomo dia tle di lee je, ha le sa ntse le gola, le sa le metsi, le ise le ome. Motshikiri ona ga o nke o jewa ké sepê, o tshwana fêla le logong; ké matlharenzana a ona fêla, a a ka jewang, mme kana ona ké a se kae fêla.

Le ha go ntse jalo motshikiri le ona o na le tirô ya ona, bogolo motshikiri wa kwa borwa, o o se nang dinoko tse di kima jaaka wa kwa dikgweng. Motshikiri oo, tirô ya ona ké go dira mafêêlô, a mosadi wa Motswana o fêelang ntlo le lelapa la gagwê ka ona. Ké ena yo o itirêlang mafêêlô ao ka nosi; mme o itse go a dira sentlê thata thata, go se letlhôkwanyana lepê, le le fetanang le le lengwe, matlhôkwa a otlhe a eme ka thulaganyô. Mme ha jaanong a tsaya lefêêlô le lentlêntlê leo la gagwê, mme a simolola go fêela ka lona, e be e le go re, motho o kgatlhêga thata thata go mo lebêlêla. A le tsee ka seatla se se siameng mme a feele ka bobêbê jo bo itumedisang, letsôgô eketse ga le tshikinyege: eketse ké seatla fêla se se tshikinyêgang mo malomologong a sôna. Mme kwa a ntseng a tshwere jalo teng, O tshogake O bona lefêêlô leo la gagwê le setse le tloletse kwa seatleng sa molêma, O sa itse go re, go dirafetse leng ka bonakônakô. Mme le sôna sa molêma O fitlhêla se itse go le tsamaisa fêla jaaka se se siameng. A setswerere rure mo tirong ya gagwê, mosadi wa Motswana!

Mme kana go tswa kae, ka mosadi wa Motswana a itse go dira tirô eo ka mokgwa o o kgatlhang jalo? Ké ka gonne ditirô tsotlhe tse di ntseng jalo ké tse mosadi wa Motswana o setseng a di ithutile a sa le ngwanyana fêla. Banyana ba Batswana ké badiri ba bagolo. Ga ba nke ba

nna fêla, mme ba tlaa ne ba fitlhêlwa letsatsa lotlhe ba ntse ba tshwere. Ké ka ntlha ya moq e le ditswerere tse dikgolo mo ditirong tsothlha tsa bôna, ha jaanong ba sena go gola. Ké tiri efe, e mosadi wa Motswana o e dirang. mme tsa kgatlhe yo o mo lebileng? Ha a kgapha ntlo, a goa bo go sa kgatlhe go mo lebêlêla. Gongwe ha a ile go rwalla, gongwe go ga metsi mme a rwele dikgong gongwe nkgô ya metsi dilô tse dingwe a bile a di tshotsê ka diatlha motho a mo lebeletse jaaka a tsamaya a tlhama letse, mmele o sa tshikinyege, go tsamaya maoto fêla, foo rure oa bo a kgatlha thata thata, mosadi wa Motswana. Go fêêla le gôna ké selô se mosadi wa Motswana o se dirang ka mokgwa o o kgatlhang motho, gore a se lapê go tlhola a mo lebeletse. Lefêêlô leo la gagwê ké lônâ le le dirilweng ka bojang jwa motshikiri, tlhaga eo ya mošaô. Bojang jo bongwe jwa mošaô ké jo bo sesanyane, jo bo sa goleng thata, jo bo jwang ké dikgomo.

Karolô b.

Mo motlhabeng bogolo go fitlhêlwa bojang jo bo swaana, jo bo sesanyane, jo bo bidiwang Mosêka, jo bo tlhogang bogolo mo dinokeng le mo ditseleng tse di kgologolo, kwa metsi a pula a tleng a eme teng. Mosêka ké bojang jo bo fang, ha go logiwa kuane, e e bidiwang tlhôrô. Bojang jo bogologolo bo no bo rokagannngwa ka kgobathi ya setlhare sa moretlwa. Mme ka kgobathi eo, yôna e batla e nna e ntsho, gongwe e e borokwa jo bontsho, go nne gontlê thata, ha methalô eo ya morokô e fologêla kwa tlase, e bapile ka thulaganyô, go sé gopê fa e katoga nyeng teng, go feta fa gongwe. Jaanong kuano yotlhe e nne e le tilotsana, e le ntlêntlê. Ha kgobathi ya moretlwa e ka ne e tlhókafala, foo go tsewe tlhale ya mokgasa, o o tlhogang fa melapong le fa dinokeng le mo mekgatsheng, go

rokiwe ka yôna. Tirô eo ya go loga dikuane, gongwe go e roka, bogolo e ne e le ya basimane, na ba disitse. Foo O tlaa fitlhêla mosimane a tsamaya, a di setse moragô tshojwa tsoo Mokgakalê, gongwe borra-dinakakgolo, ba ba fufulang dinkô, a ntse a tshwere tirô eo ya go loga kuane. O' na a e tsaya ka seatla sa molêma, a ntse a tlhômêla ka se se siameng. Lomaô, lo a tlhômêlang ka lônâ, ké mutlwakgolo wa mokala, gongwe phatsa ya setlhare, e a e looditseng. Ha a sena go tlhômêla, a tshware lomaô ka molomo, a sa ntse a tsenya tlhale ya moretlwa, gongwe ya mokgasa, mo phatlhanyaneng e a e tlhome-tseng ka lomaô, a goge thapônyane eo, gore e be e gagamalê; mme jaanong a tsee lomaô lwa gagwê gapê go dira phatlhanyana e ngwe gapê. Bojang joo jwa go faga e ne e le jôna jwa Mo-sêka. Kuane e ne e simololwa kwa godimo fa gare ga tlhôngô. Mme ha bojang bo e le jo bomileng, bo inwe pele mo metsing, gore bo ru-mafalê pele.

Bojang jo bongwe jwa motlhaba ké jo bo bidiwang Pêjana. Pêjana ké bojang jo le tsôna dikgomo di bo fulang, le ha e sé ka go bo rata thata thata. Bogolo tirô ya jôna ké go rulêla mekgôrô e e kwa masimong ka jôna.

Mo mokateng go na le bojangnyana jo bo hubitswana, jo bo bidiwang Seloka, jo dikgomo di bo ratang, jo bogolo bo golang kwa borwa. Kwa dikgweng gôna bojang, jo re bo fitlhêlang mo mokateng, jo bo ratiwang ké dikgomo, ké jo bo bidiwang Rrathate. Majang a mangwe a mokata ké a go rulêlwang ka jôna, jaaka Motlola-tshêphê, gongwe Maragômagolo le Mhuduhudu. Ké ôna majang a Batswana ba rulêlang matlo a bôna ka ôna. Matlhare a majang ao, a a kwa tlasetlase, a a ipharang le lefatshe, le ôna ké a a jewang ké dikgomo. Mme majang a mabedi ao, le mo motlhabeng a fitlhêlwa teng. Majang ao, bogologolo a nâ a tletse thata thata lefa-

tsheng la rona. Ka jeno re sa ntse re a bôn bogolo kwa Natal, kwa a sa ntse a gola teng go lekana le motho yo o godileng wa monna le go mo feta. Kwano lefatsheng la Transvaal majang ao ké a a tlhókafalang thata thata. Ntlha e ngwe ga a tlhole a bônwa, ka gonnetse jêlwê ké mollô o oa neng o gotsiwe mo marangeng, mme o je tlhaga yotlhe, o e bolae go fitlha kwa meding ya yôna. Mme le dinyaga tse di ntsi tsa kômêlêlô di dirile go re, majang ao, le se tlhôle a bônala thata mo lefatsheng la rona. Bontsi jwa diphedi jo bo swetsang bojang, le yôna bo thusitse go fokotsa majang ao, gore ka jeno e nnê a a tlhókafalang.

Karolô c.

Mo majangnye otlhe ga go na bopê, jo bo gaisang bojang jo bo bidiwang Tshwaane, ntlheng ya bofulô jo bo siameng jwa diphedi, bogolo jwa dikgomo. Tshwaane ké bojang jwa selôkô le jwa makgabane. Ké bojang jo bo ithathêllang jaaka mogatlana wa kolobê. Bo ipharile ka lefatsheng, bojangnyana jo bo swaana boo, jo bo nonisang kgomo ka bonakônakô, gore e akolê tse be e nnê le dithothobolo mo diropeng fa marangong, e phatsimê, e le ntlêntlê. Mme ha e ya go tlhajwa, e builwe, mme jaanong e phunngwa, fofo mafura a yôna a ileitse motho go bôna sentle fa a segang teng.

Bojang jo bongwe, jo boa tleng bo fitlhelwe mo melapong ya selôkô, ké jo bo bidiwang Sego. Ké bojang jo go fagiwang ka jôna, ha go logiwa polokêlô ya mabêlê gongwe ya mmoopo. Dithapô tse go logiwang ka tsôna go dira polokêlô eo, tsôna ké tsa Tlhapodi.

Bojang jo bongwe jwa selôkô ké jo e neng ea tle e re Motswana bogologolo, ha a etse morwawê mebatlong, a bo lekise morwetsana yo a ileng go mmatla, ka go mo bo kumodisa, gongwe go bo tlhagola, ka bo le thata thata mo diriteng

sa jôna. Ké ka moo, ha bo bidiwa: Selekangwesi. A Motswana rure o na a sa itse go ipabalêla, a a dira tseo? O' na a sa batle ngwetsi yo e teng wa sepê.

Ditlatlana tsa Monyeniyatho, ha di logwa, di agwa ka bojang jo bo leejane, jo bo bidiwang: Tshikhitshane. Mme ha bo bidiwa jalo, a ga sé go supa go re, ké monnawê Motshikiri? A jaana ga sé go re, o tshwana le ôna? Thapô e e rotang, yôna e ne e le ya mokgasa. Mme tlatlana ya Mootlho yôna ké e e logwang, e fagwa ka bojang jo bohunitshwana, jo bo bidiwang: Seyaborekwane. Ntullwane gongwe Mmagaatsane o na o no o logiwa, o fagiwa ka bojang jo bo mesasesanyane, jo bo bidiwang: Sanyane.

Bojang jo bo nang le letshwenyo le legolo, e ha e le jôna bo jewa ké dikgomo, ké jo bo bidiwang: Motlhô. Kwa Motlhô o tsenyeng teng no masimong, foo batlhagodi ba tlaa tshwara bothata go gaisa kwa go tshwerweng selekangwetsi teng. Motlhô ké bojang jo bo nang le nedi e mekima, e e tshwaraganyeng, e fapaakanyeng fa tlase ga lefatshe. Ha o tlhagolwa, ga go huse sepê go o kgaola kwa godimo fêla, nyaya, o tshwanetse go epiwa. Mme ha go ka sala kutunyana ya ôna fêla, e sa ntshiwa, e be e le yôna peo, e e o jalang gapê. Rure o thata go ntshiwa, ôna motlhô, ha o kile o leselediwa go sêna mo tshimong. Se se ka o bolayang ké eramê sa mariga, ha motho a o epile, ha mariga tsêna, a o tlogêla, medi e ile kwa godimo. Ké bojang jwa Magalakapaa, jo bo gakgamatsang ka bothata jwa ôna. Mme bo ratêga mo dikgonong le mo dipitseng le mo dipheding tse dingwe, le ha ntlheng ya monate wa jôna bo gaisiwa ké monnaa jôna, e bong Motlhwana o o nokhutshwane, o o tlhogang mo gae le mo mapeng, o bogolo o ratiwang ké dikolobê.

Selô se se batlang se tshwana le bojang, nme se se dirisiwang go loga mesêmê, ké Mo-

tlhaka. Tlhatlha ké e e logang motlhôtlhō, mme
modi ôna o loga kuane le tlatlana.

Bojang ha bo dika bo sa tshujwa, jwa fisg
wa, Batswana ba bo bitsa Molala.

**b) Koketso ya Mmolêlô-nosi ya go oketsa
Sedirang ka Letlhalosi (Adverb) gongwe
Lebadi.**

Sedirang se ka okediwa ka Letlhalosi.
re re: Molemi o lemile boteng. BOTENG
Letlhalosi, le le tlhalosang go lema. Mme
Letlhalosi e le le le ka bolêlang sebaka, gongwe
mafelô. gongwe mokgwa, jalo le fano go ka bolê
lwa sebaka ka go re: O' tsile MALÔBA; gongwe
ga bolêlwa mafelô ka go re: O' ile kwa GAG
gongwe go bolêlwa mokgwa ka go re: O' hume
le GAGOLO.

Mme Sedirang e bile se ka okediwa ka Lt
badi, jaaka ha go twe: Ke mmonye gararo. GA
RARO ké Lebadi; mme ka e bile e le le le tlh
losang Ledira fa go ka twe, ké Letlhalosi.

Tlhaolang Koketso ngwe le ngwe ya g
oketsa Sedirang ka Letlhalosi, gongwe ka Leba
mo kgaolong e Lo e buisitseng.

**6. Mollo ké Mosenyi yo Mogolo
wa Lefatshe.**

Batho ba dipaka tsa pele ba ne ba tlwaets
go tshuba bojang ka ngwaga le ngwaga mo ma
rigeng. Le ka jeno go sa ntse go na le ba ba
ngwe, ba ba gopolang go re, go tshwanetse ga
nna jalo. Ba bangwe ba re: Ha motho a ruile
dipodi le dinku, mme go le mariga, bojang bo
omile, o tshwanetse go bo tshuba, go di dirêla
pilô, e e tlaa reng dipula dii na, e akofe e tala
fatse lefatshe, dihutshana tseo di bone bofulô jo

ontlê ka bonakô, di se ke di tshware bothata o tlhola bojangnyana jo bo tala mo go jo bogologolo jo bo omileng, jo bo bolailweng ké seramê sa mariga, bo le thata go tlhafunngwa. Ka moo batho ba bantsi ba ba ruileng dihutshana, e ka jeno ba sa ntse ba gopola go re, bojang o tshwanetse go tshujwa mo marigeng. Ba bagwe gapê ba gopola go re, bojang bo na le go tshujwa, gore dilô tse dinnye, tse di tshwanang e diboko le dibokwana le dikgofa le tsotlhe tse li ntseng jalo, tse di sa bolawang ké seramê, di le dii swê, ka e le disenyi tse dikgolo. E rure ké disenyi tse dikgolo, tse motho o nang le go li tllhabantsha. Mme mokgwa oo wa go di tllhabantsha ka mollô, a ga sé o o senyang bogolo go tsôna?

Ga ntlha re bua le bôna ba ba reng. dihutshana tsa bôna di tshwanetse go dirêlwa pilô, a re: Ga ba itse go re, pilô, e ba dirêlang dinku kampo dipodi tsa bôna, ké e ea tleng e bolaye dikgomo tsa bôna. ka ea tle e nne botlhole mo go tsôna, bogolo ha e kile ya bôna pulanyana, ya tlhoga sentlê; mme pula ya kgaotsa ya se ka ya tlhola ee na, gore pilônyana eo e ômellê, e swabê; gonne ha e swabile jalo, e be e le gôna e leng botlhole jo bogolo mo dikgomong, gore go be goo swê e le ngwe, di le pedi, di le tharo, e, fa gongwe di be di nne dintsi fêla.

Ga bobedi, ké mang yo o itseng kwa pele go re, a pula e tlaa na gongwe nya. Mme e ka re ha e saa ne, foo bojang jo bogologolo bo tlaa bo bo ile, bo jelwê ké mollô, dikgomo di tlhoke se di tlaa phelang ka sôna. Ha bojang jwa ngôgôla bo ka bo bo saa ša, bo ka bo bo di bolokile, le ha bo ka bo bo sa di nontshe; mme jaanong di ye goo swa ka tlala le bokoduê.

Mme ga boraro go arabiwa bôna ba ba reng, mollô o senya diboko tse dintsi le disenyi tsotlhe tse dinnye, tse di senyang thata thata. Ba ba buang jalo, a ga ba itse ka fa mollô le ôna o

senyang ka teng ka go fisa ditlhatshana go na
ha go tshubilwe gangwe le gapê, di be dii swa
gongwe di sé tlhole di gola, mme di sale e e
bo-rra-midi-midi-wa-tlhaga fêla, gongwe bo-mp
neng-ke-tswa-kae fêla, tse di se nang thusô ep
ha e se mo mebutleng, e e itshireletsang ka ts
na, e itirêla bolaô mo go tsôna? Tôta le ditlhat
tse dikgolo ké tse di utlwisiwang botlhoko
mollô, bogolo mo meding ya tsôna. Bojang
jôna bo koafadiwa ké mollô mo meding ya jôna
gonne ka jeno ga boa tlala thata thata jaaka
pele, mme bo tlhokafala go gaisa pele kgakala
kgakala. A ga sé tirô ya mollô, o le ka jeno
sa ntseng o ntse o tshujwa, o senya ditlhogi ts
lefatshe? Rure, mollô ké sesenyi se segolo me
lefatsheng. Mme kana ké bomang, ba ba ntsen
ba o tshuba.

Ké mekgwa e le mentsi, e mollô oa tleng
simolole ka ôna mo lefatsheng. Ga ntlha ké ba
gogi ba motsokwe, ba ba o tshubang. Motho h
a tlhatlhetse segogi sa gagwê, a tshube kakan
ya gagwê ka letlhôkwa la mollô. Mme e re
sena go e tshuba, letlhôkwa le latlhiwe, mm
mong wa lônâ a sa tlhokomele kwa a le latlhê
lang teng, le e seng go re, a le setse le timile
Gantsintsi go fitlhelwe le sa ntse le tuka, mme
re le wêla mo tlhageng, molatlhi wa lônâ êna
setse a ile, motlhamongwe a setse a potile sekho
se se fa tseleng ka a kwa. Tlhaga e re: a ga e
tshwarwa ké mollô; phêfô yôna e re: a ga e
êma, ea o tsaya, ea o phaila-phaila, ea êma
ipudulositse jaaka mokoko o tlhontse diphofa,
o futsele, gore go salê go ntse go re: Waaaa
taka, taka, taka! ka fa o gwasang, mme matlhô
kwa le dikalanyana di šang ka teng. Mollô o
sentsê, mothô êna o ile; mme go tlaa itse mang
kwa mollô o tswang teng?

Ga bobedi e sa le êna mogogi yoo, wa go
gôgêla musi kwa makgwafong le go o ntsha ga
pê ka dinkô. Mme yo ké yo o gôgang motso-

wana o o thateletsweng ka pampitshana, a ntse e tshwere ka menwana e mebedi e meleejana, bile e sêtlhafetse ka bokgakga jo bo bolayang wa selô seo, se mogogi wa sôna a reng: a ga é monate, mme a paletswe ké go se tlogêla, a ntse a itse go re, bokgakga jwa sôna e le jo bo wetsang makgwafo a gagwê. Jaanong ea re a ena go se tshuba, a se goge, a se goge, sa khushwafalêla pele, gore se be se yê go fisa me-
wana ya gagwê. Ea re ha se re: "Fisê", a la-
lhe kutunyana ele, ka go se akgêla kwa kgaka-
akgala, a sa lebe kwa se wetseng teng, a ntse a
gotlha menwana fêla, go ka leka jalo go tlosa
babô ele ya mollô. Kutunyana ele yôna ntebo
ile go wêla mo tlhageng; mme foo ea simolola
ka bonya jo bo seng jwa sepê go dirisa seane
e se reng: Mokoduana o ja noni, mme ea emisa
kgabo e e tshabêgang, e e swetsang lefatshe,
gore go salê go ntse go re: "tshoo" fêla. Mollô
ba ja naga, mootshubi êna a ile, mme go tlaa
kala go itse mang, ka fa pilô eo e diregileng
ka teng?

Mokgwa wa boraro ké o: Basimane ba ba
disang dikgomo, ka gantsi ya re ba di bolotsa
no mosong, ba ye le mollô. Mme ka ba se na
mollô wa matlhôkwa, ba tsee wa magala mo
song, ebong kala ya setlhare e e tukang, ba e
see ba ye jalo madisong. E le go re, ba ya go
dirang ka ôna mollô oo, etswe selô se se bidi-
wang kakana ba sa se goge? Gonne ha e setse
e le ba ba gôgang motsokwe, e be e-le wa dinkô
fêla, e seng wa mankgodi, e le motsokwe tôta wa
kgwadibane, o o bogalegale, o ba o sidileng, ba
o baakantsê le morôla wa setlhare se se lonkô
o lo monate, mme jaanong ba ntse ba bôka mo-
natenate wa ôna. Motsokwe o o ntshang musi-
ganong, ôna basimane ba Batswana kwa mera-
keng ba ne ba ise ba o goge. Mme kana ba ne
ba dirang ka mollô ole, o re utlwileng go twe,
ba ile naô? Re tlaa utlwa. E rile mosimane

jaanong a fitlhisitse dikgomo kwa mafulong a tsôna, bo-maitatswa-dinkô, bo-rra-dinakakgolo, ba ea reng ha ba o tshwere monônô wa tlhaga yâ letlhafula le legolo, fêla ha seramê sa ntlha se setse se olê, ba bo ba sa tlhole ba inaya se baka mo go sepê se sele, ha e se go tllhabana le tlhaga fêla ka melomo, jaaka ekete go fula goa duêlwa, foo thupa e telle ya mosimane e simolole go rwalla, le go o gotsa e ka ne e le go o ôra; gonne o na a o rata thata mollô wa sebaka seo jaaka dipala tsa gagwê di ne di supa; gongwe e ka ne e le go besa setshwarwa sâ gagwê mo go ôna. Ka jeno e rile a sena go o tshuba le go o gotetsa, a o tlogêla, a bitsa molekane wa gagwê, ntja e kgwêba e maoto maleele, a ya go tlhôla mootlwane, o a letseng a o thaisitse go re, a jaana motlhamongwe ka jeno ga oa tshwara mmutla wa batho, gongwe lesogo la go sêla ditlhakana, tse o di gasitseng fa a thaisitseng teng, gore a tlê a le bese le go tlhôla a le jele a itu-metse. Mme kwa a sa ntseng a ile teng, a gopotsê lesogo fêla, le a le tshwereng, mme a sa gopola mollô, o a o tlogetseng kwa moragô, e, kwa a sa ntseng a diilwe teng ké go tlhoba le go baakanya lesogo le le nonneng, le a iseng a ke a bone lepê le le nonneng jaaka lônâ; e, a setse a ntse a gopotsê monate wa monônô o mollô kwa moragô kwa oa tuka, thôbane e telle, e a e tsentseng mo go ôna, ea o gôgagôga, ea ba ea re, a ga ea o isa kwa tllhageng go o ntsha mo patlelonyaneng, e mosimane o itheileng, a re, ga o nke o kgôna go tswa mo go yônâ, a sa gopola go re, thôbane ele e tlaa o gôga jaloka go tukêla kwa moragô. E rile mosimane a sa ntse a itebetse, a gopotsê fêla monate wa lesogo le o tlaa le jang, a sena go le besa, a utlwal fêla go ntse go re: "Gwaaaa!" Mme e rile a tsholetsa tlhôngô, a fitlhêla musî o setse o ntsho-faditse leapi; kgabo ya mollô e ntse e bônala ka ditlhare tsa masu. Selô sa ntlha se mosimane o

nang a se gopola, ké dikgomo tsa gagwê, tse a setseng a di bôna di dikanyeditswe ké mollô, di sa itse kwa di ka tshabêlang teng. Le ha go ntse jalo a nna segô; gonne e rile a tabogêla kwa go tsôna, a fithêla di potile tsela e kgolo e e yang kwa Sefatlhane kaa kwa; tsa falola jalo, tsa bolokêga. Naga yôna ya senyêga, ya sala e ntse e re: "Fii!" fêla; motshubi êna a sé ka a bolêlêla opê ka fa mollô o simologileng ka teng, a ntse a ikgomotsa fêla ka go re: Go bonye mang, mme go itse mang? Naga e šelê, mosi-manê êna o ile; dikgomo tsa gagwê tsôna a itlha-ganêla go di isa gó sele, gore go se ka ga twe: Ké wêna! Lesogo ga a tlhôla a le besitse, o ile le lônâ gae, ha a ya go di tlhatlhêla maitsiboya, gonne le tlaa nna mosupi wa gagwê, ha go ka ne go twe: Ké wêna. Foo o tlaa re: Ha e ne e le nna, ntlha lesogo ké le; ga le ise le angwe ké mollô ka gopê; ha e ne e le nna, ke ne ke di-rang ka ôna, ka ke sa besa lesogo la me?

Jaanong re fithile mo selong sa bonê. Mo dinyageng tse di fetileng, ka go ne go ise go duelediwe tshenyô, e e dirwang ké dilô tsa mmusô, mollô o o latlhiwang ké pitse ya ôna ya tshi-pi, le ôna o no o sa tlhokomelwe. Mme batho ba ba senyegetsweng jalo gapê le gapê, ba ne ba tloga ba batla motlhala wa sesenyi seo. E rile ba fithêla e le mollô o o latlhilweng ké tshu-tshumakgalê, setabogi seo soo mokgakalê, ba si-molola go ngôngôrêgêla mmusô, o dilô tsa ôna di ba senyeditseng. Go tswa foo mmusô wa si-molla go tlhokômêla dilô tseo go re, a rure go ntse jalo. Mme o no wa fithêlang? Ya re ka setabogi seo e le selô se se sa ipheng sebaka, ya re se tsere lobelô, e be e ne ekete se lo tseetse kgang le ba bangwe, gongwe se tebetswe ké ba-polai ba ba ratang go se tshwara. Fa jaanong tsela ya sôna e leng kgôpô teng, e dikologa, ka sea bo se sianye thata thata, mme foo e ne ekete ké pitse ya mokatiswana e e kwelang ka motho, e tsentse

tlhōgō gare ga maoto a pele, e ntse e thēlla thēlla, dilō tse di mo godimo di simolole go pitiko loga, di we; tōta le malatlha a a se tabogisang a mollō, a wele fa fatshe, a simolole go tshuba tlhaga. Mafatshe a mantsi a ne a ntse a jewa ké mollo, o o latlhiwang ké morongwa yo o lebelō yo wa mmusō. Gonne ha lelatlha le le ntse le re: "Hube!" le ka wēla mo tlhageng e telele ya mariga e e omileng, go ka tlhōkafala jang gore e akofē e tukē? Bogolo ka gonne mo motabogong o o kalokalo ga go nke go tlhōkafala phefō e e ka o futswēlang. Mme le ha tshutshu makgalē a setse a tlodile dithota, batho ba ise ba lemoge molato o o dirilweng ké ēna, mogang ba yang go lemoga, ba fitlhele tshenyō e e dirilweng jalo, e le e kgolo thata. Setabogi sa bo se ile; tshenyō ya sōna yōna e setse, mme e tlaa utlwiswa diphedi tsa teng botlhoko ka sebaka se seleelelele.

E rile mmusō jaanong o bōna dingōngōrēgō tsa batho, ba ba senyēgetsweng jalo ka ngwaga le ngwaga, wā simolola go tlhagola ditsela go bapa le motlhala wa selō seo mo matlhakoreng oo mabedī. Mme ha go sena go tlhagolwa jalo tlhaga, e e fa gare ga ditsela tseo le motlhala wa setabogi, e tshujwe. Le ha jaanong lelatlha le ka wēla fa fatshe, le ntse le hubile, go se ke go dire sepē, ka gonne ga le na fa le ka tshu bang teng, gonne gotlhe go setse go šelē.

c) **Koketso ya Mmolêlô-nosi ya go oketsa Sedirwa ka Letlhaodi gongwe ka lebadi.**

Sedirwa se ka okediwa ka Letlhaodi; gonne re ka re: Nnakē o nneile kgomo e ntlê. E NTLÊ ké Letlhaodi, le le tlaolang KGOMO mo dikgō mong tse dingwe.

Mme Sedirwa e bile se ka okediwa ka Lebadi; gonne go ka twe: Mongaagwê o mo duêla

dipôntô tse pedi ka kgwedi. TSE PEDI ké Lebadi, le le okeleditsweng Sedirwa sa Mmolêlô-nosi.

Tlhaolang Koketso ngwe le ngwe ya go oke-tsa Sedirwa ka Letlhaodi gongwe ka Lebadi mo kgaolong, e Lo e buisitseng.

7. Mebu ya Lefatshe la Afrika-Borwa.

Lefatshe la rona la Afrika-borwa le na le mefutafuta ya mebu. Go teng mo go lônâ mebu e e molemô le mebu e e se nang thusô. Go na le mebu, e e busetsang mong wa yôna ka temô le ka phulô ya dikgomo le dihutshana. Mme e bile go na le mebu, e tiro ya yôna e leng ya go bopa. Mefuta ya mebu, e re tlaa buisang ka ga yôna fa, ké e merataro, ebong: a) Mošawa, b) Motlhaba, c) Mokata, d) Selôkô, e) Letsopa, f) Legalaopa.

a) Mošawa. Mo mebung yotlhe ya lefatshe la Afrika-borwa ekele mošawa ké mmu o o molhofo bogolo. Mme ka o le molhofo jalo, mošawa ké mmu, o o se nang thusô epê ntlheng ya go lema. Ga go motho opê, yo o ka lekáng go ema mošawa a gopola go re, o tlaa jala dijalo sa gagwê mo go ôna, mme di tlaa mmusetša sengwe. Molemô wa mošawa o fêla ntlheng ya ditlhare tse di golang mo go ôna le ntlheng ya bofulô jwa diruiwa. Ditlhare tša mošawa bogolo ké Mogônônô gongwe Mokubu le Monyelenyele e Monatô. Mefuta e meraro eo ya ditlhare ké yône, e re ka reng, ké ya mošawa. Le galê go a ntse go na le ditlhare tse dingwe, tse di tlho-gang mo mošaweng; mme ditlhare tse tharo tseo, té tse motho o sa ka keng a di tlhoka ka gopê no mmung wa mošawa. Mme jaanong a ditlhare seo di na le molemô mongwe? Mogônônô ké

setlhare se goa tleng go dirwe dithomeso tsa marulêlô ka sôna. Se tlhoga sentlê se le se se leele; e bile se sa sôkama thata jaaka dithhare tse dingwe tse dintsi tsa mefuta e mengwe. Mme le gôna ha se remilwe ka sebaka se se leban-nyeng, se bantsi ba dithhare ba se itseng, sea tle se tshwarelle sebaka se seleelelele se sa bole, le e seng go jewa ké phetlho.

Monyelenyele ké se batho ba le bantsi ba se betlang go se ntsha maoswana le mogotjana le dijana tse dingwe. O na le logong lo lo borumaruma, lo lo betlêgang sentlêntlê. Mme dijana tse dintsi tse re di fitlhêlang mo malapeng a basadi ba Batswana, ké tse di betlilweng ka monyelenyele. Go betla dilô tse di jalo, ké selô se Motswana o se itseng thata thata. O' setswerere le ka go taka dijana tsa gagwê, bogolo megotjana. O' dira jalo ka tshipi, e a e hubitsang ka mollô; e re e le mollô, a thale ka yôna methalô ya gagwê mo mogopong; goune kwa e amang logong lo lo swaana la mogopo teng, go nna go ntsho; go dire go re, megotjana ya Motswana e nnê e medilotsana, e mentlêntlê.

Monatô ké setlhare, se go dirwang tse di kgolwane ka sôna, ebong ditulô le dinafa tsa le-
koto la koloi le dijokwe le matlole a polokêlô ya diaparô le tse dingwe tse di ntseng jalo. Monatô e bile o na le sebaka, se oa tleng o tlale diboko, tse di bidiwang natô ka sôna, fêla jaaka setlhare se se bidiwang sa Pepere, le sôna mo sebakeng se sengwe sea tle se tlale diboko. Mme diboko tsa natô di na le molemô wa tsôna. Mo dinya-geng tsa tlala, natô gantsintsi e bolokile ditša-ba tsa Batswana mo losong lwa tlala, ka go ee ja, jaaka ba ne baa tle ba je tsiê, e ba thuse mo tlaleng.

Mošawa e bile o na le bofulô jo bo monate. Le galê o na le mofuta o mongwe wa bojang, jo diphedi di ka fulang matlharenzana a a kwa tlase a jôna fêla. Bojang joo ké Motshikiri, o o

nang le dinoko, fêla jaaka letlhaka. Mme ga sé motshikiri fêla, o o tlhogang mo mošaweng; nya-ya, go sa ntse go na le majang a mangwe, a a sa goleng thata thata, a diphedi di a ratang.

Mme mošawa e bile o na le sengwe, se badisa ba dikgomo le dipodi le dinku ba se tshabang; ké setlhatshana se se bidiwang Mogau. se se talatala, le ha majang otlhe a sêtlhafetse, a sule. Sôna setlhatshana seo, sea tle se fitlhelwe se ntse se talafetse fêla. Ké ka ntlha ya moo, diphedi di se tabogêlang go se fula, di sa itse go re. se na le bothole jo bo ka di bolayang. Ké ka ntlha ya moo, ha mo sebakeng sa ha lefatshe le sêtlhafetse, badisa ba diruiwa, bogolo ba dipodi le dinku, ba bong ba tshwere, bothata, ka di ntse di ganêla kwa mošaweng; mme ha ba ka di leseletsa go ya teng, ba ka fitlhêla bontsi jwa tsôna bo bolailwe ké Mogau. Selô se se ka di thusang fêla, ha di o jele, ké bolôkô jo bo metsi jwa dikgomo, ha bo tlhakantswê le metsi, gore bo nnê maragaraga, bo nosiwa dilô, tse di lwadisitsweng ké Mogau.

Selô se sengwe gapê, se se tletseng bothole, ké setlhare sa Monyelenyele. Le sôna setlhare seo, se na le matlhare a matalatala, a a kgatlhang dikgomo, ha lefatshe lotlhe le sule, le sêtlhafetse, go se na bofulô. Mme ha kgomo e ka leselediwa go ja matlhare ao, motho, yo o sa itseng, a ka gakgamala go tshogaka, a bôna fêla e lwala, motlhamongwe e be e swe, mme êna a sa itse go re, e bolailwe ké eng.

b) **Motlhaba.** Mofuta wa bobedi wa mebu ya lefatshe la Afrika-borwa ké Motlhaba. Mmu oo ké o mohibidu, mme oo tlhakanyeng le mošawa. Ha jaanong dipula dii na le metsi a êla, a tsaa mošawa oo, ka o le motlhofo go gaisa mmu o mohibidu, o o tlhakanyeng le ôna. Mme e re metsi jaanong a ya go êma, mošawa, ka o le motlhofo, o sale o kokobetse fa godimo ga mmu o mohibidu. Jaanong ha motho a lebile lefatshe

leo, a fitlhele e le le lehibidu, mme le na le bo sêtlha fa godimo, le tshwana le kgomo e khunou e e nang le molomo o mošêtlha. Mme ka kgomo e e mmala oo, Motswana a re, ké e tlhaba, jalo le mmu oo, a ya go o bitsa Motlhaba.

Motlhaba ké mmu o mo go lemeng o gaisang mošawa kgakalakgakala, gonne mošawa ga o na temô ka gopê. Motlhaba ké mmu o o boruma, o o lemêgang le ha dipula di ise dii ne thata. Dijalo tsa ôna le tsôna ga di nke di ômêlêla, di swaba ka bonakô jaaka tsa mebu e e pôpôta, ya monônô o mogolo. Motlhaba ké mmu o o tshwarang bongôla go gaisa Mokata, le ha o sa nôna thata thata jaaka ôna. Mo dipakeng tsa dipula tsa medupe, Mokata o ka gaisa Motlhaba kgakala ntlheng ya dijalo; mme ha go le kômêlêlô, gôna goa tle go fitlhelwe dijalo tsa motlhaba di gaise tsa mokata; ga di swabe, le ha e le go swa ka bonakô jaaka tsa ôna. Bojang jwa motlhaba le jôna ké jo boa tleng bo mele ka bonakô go feta jwa mokata, ka motlhaba e le mmu o o boruma.

Ditlhare tsa motlhaba bogolo ké Mokala go ngwe Mogôtlhō le Mongena. Tsoo pedi ditlhare tseo ké tse di nang le molemô o mogolo. Setlhare sa Mokala gongwe Mogôtlhō, ké se go ka solofêlwang go re, mongwe le mongwe o itse go re, ga sé na molekane wa sôna ntlheng ya go dira disana tsa tarata (dipale), tse di siameng jaaka sôna. Mme Mongena le ôna o na le disana tse di molemô thata, tse di sa jeweng ké sepê. Setlhare sa Mongena e bile ké se se neng se ntse se betlwa dikosene tsa difenstere le tsa mejakô. Baruti ba pele ba rona ba ne ba ntse ba tsaya sôna go betlêla matlo a bôna dilô tseo ka sôna. Mme le ka jeno matlo a baruti kwa magaeng ké a dilô tseo tsa more wa Mongena. Le ka jeno di sa ntse di ka bônwa mo go ôna, dilô tseo, le ha go setse go fetile dinyaga di le 70 go ya di le 80, matlo ao a ntse a agilwe. Ké ôna molemô

wa Mokala le wa Mongena oo, ditlhare tseo tsa Motlhaba.

Bojang jwa motlhaba jo bo bidiwang Rra-thata, ké jo bo gaisang jwa mošawa kgakala. Ka motlhaba e le mmu o o boruma, bojang jwa ôna boa tle bo mele ka bonakô moragô ga mariga; dikgomo tsôna di none ka bonakô teng.

c) **Mokata.** Mmu wa boraro ké wa Mokata. Mokata ké mmu o mohibidu. o o thata thata, wa monônô o mogolo, o re ka batlang re o bitsa selôkô se sehibidu. Ha mokata o ka bôna pula ka tekanô, e be e le go re, ga go na mmu, o o ka o gaisang ntlheng ya go busetsa ka dijalo, ka e le mmu o o nonneng thata thata; fêla o batla pula ka tekanô. Ha o sa e bone ka tekanô, o tlaa gaisiwa ké motlhaba, ka o le boruma, mme dijalo di saa swe fêla, le ha ekete lefatshe le setse le omeletse. Mokata ôna, ha pula e sane ka tekanô le ha e le mmu o o nonneng thata thata jang, e be e sé go re, motho o tlaa kotula sengwenyana. Dijalo di tlaa swa tsotlhe, ka o tle o nne fêla jaaka letlapa. Motho a ka fitlhêla mokata ha o kgathiwa, mme o sa kôlôba sentlê, mogoma o penolole makôte a a boitshêgang, a go ka bang ga boifisa go re, a jaanong a a tlaa rôba mogoma.

Kwa Madutu, ntlheng ya Ditsôpôtla go kile ga jalwa dikgamêlô di le nnê le bogare jwa ya botlhano mo mokateng; mme mo go tsôna tseo ga phothwa dikgetse di le 98 tsa mmoopo. Ké ôna monônô wa Mokata, ha fêla o ka bôna pula ka tekanô.

Ké ôna mmu o motho a ka fitlhêlang Mao-ka a gola mo go ôna ka mkgwa o o supang go re, rure ké mmu wa monônô; mmu wa Matswere e wa Marutlhwane, ditlhare tse di thata thata seo, ha motho a di ntshitse disana tsa tarata. Mokata o bile o na le bofulô jo bo siameng thata, ha dipula di sa tlhokafale. Ka e le mmu wa Maokane a magolo, dikgomo, ha dipula di nele,

di bone bofulô jo bo monatenate fa tlase ga d
tlhare tseo. Motho a be a fitlhele kgomo e ntsj
e suma, ha e fula, bogolo ha e setse e kgots
mme ha e ya go botha teng, e be e ne ekete g
utlwa botlhoko, ka fa e sumang ka teng.

d). **Selôkô.** Mmu wa bonê wa lefatshe lent
la Afrika-borwa ké wa Selôkô; mmu o montsh
mmu o o ratiwang ké Motswana go gaisa meb
yotlhe e mengwe. Kana o o ratêlang thata thar
jalo? Bogolo koo teng o o ratêla monônô wr
ôna le go sa omeleleng ga ôna. Selôkô ké mme
o o gakgamatsang. Ha motho a o lebile, o ko
ba a re: A go kile ga tlala metsi fa, a a neng s
khurumetsa lefatshe, mme dintêlô tsa ôna ts
itaya lefatshe, gore di be di dirê ditselanyan
tsa dikgatampinyana tse di tshwaraganyeng, gl
ya go khutla fêla, kwa selôkô se khutlang teng
Ha jaanong dipula dii na, dikgatampinyana tsi
tlhe tseo di tlale metsi, a a tlaa êmang mo gt
tsôna sebakanyana; a tsenele kwa tengteng gh
selôkô, a se kolobise thata thata. A ga sé sôm
se se dirang go re, ha selôkô se kile sa kôlôbn
se sé ke se omelele fêla ka bonakô gapê? Ko
ka ntlha ya moo selôkô e leng mmu wa monônô
o mogolo le wa letlôtlô le legolo.

Selô se sengwe gapê se se dirang go re
mmu wa selôkô o kôlôbê thata thata go fet
mebu e mengwe, ha dipula dii na, ké ka gonne
ga go na mmu opê o o phanyêgang thata jaaka
mmu wa selôkô, ha dipula di saa ne. E, ha letsa
tsi le ka êma, mogote o tshwere, gore meeledi
be e supê metsi kwa le kwa, etswe a se teng, le
gore leapi le be le llê jaaka tshipi, le ntse le re
"Tsiiii!" ka ntlha ya mogote, foo mmu wa selô
kô e be e le go re. jaanong o tlaa tswa magaga
a magolo ka go phanyêga ga ôna. Mme ha d
pula tsa medupe di ya go tsholla metsi a tsôna
gongwe dipula, tse Motswana a reng di gôga le
tlhaku, di gasa metsi a tsôna ka go a gôgêla
kwale le kwale, a ye go tshologêla mo magag

teng ao, go ya a be a tlalê, lefatshe la selôkô
jaanong le tlaa kôlôba go ya kwa teng teng;
mme magaga ao a boe a tswalege gapê, go supa
go re, selôkô jaanong se nolê. se kgotse. Foo
selôkô se be se na le thata go phedisa ditlhogi
sa sôna ka sebaka se seleele go feta mebu yo-
lhe e mengwe.

Jaanong ka mmu wa selôkô e bile e le o o
nongeng thata, ha o nolê jalo, o tlaa busetsa
nolemi wa ôna go feta mebu yotlhe e mengwe,
e sa nosediweng. A ga sé sôna, se Motswana
se lemogileng ka ga selôkô ka e le ha selôkô
e mo gôga jalo, gore a tlogêlê mebu yotlhe e
mengwe, mme a ye go aga le go lema mo selo-
ng, fa gare ga masunyana, a e leng ôna bogô-
o, a a ratileng mmu wa selôkô.

e) **Letsopa.** Mmu wa botlhano wa lefatshe
eno ké mmu wa Letsopa. Letsopa ga sé mmu o o
sayang namaane e tona ya lefatshe, mme kwa o
ônwang teng, oa ne o fitlhelwe o le dibata go-
gwe dikarolônyana fêla. Le ha go ntse jalo ké
mmu, o Motswana o o batlang thata. Mme ka a
batla thata, re tlaa nna re fitlhêla go re, golô,
wa a o fitlhêlang teng, o tlaa go bitsa Letsopa.
Ké ka ntsha ya moo, re bônang mafelô a le ma-
tsi thata, a Batswana ba a bitsang Letsopa. Se-
o seo ké se se supang go re, Batswana ba rata
letsopa; le batliwa ké bôna. Mme kana ké eng,
e Motswana a se dirang ka letsopa, etswe e sé
mmu, o ka lengwang, e bile e le o o tsayang se-
atanyana sa lefatshe fêla? Nyaya, ga sé go
ema mo Motswana o go batlêlang letsopa, mme
e o se dirang ka lônâ, ké se se kaiwang ké
ina la lônâ la letsopa; gonne le kaya se Mo-
swana o bopang ka sôna. Letsopa ké mmu o
Motswana o bopang dijana tsa mmu ka ôna. Di-
ana tsa mmu ké tse di sa dirwang ka logong,
mme e le ka mmu. Gonne Motswana o na a
ira dijana tsotlhe tsa gagwê ka logong gongwe
a mmu. Dilô tse di neng di bopiwa ka letsopa

ké dipitsa le dinkgô le dinkgwana. Mosadi wa Motswana o na a le setswerere mo tironng eo go bopa dilô tseo ka letsopa. Ka jeno ga tlhole go fitlhêlwa ba le bantsi ba bôna, ba sa ntseng ba le dinatla mo tironng eo ya go bopa E, bontsi ga bo itse go re, ha go twe, go bopa goa bo go dirwa jang. Le ha go ntse jalo le jeno di sa ntse di ntse di batlwa, dinkgô le nkgwana tsa setswana, le mo bathong baswana. Ga go na nkgô epê e e metsi a tsididi, a a lapetse losang thata, jaaka a nkgô ya setswana, e me a yôna a ratiwang thata thata, bogolo mo diphe keng tsa selemô le tsa letlhafula, ha letsatsi gotetse, le le bollô.

Selô se sengwe se mosadi wa Motswana a neng a le setswerere go se bopa. ké sefala se segolo sa mabêlê, se sea tlang se batle se leka le ntlo ya gagwê. Goa tle go bonwe difala di di tsayang mabêlê a a fitlhang mo masomeng o dikgetse. O' kae mosadi wa merafe e mengwe yo o ka kgônang go dira ditirô tse di kalo, ta O ka reng, di ka dirwa ké banna fêla?

f) Legalaopa. Mmu wa borataro wa lefatse leno ké wa Legalaopa. Legalaopa ké mmu o e keteng o tlhakanye le letswai, ka e le o dikgona le diphôlôgôlô di o batlang thata go o latswa. mme dia tle di fitlhelwe di kgobokanye mo go ôna masomôsômô, di o latswa, gore go be go tswa dikgatampi le mesima e megolo, fa di latswitse teng. Mme ka mmu wa legalaopa e le o o dutleng metsi a dipula, ha di na, a eme mo dikgatamping tseo le mo megobeng eo ka seba se seleele, dikgomo di ntse di a nwa; mme di thusa ge jalo, ha lefatshê e le le se nang metsi.

Fa go gwe mmu wa legalaopa oa tle senye, ka e le o o sa leseletseng metsi go dutlê kwa teng; o a thibelele go kokobala fa godimo ga ôna. Ha jaanong legalaopa le le mo lefatshen mme fa godimo ga lona go na le mmu o mongwe o o ka lengwang, batho ba ye go jala di thar

ng, metsi a tlaa beta ditlhare tseo, dii swe, mo-
ng dipula di yang goo na thata, mme metsi a
ôna a se ke a tsenele kwa teng, ka a bo a kga-
tswa ké legalaopa le le kwa teng.

E rile bathobasweu ba tla mo lefatsheng leno,
rulêla matlo a bôna ka letsopa, ba se na go le-
oga mokgwa wa lônâ wa go se dutle. Ba latse
kôta mo dipoteng tsa ntlo, ba ale lotlhaka fa
dimo ga dikôta tseo, ba dube mmu wa legalaopa
rêtsê, ba se tshele mo godimo ga lotlhaka. Ha
rêtsê seo se sena go ôma sentlê, e be e le go
metsi ga a ka ke a tlhola a dutlêla mo ntlong,
e ruletsweng jalo.

Ké yôna mefuta ya mebu ya lefatshe leno
rona la Afrika-borwa. Ka jeno batho ba tabo-
la kwa metseng e megolo ya bathobasweu, go
go batla tirô teng, mme ga ba tlhole ba itse
blemô wa mmu. Go lema le go disa le go tlha-
la le go leta le go bopa le go aga le dilô
botlhe tse di ntseng jalo, ké tse ba sa tlholeng
di itse, di ba latlhegetse. Le galê rotlhe re
e go re, fa gongwe go lema le tseo tsotlhe e
e le ditirô tse di thata, tse di sa phediseng
ng ba tsôna sentlê, bogolo ha dipula di ka tlhō-
fala. Mme ntlheng e ngwe botlhe baa itse, go
batho, ba ba tabogêlang kwa metseng e me-
lo ya bathobasweu go batla tirô teng, ga ba
ole ba tsofala thata jaaka batho ba ba kwa
magaeng. Ja lo hêê: Boêlang kwa magaeng!
pê, ha jaanong botlhe ba tshaba let apa la di-
ô tsa temô, ba ya kwa metseng e megolo, kwa
se nang masimo teng, kana ba tlaa ja eng,
e le go re, ga go tlhole go na le ba ba leman-
gaeng? ba kaa ja madi, a ba a bapalang? Bophelô
botlhe bo tswa mo mmung; mme ha mmu o tlogetswe
ntlha ya botshwakga jwa beng ba ôna, foo e
e le go re, botlhe ba na le goo swa. Ja lo hêê:
lang kwa magaeng!

d) Koketso ya Mmolêlô-nosi ya go oketa Sedirêlwa ka Letlhaodi gongwe ka Lebadi

Sedirêlwa le sôna se ka okediwa ka Letlhaodi. Ha go twe: Ntatê o abetse kgaitšadiê yo mona kgomo. foo YO MONNYE ké Letlhaodi le le oketsang Sedirêlwa. Mme ha re re: Ntatê o abetse bokgaitšadiê ba le babedi kgomo, foo BABEDI ké Lebadi le le oketsang Sedirêlwa.

Tlhaolang Koketso ngwe le ngwe ya go oketsa Sedirêlwa ka Letlhaodi gongwe ka Lebadi mo kgaolong, e Lo e buisitseng.

e) Koketso ya Mmolêlô-nosi ya go oketsa Koketso ka Letlhalosi.

Koketso ngwe le ngwe ya Sediri le ya Sedirwa le ya Sedirêlwa e sa ntse e okediwa gapê ka Letlhalosi. Go ka twe: Ngwana, yo montlê THATA yole, o re tlogetse. Ngwe: O re tlogetse maabane PHAKÊLA. Gongwana, yo montlê yole o bonye molekane ya nonneng GAGOLO. Gongwe: O reketse ngwana yo montlê THATA yole setshamekô. Le jalo.

Batlang dikoketso tse di ntseng jalo mo kgaolong, e Lo e buisitseng, ha di ka ne le teng.

8. E tlaa tlhola e tsetse!

Moleejane e ne e le mosimane yo mogolo basimaneng ba le bararo ba ga Rramoôka, basimaneng ba nna kwa morakeng, mo metlhabeng dithaba tsa Letsopa. Bomonnawê Moleejane e e le Masilo le Motlhabani. Bokgaitšadiaa ba ba ne ba le bararo; ba le kwa gae kwa motse ba nna le bagolo ba bôna, ba thusa mmama Mmamoleejane. Basimane ba bararo bale ké basimaneng ba beilwe ké rraabô, ebong Rramoôka kwa morakeng wa gagwê mo lefatsheng la Letlhaodi.

Moleejane ké êna yo o neng a tshwanetse lebelêla tsotlhe, gore go se senyêgê sepê. Ké ntlha ya moo, o nang a tlhola mo morakeng, dikgomo le dipodi le dinamane di ile go fula, disitswe ké bomonnaawê. Rraabô o na a ruile kgomo le dipodi le dintja; dintja tsôna di le arô fêla. Moleejane e bile o na a na le go tlhômêla go re, dikgomo a di mmôgô, ha di gôrôga, go re, di bollê, di gôrôgê ka nakô e e siameng. Me ha go le leuba, dipula di saa ne, metsi a gadile mo megobeng ya magalaopa le mo madubeng a molapô, o o fetang fa morakeng, foo o a na le go lebelêla go re, diruiwa tsotlhe tseo nosiwê ka megopo ya merula, e metsi a tshêang mo go yôna, a geletswe ka dikgamêlô tsa borula mo sedibeng, se se epilweng mo teng ga opa ya nokana ya Sehujaane. Tisô ya go disa kgomo tseo e ne e le tirô ya ga Masilo, e le osimane wa bobedi wa ga Rramoôka, mme Moabani êna o na a disa dinamane le dipodi. Lô ya dikgomo tsa ga Rramoôka e ne e le mamê a le marataro, mme dipodi tsôna di ne di masomê a le manê. Dikgomo e ne e le pôô e ngwe fêla le dipholo di le lesomê le metsô e mebedi le dipholwana di le lesomê le dikgomo magangwa di le lesomê le met-ô e le metlha- le tsa maroba di le lesomê le metsô e le mebedi, ne dinamane tsôna di le lesomê. Mo dikgomong e di le lesomê le tlhaka tse tlhano go no go le e di supang tsa mabôtlana le di le tlhano tsa agwere le di le tharo tse di fusitseng, di le neneru. Mo marobeng a a lesomê, go ne go le a tlhano, a a iseng a nne neneru; mme a a manano a na a le neneru, e, a le mebedi a ôna a a setse a dusa, o mongwe e le ka thele e olo.

Mo dipoding tse di masomê a le manê go ne na le phôkô e le ngwe le diphôrôgôtlhê di le omê le motsô o le mongwe fêla le dipodi tse namagadi di le lesomê le metsô e le merataro le

dipotsana di le lesomê le metsô e le mebedi. D
podi tse di supang ké tse di neng di amusa, ts
tlhano tsa tsôna di amusa mafatlha; mme dipo
tse di ferangmonô ké tse di neng di le nemer
tse dingwe tsa tsôna e bile di setse di dusa.

Dikgomo tsa ga Rramoôka di ne di le mebal
mentsi. Go no go fitlhêlwa mo go tsôna tse
khunou le tse dinkgwê le tse di tlhaba le tse
tuba le tse di kôtswana le tse di thamagana
tse di tshunyana le tsa mebala e mengwe. Ja
mo dipoding go no go bônwa tse di khukwa
le tse di ngolo le tse di tshwaana le tsa meba
e sele.

Moroba o mongwe o o neng o dusa e ne e le
motšampana. mme o o dusang ka thele-kgolo, ô
e ne ele o mosunyana. Ka o setse o dusetse seba
se seleele, basimane ba ne ba setse ba o tseet
kgang. E ne e setse e le malatsinyana. Mas
mo mosong mongwe le mongwe a ntse a ra
mogoloê a re: "E tlaa tlhola e tsetse." Mme M
leejane ênê, ka a goletse mo go tsôna kwa mer
keng, a ntse a gana a re: "Kgomo ga e nke e tsa
e ise e wele dikgôbêlô". Masilo êna a thusiwe
Motlhabani. monaawê, ka a bôna jaaka thele
setse e godile. Mme Moleejaane êna a ba ru
a re: "Go na le dilô di le pedi, tse motho o itse
ka tsôna go re, kgomo e tlaa tlhola, gongwe
tlaa lala e tsetse. Dilô tse pedi tseo ké thele
dikgôbêlô. Thele e tshwanetse ea bo e gagametse
go ya kwa mabeleng, a le ôna a tshwanetseng
bo a gagametse, gore a be a re: "Tsii", mme
kgôbêlô tsôna di tshwanetse tsa bo di wet
Foo O ka itse go re, e tlaa lala, gongwe e tl
tlhola e tsetse. Mme ha go ise go nne jalo,
ka itse go re, nakô ga e ise e tle ya go re
tsalê.

Lesaka la moraka oo rra Moleejane le ne
agilwe ka matlhaku a Mongana, a a se nang
kwêra sa go sutlha le e seng phiri, gongwe letl
lerwa la go a tlola. Go no go batlêga lesaka

e ntseng jalo; gonne dikgomo tsoo rra Moleejane e
e e le dikwêra rure tse di tshabêgang, tse ngwe ya
sôna e bileng e paletse basimane go e katisa.
to e gama gôna ba e gama, mme e sa thape, e
shwarwa fêla kgôlê e thateletswe mo logonyeng,
mme e potolosiwe dinaka, motho a e emetse kwa
gakala; le go katloiwa e katloiwa fêla, motho a
isiitse, a latlhêla kao a le tlhaga, a emetse kwa
gakala, a paraladitse maoto. Jalo e ne e le Molee-
ane fêla, yo o e gamang, ka bomonnaawê ba ne
a e tshaba ka ntlha ya dinaka, tse di bogale
e tlhako e bollô ya yôna. Le êna Moleejane o na
e kgôna fêla ka ntlha ya molodi o o monatenate
a gagwê le ka gonne a le senalla se segolo ntlheng
a go latlhêla kao le setswerere ntlheng ya go e
apa gapê. Mme le ha a ne a e kgôna, go ntsha
maši gôna e ne e sé ga yôna, le ha a ka re o e
apêla thata jang ka molodi o o monatenate, e
e e ntse e a fitlha, Kgwêbana yoo Rramoôka.
Moleejane le êna o na a sa lape, le ha e ntse e
ra jalo, o na a e itshôkêla, a gopotsê go re, re
aa bôna yo o tlaa fenyang, le yo o tlaa lapang
ele; gonne e ne e sé go re, ké motete, mme thele
a yôna, ha e ise e gangwe, gongwe e sena go ga-
gwa, e ne e supa go re, a teng, le lefulô, ha namane
tshwêre go anya, le mokgwa o e anyang ka
na e iketlile, e bile e sa thenyethenye, le mokgwa
e nonneng ka ôna go gaisa tse dingwe, tsotlhe
eo ké tse di neng di supa go re, e na le maši
re, Kgwêbana ya sekwêra.

Moroba o mosunyana wa go tsêêlwa kgang
ôna, o no o lebêga jaaka eketse o tlaa nna se-
wêra; mme ebile e ne eketse e tlaa nna kgomo
e maši, ka thele ya yôna e ne e supa jalo.

Go fetile malatsi a sé kae, kgang yaabô
o-Moleejane le bomonnawê e ntse e tsweletse
ele ka mosô mongwe le mongwe. Ka letsatsi
ngwe Moleejane, ka e ne e le motho wa go pha-
la, a ntse a tsoga pele ga bomonnaawê, ya re
sena go tsoga le go tlhatlêga pitsa, a ya kwa

sakeng, mme a fitlhêla moroba o mosunyana, ya re tsotlhe tse dingwe di sa ntse di letse fa fatshe, ôna o eme ka dinaô, o tsholeditse tlhôgô, o leba kwa le kwa. Selô seo se ne sa belatsa Moleejane go re, ntlha ka jeno eketse go phetogô. Mme e rile a e pôtapôta, a e sekaseka, a ipuêla le êne ka nosi a re: "E. ka jeno e tlaa tlhôla e tsetse." Jaanong a ya go tsosa bomonnaawê, gore go si-mololwê go gama, di tlê di bololê. E rile a ba raya a re: "E tlaa tlhôla e tsetse, a fitlhêla ba tlodile, ba latlhile dikobô, ba tabogetse kwa sakeng go ya go bôna go re, e ntse jang. E rile ba bôna, e le yôna, fêla, e e emeng ka dinaô, tse dingwe di sa ntse di letse fa fatshe, mme ba bile ba bôna thele le matsêlê gotlhe go gagametse go re: "Tsii!" mme dikgôbêlô le tsôna di wetse foo le bôna ba lemoga go re, rure e tlaa tlhôla e tsetse.

E rile jaanong mogoloabôna a tla a iketlile a tshotsê dikgôlê le dikgamêlô, a tsêna mo sakeng ba mo kgatlhantsha ka go re: "E, rure, jaanong le rona rea bôna; go ntse ka fa O sa le O r bolêlêla ka teng; ka jeno e tlaa tlhôla e tsetse." Ké ha Motlhabani a botsa Moleejane a re: "Mm, ké go reng, ha e dusitse sebaka se se kanakana?" Moleejane a mo araba, a re: "Ké ka gonne ka moroba. Ha e ne le kgomo e kgolo, e ka bo sa tsaya sebaka se seleelelelele jaana, e ise e tsale. Mme ga bobedi ké ka gonne e tlaa tsala e tona nyana. Ha e ne e tlaa tsala e namagadi, e ne e se ketla e dusa sebaka se seleele, e ise e tsale."

E rile ba sena go gama, tsa bolla. Masi a tsaya tiing ya gagwê, e ba fitlhetseng jaanong e budule, le maši a lobese go e futjwêla ka ôns mme a sé ka a ja pele, jaaka a ntse a tlwaetsa nyaa, a itlhaganêla go di latêla, gore e sé na timêllê; a tsamaya a ntse a ja sefitholô sa gagwe Motlhabani le êna, ya re a sena go ja sa gagwe a tloga a bolotsa dinamane le dipodi go ya g di disa. Moleejane êna a sala, a baakanya ma

kuka pele le malaô le tsotlhe tse dingwe, a itse go lata Masilo kwa dikgomong, go ya go bôna ka fa go ntseng ka teng ka e tshunyana.

E rile a fitlha fa go tsôna, a bôna e ntse e fetisa sebakanyana fêla, e be e tlhatlose tlhôngô mo bojangnye, e di tlogele, mme Masilo êna a e kganele. Ké fa a mo raya, a re: "E tlogêlê; ea gwaragwara, e rata go tsala, mme e batla kwa e tlaa tsalêlang teng. Ke tlaa ya nayô, wêna sala O tlhokometse tse dingwe". E rile jaanong e tswa gapê mo go tse dingwe, Moleejane a e pôtla ka fa letlhakoreng le le katogileng le kwa moraka o leng teng; a e lesa go ya kwa e ratang go ya teng, a ntse a e atamêla fêla kwa kgakala le kwa moraka o leng teng. Ha a e atamêla jalo, e sokologe go sé kae go ya e be e atamêlê moraka, jaaka eketi ga e itse go re, Moleejane o rata jalo, gore go tle go nnê botoka go e fitlhisana teng e sena go tsala. Mme ha a sena go e sokolola jalo, a e tlogele, a sé ke a e tshwenye ka go e atamêla thata thata. E rile e atametse moraka fa sekhung sa magodiri le mekgalô, a bôna e tsêna mo go sôna, e batla patlêlônyana, e e mo go sôna, e fata fata ka dinaô, e be e ya go lala. Moleejane o na a e tlogêla fêla, a ntse a itunetse mo kutung ya mokala, o o wetseng fa fatshe, o omeletse. Moragô ga sebaka a bôna e eme, e simolola go atswa namane. Le gôna a e lesa fêla, a sa e tshwenye ka gopê, namane ya ba ya tloga ya ema ya simolla go anya. Le foo Moleejane a e lesa fêla, a ntse a e tlhokometse fêla a le kgakanyana le yôna. E rile jaanong e simolla go retooga, namane le yôna e setse e tiile, e itse go itsamaila, a ya fa go yôna, a fitlhêla motlhana le ôna e o ligile sentlê. Ké ha a simolla go e kgweletsa wa sakeng, a ntse a iketlile, gore namane yôna kgônê, ka e sa ntse e tsamaya e le digôbô, e ata goo wa; a ba a fitlhisana mmaayô mo sakeng, e tshwara, a e katloa, a e gama, gore thele yôna, e neng e sa ntse e gagametse, a sé senyêgê;

a itumêla ka a fitlhêla, e eme sentlê fêla, e se tloletlole, gore a be a e gamollê gotlhe gotlhe; le fêla, jaaka eketse e itse go re, oa e thusa; utlwa monate, ha a gama.

Maitsiboya, e rile bomonnaawê ba sena gorosa, ba fitlhêla a setse a ba apeetse kgatsêla ya yôna; ba ee ja, ba itumêla. Kwa ba sa ntsen ba ja teng, a ba raya, a re: "A ga kea Lo raya ka re, e tlaa nna e tonanyana? A ga kea L raya, ka re, e tlaa tihôla e tsetse?" Masilo a m araba, a re: "E, rure, e tonyanana!" Motlhaba ni a tlatsa a re: "E, rure, e tlotse e tsetse!"

B. Mmolêlô-ntsi (Complex Sentence.)

Mmolêlô-nosi ké Mmolêlô o nosi fêla, o o okelediwang fêla ka mafoko, mme e seng ka g pê ka mmolêlô o mongwe. Mogang Mmolêlô-nosi yang go okelediwa ka mmolêlô o mongwe, o khu go nna Mmolêlô-nosi; o nna Mmolêlô-ntsi. Jalo ka re: Mmolêlô-ntsi ké mmolêlô, o o okeditswe ka mebolêlô e mengwe. Mme ka mebolêlô eo sa êma e le nosi, e sa itaole, mme e laolwa Mmolêlô o mogolo, jalo hêê, re tlaa e bitsa Mebolêlwana; mme ha o le mongwe fêla, foo rea Mmolêlwana. Ha re re: Nnakê, yo o ntlhatlha meng, o ntheketse pitse, e e nonneng thata, fo YO O NTLHATLHAMENG, le E E NONNENG THATA ké mebolêlwana, e e oketsang Mmolêlô o mogolo o: NNAKÊ O NTHEKETSE PITSE

Tlhaolang mebolêlwana yotlhe, e e oketsa Mmolêlô o mogolo mo kgaolong, e Lo e buisitse

9. Dilwana tsa Motswana.

Motswana o na le dilwana tse dintsi, ts thusang ka tsôna, tse di ka mo thusang, di le

lalapeng la gagwê, ha a ka kgôna go di itirêla; mme o tlaa ne a leka ka tlhâafalô yotlhe go itirêla, se se mo thusang, ha a lemogile thusô ya sôna. Jalo ha motho a tsêna mo lalapeng la Motswana, o tlaa ne a fitlhêla tse a dirang ka tsôna di tletse teng. Bogolo ké tsa mosadi, tse a tlaa di bônang pele, gonne tsa monna bogolo di nna mo tlung. Re tlaa fitlhêla go na le lefêêlô, le lepeletse mo loboteng lwa ntlo fa tlase ga mathudi. Lefêêlô le lentlê leo ga le ka ke la tlhâkafala, ka e le le mosadi o le dirisang ka letsatsi lengwe le lengwe. Go tlaa fitlhêlwa teng mo lalapeng lelwala le tshilô ya lônâ, di beilwe sentlê fa fatshe fa thokô, go bapa le lobôta la ntlo, fa go sa tsamaeng opê teng. Go tlaa fitlhêlwa foo, tse a gamang ka tsôna, ebong dikgôlê le dikaô le dikôtêlô le dikgamêlô tsa logong lwa morula. Tsotlhe tseo di ka bônwa di pegilwe mo loboteng fa tlase ga mathudi.

Lelapa e bile le na le leisô. Mme fa leisong re tlaa bôna dipitsa. Dipitsa, tse di sa tlhatlegi-wang, di tlaa fitlhêlwa di ribegilwe, gore di sé tlalê dithole, ha diphefô di foka. Dinkgô, tse go giwang ka tsôna, le tsôna ga di ka ke tsa batlêlwa lefêla mo lalapeng la Motswana. Le dilô tse go rwalwang ka tsôna, di tlaa ne di fitlhêlwa di lepeletse fa loboteng lwa ntlo, ebong diroto le ditlatlana; le tse go lengwang ka tsôna, jaaka petlwana e go lengwang le e go betli-wang ka yôna, le sekôkô, mogoma o o ratiwang ké basadi.

Le tse Motswana o jang ka tsôna, di foo, ebong megopo le megotjwana le lefêtlhê la more-tlwa le tsotlhe tse di ntseng jalo. Sengwe le esengwe se se batlwang mo lapeng, se se dirisiwang teng, e le se Motswana o kgônang go se itirêla, re tlaa se fitlhêla teng. Bontsi jwa dilô tseo ké tse di fitlhêlwang di pegilwe mo loboteng lwa ntlo fa tlase ga maribêla gongwe mathudi.

Mme mo teng ga ntlo le gôna ga goa nna fêla, go se na sepê. Le galê ha motho a leba fa

fatshe, ga a ka ke a fitlhêla sepê; o tlaa bôna fêla go le phêpa. go feetswe sentlê, go se na di thole, go le gontlê. Mme ha motho a ka tsholetsa tse o bônang ka tsôna, o tlaa akofa a bôna go golegilwe dikgôlê go tswa mo sesaneng gongwe koteng e kgolo, e e fa gare ga ntlo, e e bidiwang pinagare, go ya kwa matlhakoreng; mme koo di funetswe mo ditlhomesong, gongwe mo maotwaneng a ntlo, kwa ntlê ga dipôta tsa yôna. Di kgôlê tseo ké tsôna. tse mosadi wa Motswana pêngang bolaô le dikobô le diaparô, tse di aparwang, mo go tsôna. Sengwe le sengwe se beilwe mo mannong a sôna, a se a laoletswe. Mme ha maitsoa a ka tsêna go baakanya bolaô, e be e le gere, o itse kwa sengwe le sengwe se leng teng. Jalo ga a ka ke a tlhêla a kgarakgatshegile a batla, le ha go tshujwa lobônê

Mme ga se tseo fêla, tse di mo teng go ntse. Nyaa, go teng tsotlhe tse monna o dirang ka tsôna eleng petlwana le kepu, le melamu, le kgôtlhông ebong kgetsana ya metswi le bora le thêbê marumô le tsotlhe tse di ntseng jalo. Tsotlhe tse ké tse di lepeletseng mo loboteng lwa ntlo. Mme ha motho a ka êla tlhokô, o tlaa fitlhêla le mo koteng; e e bidiwang pinagare, go lepeletse o ngwenyana. Se segolo mo go tsotlhe tseo, le seditsi se sentlêntlê, se go seng opê yo o itse go se baakanya le go se kgabisa jaaka Motswana. Tse dingwenyana ké masêka le mefitshana le di nyana tse di ntseng jalo.

Ha jaanong motho a ka tswêla kwa naga, a ya go atamêla ntsheng ya lesaka fa se khung sa makgalô le magodiri, o tlaa bôna teng go baakantswê sentlê, go baakanyeditsa makuka, a a tshwanetseng go themisa maši; goné ké sôna sejô se segolo sa Motswana. Mme ôna a katositswe fa tlung jaana, ké go a tshabidintsi, tse dia tleng di phuthegele teng ka ma mômômô, ekete ké motshitshi, ka go gogiwa lonkô la ôna, gongwe ké monkgô wa metsi a

tshologang mo go ôna; gonne ôna makuka a bo a thibilwe sentlê, go se na ntsi e e ka tsê nang.

Go sa ntse go ka bolêlwa tse dingwe; mme tseo, ké tsôna dilwana tse di kgolo tsa Motswana, tse a phelang ka tsôna ka go di itirisetsa.

Mebolêlwana ya Mmolêlô-ntsi.

Mmolêlô-ntsi o na le Mebolêlwana e le me-ntsinnyana; gonne go na le (a) Mebolêlwana ya Leselô (noun clause), (b) le ya Letlhaodi (adjective clause). Mmolêlô-ntsi o ka nna le Mmolêlwana wa Leselô la Sediri le la Sedirwa le la Sedirêlwa. Ha re re: Yo o re ratang, o re etetse, foo YO O RE RATANG ké Mmolêlwana wa Leselô la Sediri. Gongwe ha re re: O re tletse le se se phatsimang, foo: SE SE PHATSIMANG ké Mmolêlwana wa Leselô la Sedirwa. Mme ha re re: Re tsholetse yo re mo ratang dijô, foo: YO RE MO RATANG ké Mmolêlwana wa Leselô la Sedirêlwa.

Tlhaolang mo kgaolang, e Lo e buisitseng, Mebolêlwana yotlhe ya Leselô la Sediri le ya Leselô la Sedirwa le ya Leselô la Sedirêlwa e e ka neng e le teng. Lekang go bopa Mebolêlô-ntsi, e e nang le Mebolêlwana ya Leselô la Sediri le ya Leselô la Sedirwa le ya Leselô la Sedirêlwa.

10. Mekgwa ya go gama dikgomo.

E ka nna selô se se gakgamatsang mo bathong ba le bantsi, ha ba bôna go buiwa fa ka ga mekgwa ya go gama; etswe motho mongwe le mongwe yo o sa itseng, a ka ithaya a re, go gama ké selô, se se mokgwa o le mongwe fêla. Le ha go ntse jalo basimane ba ba golêlang kwa merakeng, ba itse sentlê go re, go na le mekgwa e le mebedi ya go gama, ebong go gama setswana le go gama sekgoa. Pharologanyô ya mekgwa e mebedi o ya go gama, bogolo e mo ntlheng, e kgomo e

gamêlwang mo go yôna. Ha go twe, go gama sekgoa, ké go re, go gama kgomo, mogami a e potile mo ntlheng e e siameng; mme go gama setswana gôna ké go gama, mogami a ntse gongwe a kotame mo ntlheng ya molêma ya kgomo, e a e gamang. Mme ha batho ba merafe eo e sa game kgomo, ba e potile mo ntlheng e le ngwe fêla, ké ka gonne ba lemogile go re, go botoka go gamêla kgomo mo ntlheng eo. Jalo re ka botsa go re, ké go reng, Batswana ba gama kgomo, ba e potile mo ntlheng ya molêma, bathobasweu bôna ba e gama, ba e potile mo ntlheng e e siameng. Ha re akanya go re, ké go reng, re tlaa fitlhêla go re. Batswana ha ba gama kgomo, ba e potile mo ntlheng eo ya molêma, ba ne ba dira sentlê. Mme ha bathobasweu ba e gama, ba e potile ntlheng e e siameng, le bôna ba ne ba dira sentlê. Go gama kgomo, motho a e potile mo ntlheng e e siameng, gongwe mo go ya molêma, go no go tswa mo kgomong ka nosi, ké yôna e e neng e go laola.

Batswana, dikgomo tsa bôna di ne di sa nna mo matlong, di sa golele gaufe thata le batho jaaka tsa bathobasweu. Di ne di nna fêla mo sakeng go le bosigo. Motshegare gôna di ne di ya go fula kwa nageng. Di ne di bolla mo mosong, di be di boe di tle go gôrôga gapê maitsiboya. Jalo di ne di sa tlwaêla batho thata thata; tsa se ka tsa nna bokgwabokgwabo ka ntlha ya moenyaa, tse dingwe e bile e ne e le dikwêra tse di tshabêgang. Ha motho a sa aga lesaka mengana, e be e sé go re, o ka di thibêlêla tena. Mhafu le mokgalo le mosu, dikwêra tseo ga di kaye sepê. Mme dikgomo tseo ké tse di batlana go re, e re motho a di gama, a bo a di tshol leditse kao e e siameng ya segôlê se sentlê. I gôna kgomo eo e batla go re, e re o e gama, be o e golegile pele kwa dinakeng ka kgôlê e tiileng, e e sa e kgaoleng fêla. Jaanong ha e golgilwe jalo, namane e sena go fesiwa, e tsenye n

go mmaayô, e se na go rokotsa, e be e le go re, jaa-nong o tshwanetse go e tsêna semologa seo sa tlhako bollô. Mme ka a tshwanetse go konopêla kao ya gagwê, gore e dikologê maoto a sekwêra seo, a tle a e kapê gapê ka seatla se sengwe, o tshwanetse go êma ka mokgwa wa go re. seatla se se konopêlang kao, e nnê se se siameng, e seng sa molêma, se se sa itseng go konopa. Ké ka ntlha ya moo, mogami wa kgomo e e ntseng jalo o tshwanetseng go e pôta ka fa ntlheng ya molêma, gore letsôgô le le konopêlang. e nnê le le siameng. Jalo hêê, mogamô wa setswana ké wa go gama kgomo, motho a e potile ka fa ntlheng ya molêma. Gonne ha a ka bo a e pôta ka fa ntlheng e e siameng o tlaa bo a tshwanetse go latlhêla kao ka letsôgô la molêma; mme foo kgomo ya semono Afrika. e e tlhako e bollô, e ka tla ya mo phaila, ya mo latlhêla koo, gongwe ya raga kao, ya e somola mo seatleng sa gagwê, ya e latlhêla kgakalagkakalâ. gore a salê a itshwere seatla se fšele, ka fa kao e se tshubileng ka teng.

Dikgomo tsa bathobasweu tsôna ké tse di bokgwabokgwabo; ka gonne di godisitswe ka seatla; ké go re, ga di anye bommaatsô. Ha e le gôna di tsalwang, di tlo siwe mo go bommaatsô, di se ke di tlole di di bôna. di anye maši mo seatleng sa motho. Ké maši a bommaatsô, a di a gamêlwang, mme di a nosiwe ka mogopo, ka fa selekanyong se se di tshwanetseng. Ké sôna se se dirang go re, di golê di fodile, ka di bôna maši a tsôna ka selekanyô, e seng ka jeno go feta ka mosô, fêla ka fa kgomo e sisang gongwe e fitlhang maši ka teng. Go bôna maši jalo ka phetanô, ké gôna goa tleng go lwatse dinamane, ka go di bolaisa diboko, tse di rumolwang ké mokgwa wa go sa boneng maši ka tekanô.

Dinamane tseo ebile ga di tswele ntlê, mme di nna fêla mo tlung ya go bapa le ya batho. Mokgwa oo wa go nna le batho le go fepiwa ké

bôna ka seatla ké o o dirang go re, dikgomo tsa bathobasweu e nnê tse di bokgwabokgwabo.

Ha kgomo eo jaanong e sena go tsala, ya bo e sé e e sa ntseng e tlhōka go thapisiwa, ka e katile ka galê. Tôta le kao ga e batlwe; mogami o e tsêna fêla, le go katloiwa e sa katloiwe, e eme fêla e itumêlêla go gamiwa. Ka moo mothomosweu, ha a ya go gama, ga a lebêlêla go katloa, ga aa lebêlêla go latlhêla kao ka seatla se se siameng le go e kapa ka sa molêma. Jalo ha e le ntlheng ya kao, mo go êna go tshwana fêla, kampo a potile kgomo, e a e gamang ka fa ntlheng ya molêma gongwe ka fa go e e siameng.

Le ha go ntse jalo le êna, go sengwe se a se lebileng mo go gameng. Mme ké eng se a se lebileng? Dikgomo tsa bathobasweu ga di tshwana le tsa bathobantsho ka se sengwe gapê. Motswana ké motho yo o neng a ratile kgomo thata thata a sa ka ke a e bolaya fêla, le ha e ka ne e le motete. Mme ka kgomo e e ntseng jalo e tlaa tsala gapê motete, go no go ntse go fitlhêlwa mo dikgomong tsa bathobantsho go atile dikgomo tse di se nang maši. O na a sa kgathala go rua dikgomo tse ka gonne mafulô a na a sa tlhōkōfale, lefatshe le ne le athame, dikgomo di sa fepiwa, di iphulêla ka nosi.

Mo bathongbasweu go no go sa nna jalo. Lefatshe la bôna ké le le tsididi la seramê le le semathane le la dikgapetla tse di khurumetsanadinoka tse di kgolo mo marigeng. Jaanong dikgomo ga di na go lesiwa fêla go tsamaya kwantlê go iphulêla, mme di ne di tshwanetse go fepiwa le go nna mo matlong mariga otlhe. Grialo go no go batla dijô tse dintsi. Ké ka ntlheng ya moo go nong go batlêga go re, dilô tse ba fêpang jalo, le tsôna di ba busetse. Mme ké ka ntlheng ya moo bathobasweu ba neng ba sa ka le ba rua kgomo ya motete, e e se nang maši. Kgomo ha e lemogiwa e le ya motete, e ne e se

phela, e ne e tlhabiwa. Ka moo ba salêlwa fêla
 ké dikgomo tse di lobese lo logolo, dikgomo tsa
 thelekgo, tse di matsêlê a a maimaima, a e reng
 notho a gama, a bo a tlala ka seatla, matsêlê a
 a pôpôtapôpôta, a a sa ka keng a gangwa ka
 menwana, ha e se ka seatla sotlhe. Mme ka ma-
 tsêlê a a kwa pele e le ôna a a maimaima le a
 a thatathata, go no go batlêga gore, matsêlê ao
 e nnê a a lebagantsweng le seatla se se siameng
 sa mogami, ka e le sôna se se nonofileng, se se
 kgônang go a gama se sa lape, mme e sen : sa mo-
 lêma. Mme ka kgomo tsa bathobasweu e le tse di
 bokgwabokgwabo, e bile di sa tlwaêla go rokodiwa
 ké namane, di ne di sa fitlhe maši ka gopê, mme di
 a ntsha otlhe. Jaanong go no go tsaya mogami se-
 baka se seleele go gama kgomo e le ngwe fêla; mme
 ha seatla sa molêma se ne se tshwanetse go gama
 matsêlê a a kwa pele, se ne se ka lapa, sa pallwa
 jalo ké go gama kgomo ka go ntsha maši otlhe,
 mme se ne se tlaa sadisa a mangwe kwa moragô.

Ké ka ntlha ya moo, dikgomo tsa bathoba-
 sweu di gangwang, mogami a potile kgomo ka
 fa ntlheng e e siameng ya yôna; gonne ké gôna
 seatla se se siameng sa mogami sea bong se le-
 baganye le matsêlê a a kwa pele. Ké ka ntlha
 ya moo, e re, mogami ha a potile kgomo ka fa
 ntlheng ya molêma, Batswana ba go bitsa Moga-
 mô wa Setswana, mme go e gama, mogami a e
 potile ka fa ntlheng e e siameng, gôna ba go
 bitsa Mogamô wa Sekgoa.

Dikgomo tsa Batswana tsôna di gangwa fêla,
 namane e se na go rokotsa; gonne ha e sa ro-
 kotsa pele, kgomo ga e ntshe sepê. Mme ka e
 itse go re, namane ya yôna le yôna e tshwane-
 tse go phela ka maši a yôna, goa tle go fitlhelwe
 kgomo e fitlhile maši a yôna, e a fitlhetse namane
 ya yôna. Kgomo ya Motswana ga e nke e ntsha
 maši otlhe ka gopê. Maši a a salang, e a sadi-
 setsa namane ya yôna. Mme maši a ké a Mo-
 tswana o a bitsang Morokotso. Ga go Motswana

yo o ka bopamisang namane, ha e le ya lebôtlana ka go e tsêla morokotso wa yôna. Mme ha e le namane ya lesôlê gongwe ya mogwere, gôna ga go mosimane wa meraka yo o ka reng, morokotso ké wa yôna. Foo re tlaa ne re fitlhêla a o ikgamêla mo ganong. Mme kana ga go masi apê, a a monate jaaka a morokotso.

Ntlheng ya mekgwa ya mogamô re ka re Mogamô wa setswana o dirisitswe ké ka gonne dikgomo tsa Batswana e ne e le dikwêra, tse di batlang setswerere sa go latlhêla kao, le go e latlhêla ka seatla se se siameng. Mme mogamô wa sekgoa ôna o dirisitswe ké matsêlê a a pô pôta a a kwa pele a kgomo ya bathobasweu, a a batlang setswerere sa seatla sa go a gama.

b. **Mmolêlwana wa Letlhaodi** (Adjective Clause).

Re utlwile ha go na le Mebolêlwana ya Leselô. Mme ga sé Leselô fêla le le nang le Mebolêlwana; nyaa, Letlhaodi le lônâ le na le Mebolêlwana. Mebolêlwana eo ké I. Mmolêlwana wa Letlhaodi la go tthaola Leselô la Sediri, le II. Mmolêlwana wa go tthaola Leselô la Sedirwa, le III. Mmolêlwana wa go tthaola Leselô la Sedirêlwa.

I. Mmolêlwana wa Letlhaodi le le tthaolana Leselô la Sediri ké o o jaana: Kgosi e e neng le molemô e sule. E E NENG E LE MOLEMÔ ké Mmolêlwana wa Letlhaodi le le tthaolang Leselô la Sediri: KGOSI.

II. Mmolêlwana wa Letlhaodi le le tthaolana Leselô la Sedirwa ké o o jaana: Motlhanka yo rogile motho yo o neng a ratwa thata. YO NENG A RATWA THATA ké Mmolêlwana wa Letlhaodi le le tthaolang Leselô la Sedirwa: MOTHO.

III. Mmolêlwana wa Letlhaodi le le tthaolang Leselô la Sedirêlwa ké o o jaana: Morê o reketse motlhanka, yo a mo ratang, kobô. Y

A MO RATANG ké Mmolêlwana wa Letlhaodi
e le tlhaolang Leselô la Sedirêlwa: MOTLHANKA.

Tlhaolang mo kgaolong, e Lo e buisitseng,
Mebolêlwana yotlhe e e ka neng e le teng, ya
Letlhaodi le le tlhaolang Leselô la Sediri le la
Sedirwa le la Sedirêlwa.

11. Kwa Didibeng.

Mo mafatsheng a a ralalwang ké melapô ya
bo Sehujane le Molapô-wa-ditshêphê le Tshwaane
e Metsi-maswaana. ha dikgwedi tsa bo Dipha-
ane le Ngwanatsêlê dii tla, mme pula e ise e ne,
e be e le go rê, basimane ba ba kwa merakeng
ba tlaa tshwara bothata; gonne foo megobe ya
mo magalaopeng ya bo e tselê, le madutele, a a
mo melapong, a bo a kgadile; mme jaanong e le
go rê, ha dikgomo le dihutshana di tshwanetse
goo nwa, metsi a epiwe mo mpeng ya melapô
eo. Ya re ka melapô e kwa teng, e na le mmu
wa letsopa, ekete le tlhakanye le legalaopa, le le
sa leseletseng metsi go tsênêla kwa teng, mme le
a tshwara go ema fa godimo ga lônâ, jalo go no
go sa tlhokôfale, gore didiba tseo di epiwê bo-
teng teng, go ise go bonwe metsi a a lekanyeng
dikgomo tsa meraka ya mafatshe ao.

Ha sediba se se ntseng jalo jaanong se epi-
we, go batliwe matlhaku a mosu le a mokgalô
e a mongana le a mhafu fêla a a ka bônwang
a le gaufi, mme sediba seo se agelelwe ka ôna.
gore dikgomo, ya re ha di bolawa ké lenyôra, di
batla metsi, di se wêlê mo go sônâ. gongwe, ka
go tlhola di se dikologile, tsa se katêla. Le gônâ
sediba se, se ne se na le go dirêlwa sepalamô se
se neng se dirwa ka dikgong. gongwe se epelwe
mo leboteng la sediba, gore basimane ba ba di
gêllêlang, ba tle ba itse go êma ba gatile mo di-
kgatong tsa sepalamô seo; gonne ba ne ba gêlla
ba latêlanye, ba naana dikgamêlô go tswa kwa

tlase go fitlha kwa godimo, di ntse di fapaana, e e geletseng e tsewa ka-seatla se se siameng, e re sa molêma sôna se neele kgamêlô e e tsholotsweng motho yo go tsewang, e e geletseng mo go êna. Ha sepalamô le sôna se dirilwe, e be e le go re, jaanong go sa tlhokôfala fêla mogopogongwe sethopo se di nwang ka sôna. Sethopo seo, se ne se dirwa ka thitôkgolo ya setlhare sa morula, e boleele jwa ôna bo ka neng bo le dikgatô tse pedi gongwe tse tharo, le e boima jwa yôna mo bodikologeng jwa yôna bo ka neng bo le dikgatô di le pedi gongwe di le tharo. Kôta eo, gongwe sesana seo se ne se epiwa ka petlwana, se ntshiwe mogopo gongwe sethopo se segolo sa boteng jwa lekoto le lengwe, le bophara jwa lekoto le le lengwe, gongwe le le lengwe le nang le bogare jwa la bobedi. Sethopo seo ka se se neng se dirêlwa tselana e e ka bang e le mosimanyana, o o se lekanyeng, mme se ladiwa mo go ôna, gore e re dikgomo di nwa, mme e se thula, di se ka tsa se pitikolola, mme jalo ts tsholola metsi a sôna. Ha se epetswe jalo, e b e le gôna ha jaanong tsotlhe di siame, mme dikgomo di ka nosiwa.

Jaanong ha dikgomo di sena go fula go y motshegare, modisa wa tsôna a di iteele ntlenya ya didiba, gonne ya bo e le sôna sebaka se b simane ba ba setseng kwa morakeng ba tsiler go thusa go di nosa. Ha jaanong di fologet kwa molapong, di fitlhele tsa meraka e meng le tsôna di tsile; gonne basimane ba tshwanet go thusanya, ka gonne ba bangwe ké ba ba g llang, mme ba bangwe ké ba ba nang le go êma pele jaaka lobôta, gore di se gorometsêg tsotlhe mmôgô kwa sethopong, mme di lesiwê tla ka palô e e lekanyeng, e ka ne e le di le rabedi, gongwe fêrabong, gongwe lesomê. Ha wêla mo molapong, basimane ka go itse ba ba setse ba di eteletse pele, ba ye go êma, katoganye e ka ne e le dikgatô tse di supang

ya lesomê. Mme ka ba tle ba fitlhele ba ba tswang kwa merakeng ba setse ba tladitse sethopo, ba utlwe fêla go twe: "Fesa!" ké go re: Fetisa. Jaanong ba di bulele kgôrô ka go katogana; ba di lese jalo, gore di fetê. Mme e tlaa re go fetile palô e e lekanyeng sethopo, ba atamêlane gapê, mme ka go dira jalo ba tswale, gore go se tlhôlê go feta epê. Jaanong tse di fetileng di be di ya go tshwarisa motsholodi bokete. Mme ka a setse a di lemogile, a se ke a eme foo, ebong kwa godimo mo sepalaming, a sa tshola kôtêlô e a di betsang ka yôna. wa ba a ntse a e beile fa go êna. Jaanong ha di gorometsêga, a e tsholetse, ka a itse semologa se se gwêba, se se adileng dinakakgolo tsa sôna jaaka pêtîêkê a ala diphuka tsa gagwê, ha a fofa a iketlile. Semologa seo, se botlhe ba se itseng, ha se le legodu le legolo ntlheng ya goo nwa, sa bo se ntse se di eteletse pele, e le sôna sa ntlha se se gorometsêgang kwa sethopong, ha di sutêlwa, mme se tle go tlolakêla mo sethopong ka maoto a a kwa pele, ha se sa ilediwe. Ka go se itse, wa ba a setse a se ipaakanyeditse, mosimane yo moleele, a se emetse ka kôtêlô ya gagwê; e re se itlhome se tsenya lekoto mo sethopong, a bo a se iteile ka thôbane, gore se be se tlolê, se ntse se tsholeditse lekoto. Ka go dira jalo o na a tloga a se tlwaetsa go êma sentlê ha se nwa. Pôô e ntsho le yôna ya boo Rratshipa e ne e se ka go thula tse dingwe, fa metsing e rata go di iletsa, gore e tle e nwê e le nosi. Mme le yôna e ne ya akofa ya thapa ka go utlwisiwa botlhoko ka thôbane ele, ha e sa eme sentlê. Mme ha e gana go utlwa, ya tle e ladiwe le lenyôra. Ka tse di tseng di nwe dia bo di emisitswe mo letlhakoreng la molapô, le le lebileng kwa morakeng, tse di noleng tsôna dia tle di tthatlosediwe kwa mo-seja mo letlhakoreng la molapo, le le sa lebang kwa merakeng. Jaanong di tsamaya di iketlile, di ntse di fulêla pele. Jaanong ha di sena goo

nwa le go tlhatloga tsotlhe, ka tsa bofêlô dia bo di tabogêla tsa pele, e be e le go re, jaanong go kuiwa mosimane wa dinamane le dipodi, gore le tsôna jaanong dii tlê. Mme tsôna, ha di nôle, ga di tlhatlogele moseja ole, mme di tlhatlosediwa moseja ono, o o lebileng kwa merakeng, gore di tsamayê di fulêla kwa gae.

Ha jaanong di nôle tsotlhe, di bile di itume tse, dimpa tsa tsôna di bile di budulogile, di emetse kwa thokô. mme jaanong di bile di ile go fula, morôlê le lobodi di fulêla ntlheng ya mera ka, mme logomo lônâ lo fulêla ntlheng ele, mme di ntse di bônala, ka dithota tse di fulang mo go tsôna e le tse di tlhatlogêlang kwa kgakajane go ntse go le loba fêla, go itse go ya go simo lola dikgwa tsa makala le marutlhwane le mer e sele. Jaanong basimane ba bagolwane, ba b neng ba tsile go thusa fêla, ha ba sena go tsay dikgamêlô le go boêla kwa merakeng, thaka e setseng, e be e le go re, ké yôna nakô ya bôn go tshameka ka go latlhêla kama mo sedibena gongwe go tlabana ka thupa ya mmopa, lesom le lengwe le eme ka fa, le lengwe ka faale g molapô. Ka jeno, ka di nôle, di sa tshweny thata thata, ba ne ba swetsa ka bonakô, e bi di sa ba lapisa thata, jalo ba ikutlwa go re, b eletsa go tlabana ka dithupa tsa mmopa. G itirelwe mmopa o monatenate, o o bolêtalêta; re mongwe le mongwe wa bônâ a itshenket kgolokwe e e lekanyeng ya mmopa, lesomô le l ngwe le ye go êma moseja ono wa molapô; lengwe lônâ le ye go êma moseja ole. Ba b ngwe go twe, ké Matebele, mme ba bangwe Batswana; gongwe bano e le Basotho, mme ba e le Mathosa. Jaanong ba ipaakanye go fula ka ditlhôbôlô gongwe marumô a bônâ, ba tli tlehele dithupa tsa bônâ ka mmopa, ké go re, tsee mmopa o o ka neng o lekana le monwana mokima wa motho, ba o bopelle mo thupeng moretlwa. Mme ha ba sena go ipaakanya ja

go tsoge namane e tonā ya tlhabanō. Motho wa ntlha yo o bopeletseng mmopa, wa gagwê, a ko-nope mosimane yo a lebaganyeng nae kwa mo-seja ga molapō. Foo motho a bone botswerere jwa mosimane wa Motswana mo go tileng. O' tlaa fithêla a tlodile lerumō la mmopa, gore le fetê fa tlase ga gagwê, le ntse le re: Frrrr! gongwe a itigetse fa fatshe, mme le mo tlole, le ye go itaya kwa kgakala kgakala mo seolung.

Mme ka lerumō leo la mmopa le fofa ka bobêbê jo bo tshabêgang, fa gongwe, le ha mosimane a le senatla se segolo mo go tileng le mo go thelleng, le mo tshube mo seropeng go re, a salê a ntse a ikgotlha le go ingwaa, go leka jalo go fokotsa pabō ya lōna. E rile ha ba sa ntse ba fulana jalo, mosimane yo mongwe wa bōna a bōna monnaawê, yo o nang a ntse a ratiwa ké mmaabō go gaisa êna, a fiwa se le se, se êna a se tingwang. Mme ka yoo a bōna go re, o ratiwa bogolo, a senye ba bangwe mogo mmaabō, mme ba itewe, ba ntse ba se na molato. Mme ya re a bōna monnaawê a eme fale, a sa lebagana nâê, a tlêlwa ké keletso ya boipusolosō; mme a se ka a fulêla kwa go yo o lebaganyeng nâê; lerumō la gagwê a le lebisa kwa go monnaawê, yo o emeng a itebetse, a sa gopola sepê sa tseo tsa go konopiwa ké yo mongwe, yo o sa lebaganang nâê. E rile a sa eme jalo, a utlwa fêla le setse le mmetsa ka bogale jotlhe mo seropeng, le re: Ta! Mosimane a tlola a ntse a re: "Jo wee, jo wee! Ga kea bolawa ké motho!" E rile ba sa ntse ba gadima, gore ba bônê, kwa lerumō le tswang teng, ka le mmeditse mo letlhakoreng la serope, kwa le sa tshwanêlang go mmetsa teng, le gore ba bônê go re, a le tswa mo go, yo o lebaganyeng nâê, ga utlwala lefoko la go re: "Di ile!" E rile ba leba, ba fithêla rure di sa tlhole di bōnala. Ga phatlaladiwa, mosimane êna a ntse a itshwaretse selelō, a ingwaa fa le mo iteileng teng, a akanya go re: A jaana ga sé nkgonne

yo o ipusolositseng jalô? Ké yôna metshamekô ya basimane, ha ba le kwa didibeng, ba sena go di nosa.

c. **Mmolêlwana wa Letlhalosi.** (Adverbial Clause.)

Mmolêlwana o mongwe ké wa Letlhalosi. Mmolêlwana oo, e ka nna wa Letlhalosi, le le tthalosang Ledira (verb) le Sedirang (predicate). Ha re re: O' tthabile kgomo a e eme pele. A EME PELE ké Mmolêlwana wa Letlhalosi, le le tthalosang Ledira: TLHABILE.

Gongwe e ka nna Mmolêlwana wa Letlhalosi, le le tthalosang Letlhaodi. Re ka re: Re fihle tshimo e kgolo. gore e be e fetê tsotlhe tse dingwe. Foo: GORE E BE E FETÊ TSOTLHE TSE DINGWE ké Mmolêlwana wa Letlhalosi le KGOLO.

Gongwe e ka nna Mmolêlwana wa Letlhalosi, o o tthalosang Letlhalosi le lengwe. Re ka re: Kgomo e tthabilwe maabane, ka letsatsi le tlhaga. Foo: KA LETSATSI LE TLHAGA ké Mmolêlwana wa Letlhalosi, o o tthalosang Letlhalosi la MAABANE.

Tlhaolang mo kgaojong, e Lo e buisitseng Mebolêlwana yotlhe e e ka neng e le teng, ya Letlhalosi, e e tthalosang Ledira le e e tthalosang Letlhaodi le e e tthalosang Letlhalosi le lengwe.

12. Pelesa ké Lekaba.

Batswana ba bogologolo ba ne ba se na pelesetse, le ha e le mouro gongwe êsêlê; ba ne ba se itse koloi gongwe kariki, le ha e le selei gongwe mogoma le êgê le tsotlhe tse di ntseng jalo, tsaka jeno ba dirang ka tsôna, ba sena go di bônâ mo bathong basweu. E bile ba ne ba sa itse go golêga kgomo ka dijokwe le ditôrôpô le dik

gore di ba thotêlê di-tsa-bôna, ha ba ka ne ba huduga, gongwe di ba lemêlê. Temô e ne e le tirô ya basadi, e ba e dirang ka mogoma wa setswana, o o tshwanang le petlwana, o tsamaisiwa ka seatla jaaka selêpê. Dilô tsa bôna, ha ba huduga, gongwe makuka a bôna, ha a tshwanetse go tsêwa kwa merakeng le go isiwa kwa gae, dilô tsotlhe tse di ne di tsêêwa ka dipelesa. Pelesa e ne e le pholo e e katisitsweng, e le bokgwabo, e belesiwa dithoto, gongwe makuka a a golagantsweng, a e tlodisiwa, gore le lengwe le lêpêlêlê mo letlhakoreng le lengwe la yôna, mme le lengwe mo go le lengwe. Jaanong ha e sena go belesiwa jalo, e kgwediwe ké mosimane, gore e be e yê go di fitlhisa, kwa di tshwanetseng go isiwa teng. Mme ka kgomo eo e ne ya belesiwa dilô tseo, ya bidiwa pelesa.

Mme kgomo ya Motswana e ne e sa dirisiwe têla ka go thota dilô tsa beng ba yôna go di tlosa fa, go di isa go sele, kwa a ratang, gore di yê teng. Nyaya; ka Motswana a bile a ne a tlhoka sepalangwa, ka a ne a se na pitse, le ha e le moulo gongwe êsêlê, o bile o na a ya go e ntsha sepalangwa gongwe pitse ya gagwê.

Ha Motswana a tlhoka sepalangwa, o na aa tle a ye kwa sakeng, a itlhaolele kgomo ngwe mo dikgomong tsa gagwê, e a gopolang go re, ké yôna e e lebanyeng go ka nna sepalangwa se se siameng. Kgomo e ntseng jalo, e e lebanyeng bogolo, ké pholo; mme e ne e se pholo ngwe le ngwe, e Motswana o nang a ka e tsaya, gore a e ithapisetse go nna sepalangwa sa gagwê. Motswana o na a na le leitlhô le le nonofileng go tlhaola sepalangwa, se se itseng go taboga, mme e bile se sa lape ka bonakô. O na a sa ka ke a itshenkêla pholo, e e mmele mogolo gongwe mokima, ka a itse sentlê go re, e ntseng jalo ga e na lobelô. Mme le e mmele mosesane o na a sa ka ke a e tlhaola, ha e le e e se nang sehuba se segolo. Mme ha a ka fitlhêla pholo

mo dikgomong tsa lesaka, e mmele mosesane, le sehuba sa yôna e le se segolo, a e tsee a re: Ké yôna e ke ratang go e palama. Selô se sengwe se Motswana o neng a se leba thata, a se rata, ké ha pholo e ntseng jalo e le e tshojwa, ké go re, e senang dinaka, gongwe ha a sa bone e ntseng jalo, a itumele, ha a ka bôna e dinaka tsa yôna di lepeletseng, di kgwetlhang, a ba a itlhaolele yôna.

Ha jaanong a sena go e itlhaolêla, e tshwa rwe, e digelwe fa fatshe, e tsennngwe thibedi mo nkong. Thibedi ké logongyana lwa boleele jwa menwana e le merataro go ya e le lesomê (inches). Thibedi e ne e ntse jaana: (2) Ntlha ngwe ya thibedi banyana e ne e looditswe, e le bogalegale jaaka mmutlwa, gore e phunyê nkô ya kgomo. Logongyana loo lo no lo bidiwa thibedi, ka gonne e ne e dirisiwa bogolo mo namaneng ya mogwere, ya lesôlê, ha e anyela; ké go re, ha kgomo e tsetse, mme e gana namane, e rata mogolo wa yôna, yo o setseng a fusitswe, mme le êna a itumêla, a bolaya monnaawê ka go anya. Naman e ntseng jalo e ne ea tle e tsennngwe logongyana loo lo ntseng jalo mo nkong, gore ha e rata go anya, logongyana lo, lo e utlwisê botlhoko mo nkong. Mme ha, ka ntlha ya bogodu jwa yôna e sa kgathale, e ntse e anya fêla, lo tlhatlhamayô ka lo le bogale mo ntlheng tsa lônô. Mme ka go e utlvisa botlhoko jalo, mmayô, tlole, a e rage, a e iletse go anya. Ké ka ntlha ya moo logongyana loo lo bidiwang thibedi, ka gonne lo no lo thibêla namane, go re e se se ya anya.

Thibedi e ntseng jalo ké yôna, e e neng dirisiwa le mo kgomong e e ntshiwang se langwa. Ha e sena go tsennngwa mo nkong kgomo, ka e ne e le maphatha mo ntlheng tsotlha e se ke e tlhole e somoga, mme e nnele rure te. Ha e tshwanetse go ntshiwa gapê, motho a kga lephatha le lengwe, mme a e somole. Ha e s

go tsenngwa mo nkong, le ha go sa ntse go le botlhoko ka sebakanyana, ha nthô e sa ntse e le e ntša, nthô eo e ne ya tle e fole ka bonakô, fêla jaaka nthô ya lenyena mo tsebeng ya motho. Mme ha e sena go fôla, kgomo e e rweleng thibedi, e be e sa tlhole e tshwenyêga ka gopê, tôta le mo go fuleng.

Ha jaanong kgomo, e e tshwanetseng go palangwa, e sena go tsenngwa thibedi mo nkong, go tsewe thapô gongwe mogala gongwe kgôlê, mme dintlha tse pedi tsa yôna di golegelwe mo dintlheng tse pedi tsa thibedi, fa moragô ga maphatha a yôna, gongwe go ka twe, fa gare ga nkô ya kgomo le maphatha a thibedi, gore maphatha a kganêlê mogala, gore o se ka wa somoga. Ka go dira jalo motho o itiretse selô se se tshwanang le tomo, selô se a sokololang sepalangwa sa gagwê ka sôna, gore se yê, kwa êna a ratang go re, se yê teng.

Ha jaanong tseo di siamisitswe, mme mosimane a rata go e palama, a e gatlhelle pele kobô mo mokwatleng ka kgôlê. Kobô e ké yôna e a tlaa e nnang godimo, gore a se ka a kgobolwa. Mme jaanong ka letlalô la kgomo le repile. le sa tshwaragana le nama ya yôna thata thata jaaka la pitse, mme le ntse le sutasuta, ha motho a e palame, mogatlhô o tshwanetse go gagamadiwa thata thata, gore o tshwarê letlalô la kgomo, gore le se ka la sutasuta, mme kgomo ya tla ya diga mopalami wa yôna. Segatlhô seo e bile ké sôna, se mopalami o itshwarêllang ka sôna, ka kgomo e sa ntse e le ya mokatiswane, e e sa ntseng e kwela, e leka go diga mopalami wa yôna. Ha e le e e setseng e thapile, go se ke go batlege go re, a itshwarêllê. Foo mogatlhô e be e le fêla o o tshwarang kobô e e adilweng, gore e se ka ya tloga mo mannong a yôna, le go tshwara letlalô la sepalangwa, gore le se ka la sutasuta.

Jaanong a tlodise kgôlê gongwe mogala wa nkô mo tlhogong ya kgomo, a tlolele godimo.

Ha e sa ntse e le ya mokatiswane, e tlaa leka go tlola le go kwela le go suma, mme ha êna e le mopalami wa nnete, ga e ka ke ya mo re sepê, o tlaa e palla, gore e be e tlhōbōgê, e simololê go tsamaya, a ntse a e šapa ka thupa ya moretlwa. Mme ha jaanong e le e e setseng e thapile, e tlaa re a sena go tlolêla fêla, e be e le go re, e setse e wêla mo tseleng, kwa mopalami wa yōna a e sokololêlang teng ka mogala wa nkô. E tlaa simolola ka mkgwakgwanyetso, e o gata mošaô le motlhaba, go ntse go re: Kaba kaba, kaba, kaba! Tumô e ya go re: Kaba kaba ké yōna e e dirisitseng Motswana go bitsa kgomo e e palangwang ka leina la Lekaba.

Mme ka mkgwakgwanyetso e sé motabog o o itumedisang mopalami, e sé o o mo jesang monate, mme e le o o kgobolang ka bonakô, mo simane a e tsenye moretlwa, gore e be e tsêê mo paragana. Foo mosimane a itumele, lekaba le nts le suma, le phoka lefulô.

E ne ya tle e re, ha maitsiboya go sena gangwa, basimane ba bile ba jele, baa tshwar makaba a bōna, ba palamele kwa merakeng mengwe go êtêla balekane ba bōna teng, ba itis le bōna fa mollong, ba ntse ba o orile, ba tser dikgang, ba botsana dithabalakane, gongwe mangwe wa bōna a ba bolelele dinôôlwane gongw dinaane go ya bosigogare. Jaanong ba ntsh gapê makaba a bōna, ba boele kwa gae.

C. Mmolêlwana wa Letlhalosi la I. Sebaka (Adverbial Clause of Time), le Mmolêlwana wa Letlhalosi la II. Mafelô (Adverbial Clause of Place) le Mmolêlwana wa Letlhalosi la III. Mkgwa (Adverbial Clause of Manner.)

Jaaka go na le Letlhalosi la sebaka le mafelô le la mkgwa, go na le Mebolêlô ya Letlhalosi, e e leng ya sebaka le ya mafelô, le mkgwa.

I. Mmolêlwana wa ntlha wa Letlhalosi wa Sebaka. Ha re re: Malomê O tsile, ka letsa

le tlhaba, foo: KA LETSATSI LE TLHABA ké Mmolêlwana wa Letlhalosi, o o tlhalosang go tla ga malomê.

II. Mmolêlwana wa bobedi wa Letlhalosi ké wa Mafelô. Ha re re: Motlhabi o bolaile kgomo, a eme fa sedibeng, foo: A EME FA SEDIBENG ké Mmolêlwana wa Letlhalosi, o o tlhalosang kwa motlhabi o bolaetseng kgomo teng.

III. Mmolêlwana wa boraro wa Letlhalosi ké wa Mokgwa. Ha go twe: Ngwana wa rona o re dumedisitse, a tletse boitumêlô, e be e le go re, A TLETSE BOITUMELÔ ké Mmolêlwana wa Letlhalosi, o o tlhalosang ka fa ngwana o re dumedisitseng ka ôna.

Tlhaolang Mebolêlwana yotlhe ya Letlhalosi la Sebaka le la Mafelô, le la Mokgwa, e Lo ka e fitlhêlang mo kgaolong, e Lo e buisitseng.

13. Moôka.

Lefatshe la rona la Afrika-borwa le tletse dinotshe. Dinotshe di nna mo magageng le mo mesimeng le mo matshwagong a ditlhare. Ké teng kwa di bopêlêlang mamêpê a tsôna teng; di a tlatse ka morônyana o o botshe, o o monate, o batho ba o ratang thata thata, mme o dintsi tsa dinotshe di o tlhabanêlang ka maphelô a tsôna, ha motho a ka re, o tsile go go rafa. Dintsi di na le motswinyana kwa moragô, kwa re ka reng, ké mo mogatleng. Motswinyana oo, o o bidiwang lobôlêla, o bogale go gaisa lomaô. Motswinyana oo wa lobôlêla e bile o na le dinakanyana tse di sesasesanyane, tse di sa bonweng ka leitlhê la motho, tse di lebileng kwa moragô, tse ya reng ntsi ya notshe e sena go tlhaba motho ka ôna, di o kganne go o somola gapê; o kgaogele mo go yôna, o sale mo mothong, o e mo tlhabileng ka ôna, mme yôna jaanong e ye goo swa. Ké ka ntlha ya moo, rure go ka tweng:

Ntsi ya notshe e tlhabanêla dijô tsa yôna ka bophelô jwa yôna. Mme ka lobôlêla loo lwa ntsi ya notshe e bile lo na le botlhole, e re ha lo kgaogêla mo nameng ya motho, botlhole bo tshologele teng, bo e babise le go e rurugisa; e, fa gongwe motho a be a lwale gagolo fêla.

Dintsi tsa dinotshe di nna mmôgô, di le motshitshi, fêla jaaka motlhwa le ôna o nna ka bontsi mmôgô. Mme jaaka ôna o agile o na le kgosi, e o e kgobokanêlang, e o sa ka keng wa phela kwa ntlê ga yôna, le dintsi tsa dinotshe ké tse di ka phelang fêla, di na le kgosi ya tsôna. Kwa e yang teng, le tsôna di na le go ya teng; mme ha e kaa swa, le tsôna di phatlalale, dii swe, ha di sa bone kgosi e ngwe gapê. Mme kgosi ya dinotshe ké e namagadi, mme ke yôna e e tsalêlang mae mo marofaneng a e reng a sena go butswa, a ntshe motshitshinyana o mongwe wa dinotshe.

Mme lefatshe la Afrika-borwa le sa ntse le na le ntsinyana e ngwe gapê, e e dirang dijô, fêla jaaka dinotshe. Ntsi eo ké e e sa lomeng, le ha e le go tlhabanêla dijô tsa yôna, ké e e swang senku. Ntsi eo ké e Batswana ba e bitsang ntsi ya moôka. Ké ntsi e nyenyane thata, e bile e fetwa ké dintsi tsa rona tsa legae. Ga e ntsho jaaka tsôna, mme eketse e bosêtlhanyana, jaaka tlhôngô ya ntsi ya seboba. Dintsi tsa moôka le tsôna di aga di le motshitshi, mme baitsi ba tsôna baa re, le tsôna di na le kgosi ya tsôna. Le ha go ntse jalo motshitshi wa tsôna ga sé o mogolo jaaka wa dinotshe, e bile ga di nne mo magageng le mo matshwagong a ditlhare jaaka dinotshe, mme di nna fêla mo mmung, mo lefatsheng. Di ikêpêla mosima mo teng ga lefatshe, e ka ne e le wa boteng jwa maoto (feet) a le mabedi gongwe a le mararo. Mosima oo re ka re ké pitsa e e kana ka tlhôngô ya motho; ké o di o dilang le go o rethefatsa sentlê ka bonôta jwa tsôna. Go tswa mo mosimeng di dire tselana e

e yang kwa godimo, e di tswêlang kwa ntlê ka yôna. Tselana eo le yôna ké e e didilweng ya rethefadiwa ka bonôta jwa tsôna. Kwa godimo, kwa tselana eo e tswêlang teng mo lefatsheng, di dira lenakana, e ntse e le ka bonôta jwa tsôna. Lenakana leo ké le le nang le boleeele bo e ka nang e le jwa menwana (inches) e le mebedi; ké le le tshwanetseng go thibêla metsi a pula, gore a se tsenê. Dintsi tsa moôka di tsêna ka lônâ lonakana loo, di fologe ka tselana ele, di ye go tsêna mo setlhaeng sa tsôna.

Mme dijô tse di di dirang koo, ga sé tse di monate jaaka tsa dinotshe. Moutlwalô wa tsôna ekete ké tlhakanyô ya botshe le bojarara gongwe botlha. Mme le ha monate wa moôka o sa tshwane le wa dinotshe, mosimane wa Motswana ga a ka ke, ya re a o bôna, a o feta fêla, a sa o ntshê a oo ja. Ha a o êpa, oa tle a tsee lotlhôkwa lo loleele, e ka ne e le la motlalatshêphê gongwe la mhuduhudu, a lo tsenye mo molongwaneng wa lonakana, lo lo tlhagileng godimo ga lefatshê, o dintsi tsa moôka di tswang ka ôna. Lotlhôkwa loo a lo tsenye kwa tengteng ka tselana eo ya dintsi tsa moôka. Ka go dira jalo o rata go re, ha a ntse a êpa, tselana eo e se ya katêlwa, ya tla ya mo timêlêla. Jaanong a epe mosima, o mo bophareng jwa ôna, o ka neng o le kana ka mosima wa thakadu, a ntse a dikologile lotlhôkwa lo a lo tsentseng mo tselaneng ya dintsi tsa moôka. Ha jaanong a lemonga ka lotlhôkwa lo a lo tsentseng mo tselaneng ele, gore o tshwanetse a bo a le gaufe le kwa e khutlang teng, a epe a etse tlhôkô thata thata, gore a sé phunyê pitsana ya tsôna, a tla a senya moôka ka dithole. Jaanong a o ntshê, mme a oo je, dintsi tsa batho di ntse di fofa, di mo dikologile, di sa itse go re, di ka reng, ka di se na thata ya go tlhabanêla dijô, tse di itshwentseng ka tsôna jaaka dinotshe. Mosimane êna o jelê, a itumetse, e bile a ntse a iphimola molomo.

C. Mmolêlô-kakaretso. (Compound sentence.)

Mmolêlô wa boraro ké o o kôpanyang *I.* Mebolêlô-nosi, gongwe *II.* o o akaretsang Mebolêlô-nosi, le Mebolêlô-ntsi, gongwe *III.* Mebolêlô-ntsi le Mebolêlô-ntsi e mengwe.

I. Mmolêlô-kakaretso e ka nna Mmolêlô o o kôpanyang Mebolêlô-nosi. Ha motho a re: Ntatê o letse a gorogile, a tswa kwa Ttlabane, a na le mogoloê; foo e be e le go re, o boletse Mebolêlô e le meraro, ebong 1) Ntatê o letse a gorogile, le 2) a tswa kwa Ttlabane, le 3) a na le mogoloê. Mebolêlô yotlhe e meraro eo ké Mebolêlô-nosi, mme ha e kopantswê, ya nna Mmolêlô o le mongwe, re o bitse Mmolêlô-kakaretso.

Batang Mebolêlô-kakaretso e e jalo mo kgalong, e Lo e buisitseng, ha e le teng.

Bopang Mebolêlô-kakaretso e le meraro, e e kôpantseng Mebolêlô-nosi e le mebedi gongwe e le meraro.

14. Go thaisa le go tsoma.

Lefatshe la Afrika-borwa ké le le tletseng diphôlôgôlô le diphôlôgôlwana le dinônyane tsa mefutafuta. Tsotlhe tse le bôna Batswana ba ne ba di itirisetsa ka go phela ka tsôna. Jaanong ka di ne di tshaba batho, mme Batswana ba ne ba se na ditlhôbôlô tsa go konopêla kwa kgakala, ba ne ba di tshwara ka mekgwa mengwe; e le ka go di thaisa gongwe go di tsoma.

1) Go thaisa.

Go thaisa bogolo e ne e le selô sa basimane. Methaisô ya Batswana ké e meraro, ebong ya boletswa le ya seru gongwe serai le ya mootlwane.

a) Mokgwa wa go thaisa ka boletswa.

Ké mang yo o goletseng kwa dikgweng, mme a sa itse boletswa? Boletswa ké setlhatshana, se se sa meleng mo mmung; ga sé bonwe fa fatshe, mme se tlhoga fêla mo ditlhareng tse dingwe, ka go di ngaparêla le go tsaya thata ya sôna mo go tsôna. Bogolo ké setlhare sa morutlhwane, se boletswa bo tlhogang mo go sôna. Go jalwa, boletswa bo jalwa ké dinônyane. Di ja maungônyana a jôna ka go a kometsa mmôgô le thapô ya ôna, mme thapô eo, di ye go e ntsha gapê. Ha jalo di ka e baya mo setlhareng se e reng di e ntsha, di be di ntse mo go sôna, e melele mo go sôna, mme e tlhoge jalo e nne setlhatshana, se le sôna se tlaa ungwang maungô a sôna.

Maungô a boletswa, kwa tengteng a na le thapônyana e e dikanyeditsweng ké dijônyana, tse e leng tsôna, tse dinônyane di di ratang thata thata. Dijônyana tseo di tshwana le borekhu ka go kgomarêla; e, e bile dia bo gaisa. Ka go itse jalo, mosimane wa Motswana, ha a ka bôna boletswa bo ungwile, ga a ka ke a bo lesa fêla, mme o tlaa bo kgetlha. Ha a sena go bo kgetlha, a simolole go tlhafuna maungô ao. Ha a ka tswêlêla ka go tlhafuna, o tlâa fitlhêla dijô tsa ôna di nna bolêtalêta, mme thapônyana ya teng e ikgaoganye le bolêta boo, gore go nnê motlhofo fêla go e ntsha. Bolêta boo, le ha mo molomong wa motlhafuni bo sa kgomarele ka go ileliwa ké mathe a motho, ha bo ka tswa molomong, bo kgomarele go gaisa borekhu. Jalo mosimane wa Motswana, ea re ha a sena go ntsha dithapô tsa boletswa, a tsee lotlhôkwa, a lo tshware ka diatla tse pedi, bolêta jwa boletswa a ntse a bo tshotse ka molomo, a ise lotlhôkwa kwa molomong, a simolole go thatêlêla bolêta boo mo lotlhokweng, lo o lo dikolosang ka diatla, bolêta a ntse a bo tshware ka molomo. a bo kgomaretse ka ntlha e le ngwe fêla mo lotlhokweng; mme ka go lo dikolosa lo tlale boletswa mo ntlheng tsothle tsa lona. Jaanong a lo bee fa metsing, kwa

a itseng go re, dinônyane di nwa teng. Ha jaa-nong dii tla, di itigêla fa metsing, di ye go nna mo lotlhôkwaneng loo, mme lo kgomarele dinaô tsa tsôna. Jaanong ha di rata go tloga mo me-tsing, mme di itaya ka diphuka go tloga mo go ôna, di iteele diphuka mo lotlhôkwaneng lwa bo-letswa, mme le tsôna di kgomarele mo go jôna; nônyane e palelwe jalo ké go fofa; Mme mosi-mane a e tshware, a e bolaye, a e bese, a ee je. Kana e monate jang, nônyane e e besitsweng jalo, bogolo ha mosimane a tshwerwe ké tlala, a tlhotse a saa ja, e be e le e e ratang go tswa fa monyee-tsaneng ka monate wa yôna. Mosimane, ha a e jele, a fitlhelwe a sala a ntse a iphimotse molomo, o o phatsimang mafura fêla. Mme nônyane yôna e bolailwe ké se e se jetseng.

b) Mokgwa wa go thaisa ka seru gongwe ka serai.

Seru ké letlapa le le phaphati, le mothaisi o thaisang ka lônâ ka go le sekamisetsa fa godimo ga mothaisô, o o tshwanang le wa mootlwanyana o o thaisitsweng, mme go gasiwe mabêlênnyana fa thôbanyaneng ya sethaisi. Ha jaanong nônyane gongwe phôlôgôtswana e ka tla go sêla ditlhaka-nyana tseo tsa mabêlê gongwe moopo, mme e gata mo thôbanyaneng ya serai gongwe seru, mootlwanyana oo o tsipoge, letlapa le wele selô-nyana seo godimo, le se bolaye. Seru gongwe serai, ka e le letlapa, ga sé ka ke sa tshwara dilô tse di kgolwane, ha e se tse di pôtlana fêla, bo-golo dinônyane. Ka jeno batho ba tle ba tsee letlole le legolo boemong jwa letlapa, ba thaise ka lônâ, mme ba tshware dilô tse di kgolwane ka lônâ, e ka nna ditshwene le dilô tse dingwe tse di ntseng jalo.

c) Mokgwa wa go thaisa ka mootlwane.

Mootlwane ké thupa gongwe kala ya setlha-re, e mo ntlheng ya yôna go gokeletsweng thapô

gongwe lelodi gongwe mogala. Jaanong go kotelwe thôbanyana e e lephata mo mmung ka mokgwa wa go re, lephata leo le lebê kwa tlase. Go katoga le thôbanyana e, e ka ne e le lonaô (foot) lo le longwe fêla, go kokotelwe thôbanyana ya bobedi mo mmung, e e se nang lephata. Jaanong thupa gongwe kala ya mootlwane e obiwe, mme mogala o go golegetsweng logongnyana mo bogareng jwa lônâ jwa go tswa kwa godimo go ya kwa tlase, o potonosiwe ka logongnyana loo mo thobanyaneng e e lephata, fa lephateng la yôna. Jaanong go tsewe thôbanyana ngwe, e tsenngwe fa gare ga thôbanyana ya lephata, fa lephateng ya yôna, le thôbanyana ya mogala, gore e tshwarê, mogala le thupa e o e obileng gore e se ka ya obologa. Mme kwa ntlheng ngwe ya thôbanyana eo e ikaegisiwe le thôbanyana ya bobedi, e e kokotetsweng mo mmung gore e thibêlwê jalo, gore e sé tsipogê. Mootlwane oa tle o thaisiwe fa dinônyane di nwang teng, fêla jaaka boletswa. Ha jaanong dinônyane di tsile goo nwa, mme di ka gata thôbanyana eo, di o tsipose, o bo o tshware nônyane eo ka segôlê, se sea bong se ladisitswe go dikologa thôbanyana eo.

Mme mootlwane ga sé fêla wa thupanyana, o o tshwarang dinônyane le diphôlôgôtswana; nyaa, le o mogolo wa kala e kima ya setlhare oa tle o thaisiwe go tshwara diphôlôgôlô, tse di tshwanang le photi le noko le tse dingwe. Mo mootlwaneng o o ntseng jalo ga go tsewe lelodi fêla le le sesane, mme goa tle go tsewe mogala o o tshwanang le o o otlhilweng ka kgobathi ya setlhare sa mmabi, e e thata thata, e mogala wa yôna o nonofileng go ka tshwara photi le phuduhudu le tse dingwe, o sa kgaoge. Diphôlôgôlô tse di jalo dia tle di thaisiwe mo tseleng ya tsôna, e di tlwaetseng go e tsamaya.

Mokgwa wa go thaisa ka boletswa le ka seru gongwe serai le ka mootlwane wa thupa, bogolo ké wa basimane; mme wa go thaisa ka mootlwane

wa kala {ya setlhare, ôna bogolo ké wa batho bagolo.

Mekgwa eo ké yôna e Batswana ba neng ba thaisa diphôlôgôlô le dinônyane ka yôna le go di tshwara. Mme ba ne ba sa di tshware fêla ka go di thaisa, ba bile ba ne ba di bolaya ka go di tsoma. Go tsoma Motswana o na a tsoma ka mekgwa mebedi, ebong ka dintja le ka letsholô.

2) Go tsoma.

Mokgwa wantlha wa go tsoma, ké wa go tsoma ka dintja. Batho botlhe ba ba goletseng kwa ntlê ga metse, ké ba ba itseng ka fa ntja e nang le nêô e kgolo ya go dupa motlhala wa diphôlôgôlô ka teng. E ka tsaya motlhala wa phôlôgôlô, e o tshwere e taboga mo go ôna ka lobelô lo logolo, o sa e latlhegelwe, e ntse e o tshwere fêla. Mme ha e ka filha kwa phôlôgôlô eo e bothileng teng, ya e tsosa, ka e le lobelô lo logolo, e e tebele go ya e be e e tshwarê. Ha e sena go e tshwara, e tlaa bitsa mong wa yôna ka go bogola, gore a tlê go e batla, a ntse a utlwa kwa e bogolang teng, gore a be a e fitlhêlê. Fa gongwe dintja le gôna dia tle di thuse beng ba tsôna ka go lêlêkêla diphôlôgôlô kwa ba di epetseng lemena teng, di tshwarwe ké lônâ.

Mokwa wa go tsoma ka letsholô.

Letsholô ka galê ké batho ba bantsi ba ba dikanyetsang selô. Ha letsholô le bolola go ya go tsoma, e be e le go re, le tlaa tswa e le setlhôpha se le sengwe fêla; mme kwa pele ba tlaa kgao-gana, ba ipopa mothalo o moleele, o mantlha a ôna a êtêlêlang kwa pele, mme bogare jôna bo sala kwa moragô, mme dintlha tseo di ye go kôpana kwa pele, gore jaanong ekele ba eme ka mokgwa wa legora le lesaka, ba dikanyetse dilô mo teng.

Letsholô le le jalo ea tle e nne le le yang

go dirisa katlholô ya kgosi le lekgotla la yôna mo mothong ka go mo sekisa, ha tshekisô e, e le e e sa tshwanêlang go bônwa ké ba ba mo gae, ebong basadi le bana; ké go re, ha e ka ne e le monna mongwe, yo kgosi e mo atlholetseng go sekisiwa ka go bediwa, a se ke a belediwe mo gae, a tsewe ké letsholô, le mo ise kwa nageng, le mo dikanyeditse, le mo tsentse gare. Koo nageng o tlaa patlamisiwa ka mpa fa fatshe, mme a di bewe, dithupa tse morêna o di mo atlholetseng, le ka fa a di mo atlholetseng ka teng. O' tlaa itêwa jalo, a sa bonwe ké basadi le bana le e seng go utlwiwa ké bôna, ha thupa e ka ne e mo ledisa.

Mme ha go buiwa ka ga letsholô, bogolo ké la go ya go tsoma. Foo le bolole ka melamu le marumô le dithôbane le dibolai tse dingwe tse di ntseng jalo; le ya kwa le laoletsweng ké moêtapele wa lônâ go ya go tsoma teng. Ké êna yo o tla a le tsamaisang. E tlaa re le fitlhile, kwa le tshwa- netseng go tsoma teng, le ipope lesaka, dintlha tsa lônâ di ile kwa pele ka mopotologa o mogolo; mme ha di sena go kôpana, go atamêlangwe, mme lesaka leo le nnyefadiwe jalo, go ya tsotlhe tse di mo teng ga lônâ, di sutlhê gongwe di bolawê. Foo go tlaa fitlhêlwa dilô tsa batho di lebe kwa, di kganelwe, di lebe kwa, di kganelwe, go ya di be di betsêgê gongwê di bolawê.

Fa gongwe goa tle go fitlhelwe go dikanye- ditswe sebatana gongwe sebata, e ka ne ele phiri gongwe nkwê; e, tôta le yôna tau ea tle e bone e ageletswe jalo. Mme le tsôna dibolai tseo tsa batho di se ke di sutelwe, gore di fetê, mme di dikiwe, di bolawe ké bontsi.

Letsholô ha le bolola, ba e leng ba lônâ, ha e le bo-mogale, baa bo ba tletse boitumêlô; mme ha e le ba ba boi, ba bo ba ntse ba tshogile fêla. Mme mongwe le mongwe yo e ka reng le ya go atamêlana, a nna segô ka go tllhaba selô se se ntseng jalo ka lerumô, a se bolaya, o tlaa bôkwa ké ba bangwe ka sebôkô, se ba tlaa se mo dirê-

lang; o tlaa nna le tumô e kgolo mo morafeng otlhe. Ké lônâ letsholô leo.

II. Mmolêlô-kakaretso o o akaretsang Mebolêlô-ntsi.

Mmolêlô-kakaretso e bile e ka nna o o akaretsang Mebolêlô-nosi le Mebolêlô-ntsi. Ha re re: Ntatê o letse a gorogile, a na le monnawê, yo o mo tlhatlhamang, foo e be e le go re, ké Mmolêlô-kakaretso o o akaretsang Mmolêlô-nosi o: NTATÊ O LETSE A GOROGILE, le Mmolêlô-ntsi o: A NA LE MONNAWÊ, YO O MO TLHATLHAMANG.

III. Mme le gôna e ka nna o o akaretsang Mmolêlô-ntsi le Molêlô-ntsi o mongwe, gongwe Mebolêlô-ntsi e mengwe. Ha re re: Motho yo re kileng ra mmôna kwa Sefatlhane, o letse a gorogile mono, a na le monnaawê, yo o mo tlhatlhameng, foo re bolêla Mebolêlô-ntsi e le mebedi, e re e akareditseng; gonne MOTHO YO RE KILENG RA MMONA KWA SEFATLHANE, O LETSE A GOROGILE MONO, ké Mmolêlô-ntsi; mme A NA LE MONNAWÊ YO O MO TLHATLHAMENG ké Mmolêlô-ntsi o mongwe gapê Mebolêlô-ntsi e mebedi eo e komantswê ya nna Mmolêlô-kakaretso.

Batlang mo kgaolêlông, e Lo e buisitseng, Mebolêlô-kakaretso e e ntseng jalo, e e bopilweng ka Mebolêlô-ntsi, ha e ka ne e le teng.

3) Go tsoma gongwe go thaisa.

Go sa ntse go na le mokgwa o mongwe, o go ka tweng ké go tsoma gongwe go thaisa. Gôpô gongwe morêô gongwe lemena ké mosima, o o neng oa tle o epiwe go thaisa diphôlôgôlô ka ôna. Boleele jwa ôna bo ka ne bo le dikgatô di le thataro, bophara bo le dikgatô di le tharo, mme boteng jôna bo le dikgatô di le pedi go ya

di le tharô. Ha ba ne ba tsoma diphôlôgôlô ka matsapa a a kalo, e ne e se go eletsa fêla mona-te wa dinama tsa tsôna. mme ka gantsi e ne e le tlala, e e ba dirisang jalo.

Ha tlala e gakaditse batho, ba ne baa tle ba ipue, gore ba tswêlê motse kwa ntlê, ba yê papading e e ntseng jalo ya letsomô gongwe ya go thaisa; gonne go tshwara diphôlôgôlô ka gôpô go no go ka twe ké go thaisa, gongwe motho o na a ka re ké go tsoma.

Diôka di ne di sa ntse di tletse thata mo lefatsheng le la Afrika-borwa. Batsomi ba ne ba sa tsamaye malatsi a le mantsi go ya go fitlha kwa diphôlôgôlô di nnang teng.

Tirô ya ntlha ya batsomi, ha ba tsêna kwa mafulong a diphôlôgôlô, e ne e le go batla mafelô, a a tshwanetseng digôpô gongwe mamena, e le fa go leng mmu o o boruma teng. Ha mafelô ao a bonywe, lesomô lotlhe le dumelanye, tirô ya go êpa e simologe. Go no go epiwa ka logong lo lo thata lwa setlhare se se thata, e ka nna sa morutlhwane gongwe morukuru. Logong lo lo ntseng jalo lo no lo baakanngwa ka go le dira kepu, e e nang le ntlha e e bogale, e e ka êpang; gonne dilô, tse go epiwang ka jeno ka tsôna, di ne di sa itsiwe.

Mo teng ga digôpô tseo go no go tlhômêlwa diphatsa, tse di tlhokoditsweng ké motho, di le bogale. Diphatsa tseo di ne di êpêlwa, dintlha tsa tsôna di lebisitswe kwa godimo, mme di epe-lwe jalo mo teng ga digôpô tseo. Jaanong go simologe tirô ya go bipa gôpô, gore e sé lemo-giwê ké diphôlôgôlô, ha dii tla, di tabogile. Ga ntlha go tlaa tsêwa mmu o o ntshitsweng ka go di êpa, o gasagasiwe, gore o phatlalalê mo bo-jangnye, gore o se ka wa bônwa, wa tla wa le-mosa diphôlôgôlô go re: golô fa go na le sengwe, se re tshwanetseng go itisa mo go sôna, se se belaetsang go re, se tlaa re dirêla tlalêlô e ngwe. Jaanong go beiwe dithôbanyana fa godimo ga

mosima, mme kwa godimo ga tsôna go ladiwe bojang pele jo boleele, ebong jwa motlôlatshêphê gongwe maragômagolo, mme kwa godimodimo go gasiwe jo bosesane.

Ha tseo di sweditswe, go simologe tirô ya go aga logora. Logora lo, lo no lo ntsha kgôrô teng fa lemeneng. Go tswa foo lo ye kwa matlhakoreng a mabedi, lo ye go atlhama thata thata, lo ntse lo sokologêla jaaka lo lo ratang go ya go kôpanngwa dinaka tsa lona jaaka lesaka, mme lo eme, dinaka tsa lona di sa ntse di le kgakala le go kôpana, go sa ntse go le kgôrô e kgolo thata thata. Ha jaanong badiri ba itumetse go re, ba dirile ka botswerere, ba le tlogele jalo, mme ba ye go lêlêkêla diphôlôgôlô mo lesakeng leo. Ké go re, ba tlaa bula letsholô jaana: Ba tlaa simolola fa dinaka tse pedi tsa lesaka gongwe logora di khutlêlang teng. bangwe fa lenakeng le lengwe, mme ba bangwe mo go le lengwe, ba leelefatse dinaka tseo; mme jaanong e sé ka matlhaku, mme e le ka go tlhômagana ka nosi, ba ntse ba katoganye sebakanyana. Kwa pele ba ya go kôpanêla ka dintlha tseo, kwa ba neng ba dumêlanye teng. Jaanong diphôlôgôlô di tlaa fitlhêla di ageletswe; di saletswe ké kgôrô e le ngwe fêla, yôna e e isang kwa gopong, e ba e di epetseng; gonne ha di re di ya go tswa kwa, di fitlhele go tswalegile; di boe di lebe go sele, mme le gôna di fitlhele go ntse fêla jalo. Foo di ineele go tabogêla kwa kgorong, e e leng yôna fêla, e e di saletseng. "Joo wee!" Dilô tsa batho di ye go wêla gopong, di bolawe ké diphatsa tse di epetsweng mo lemeneng; mme tse di wêlang fa godimo ga tse dingwe, tsôna di bolawe ké batho ka marumô le melamu le dibolaô tse dingwe. Jaanong di ntshiwe, di buiwe matlalô, mme go dirwe digwapa, tse di tshwarêllang sebakâ, di ise di fele. Ka jeno batho ba ka tsitsibanya mmele, ha ba ka bôna polaô e e jalo. Mme mo sebakeng seo e ne e le selô sa metlha.

15. Ditshupô tsa puisô.

Motho ga a ka ke a buisa lokwalô sentlê, le ha e le go lo tlhaloganya, ha go se na ditshupô tsa puisô. Ké tsôna tse di lemogisang motho, kwa a tshwanetseng go emisa le go tsholetsa, go ngwe go diga lentswe teng. Jalo hêê: ké tshwanêlô go re, ha motho a rata go buisa le go kwala, a ithutê ditshupô tseo le tirô ya tsôna.

Ditshupô tse di ntseng jalo di lesomê; ebong Khutsô (fullstop) le Khutswana (comma) le Khutsôkhutswana (Semicolon) le Tshupapuô (colon) le Potsô (questionmark) le Kgakamatsô (exclamationmark) le Lenalana (apostrophe) le Dikagêllô (brackets) le Kgaoganyô (dash) le Kôpanyô (Hyphen).

Ditshupô le Thutô ya tsôna ké e:

Khutsô (.) (fullstop) ké tshupô, e e khutlisang Mmolêlô mongwe le mongwe. Ha motho a feditse go buisa Mmolêlô, o tlaa ne a fitlhêla go beilwe Khutsô; go supa go re, Mmolêlô oo jaanong o fedile, lentswe la mmuisi le ka wêla tlase.

Khutswana (,) (comma) ké sesupô, se se êmang fa gare ga Mebolêlô, le fa gare ga mafoko a a leelefaditsweng ka Letlhaodi. Ha re re: Dinamane le dinku le dipitse le dimoulo, ga re nke re kgaoganya mafoko a ka Khutswana; mme ha go twe: Dinku tse di nonneng, le dipitse tse di lobelô, le dinamane tsa masôlê, foo, ka e le mafoko a a leelefaditsweng, go tlaa tshwanêla, gore Khutswana e beiwê.

Mme bogolo tirô ya Khutswana ké ya go kgaoganya Mmolêlô le Mmolêlô o mongwe, go ngwe Mmolêlô le Mmolêlwana. Ha re re: Ntatê o gorogile maabane, ha letsatsi le phirima, a tswa kwa gae, a na le rrangwane, yo o mo tlhatlhamang; foo Mebolêlô yotlhe e, e tshwanetse go kgaoganngwa ka Khutswana.

Mme le Dikokeletso tsa Leselô (noun), tse di bidiwang Apposition, ké tse di tshwanetseng tsa kgaoganngwa le Leselô ka Khutswana jaana: Gôpane le Ikalafeng, bana ba ga Moilwê, ba ne ba kgaogana. Khutswana ké e mmuisi o emisang lentswe go se kae, ha a e bôna, ka go ikhutsa go le gonnye.

Khutsôkhutswana (;) (semicolon) ké kôpanyô ya Khutsô le Khutswana. Khutsô e emisa lentswe gotlhe, mme Khutswana e le emisa go se kae; mme Khutsôkhutswana yôna e fa gare; ké go re, ga e le emise gotlhe jaaka Khutsô, mme e le emisa go feta Khutswana.

Khutsôkhutswana ké e bogolo e êmang fa moragô ga Makopanyi (conjunction) a magolwane, jaaka: etswe le esita le fêla le gonne le le ha go ntse jalo le tse dingwe; jaana: Lethosa le bolai-le mosimane wa rona; etswe e ne e le molekane wa lôna.

Tshupôpuô (:) (colon) ké sesupô sa ha jaanong go tla, se motho o se buileng, jaana: Lefoko lea re: Tlang go nna lotlhe.

Potsô (?) (questionmark) ké sesupô sa potsô e e tlhamaletseng, jaaka leina le setse le kaya. Rea re: Motho wa etsho, O dirang? O' ntheile a re: Oa reng?

Mme ha e le potsô e e sa tlhamallang (indirect question), yôna ga e supiwe ka sesupô sa Potsô. Rea re: O mpoditse go re, ke ya kae.

Kgakgamatsô (!) (exclamationmark) ké e e beiwang fa moragô ga mafoko a a supang kga-kgamatsô, gongwe khuduêgô, gongwe letshogô. Rea re: Jo, nna wee! Malo nna! Tshutshu! Mme e bile e emisiwa fa moragô ga taolêlô, jaana: Tlaa kwano! Itlhaganêlê! le jalo.

Lenalana (') (apostrophe) ké le le beiwang, ha tlhaka ngwe e ka tlogêlwa, jaana: Oa re babal'la, gongwe: O' ile 'o apaya, le jalo. Bogolo Lenalana lea tle le dirisiwe mo mokgweng wa

puô, o o bidiwang Poitêrê (poetry); ebong wa difela, ka e le ôna o o tlwaetseng go khutshwa-fatsa mafoko.

Dikagêllô () (brackets). Tirô ya tsôna ké go lemogisa mafoko a a beilweng fêla go tlhalosa, mme tôta e se a Mmolêlô; jaaka ha re re: O' nthleile (ke setse ke eme ke tsamaya) a re: "Tlhô-la le rona!"

Kgaoganyô (—) (dash). Tirô ya sesupô seo e batla e tshwana le ya dikagellô; ké go re, e kgao-ganya Mmolêlô le mafoko a tôta e seng a Mmolêlô, jaaka ha go twe: Mosimane wa rona — ke raya yo o sebetsang mo go rona — o thobile.

Mme le gôna Kgaoganyô ké sesupô, se sea tleng se emisiwe go ikhutsisa mmuisi, go mo naya jalo sebaka sa go akanya; jaaka ha go twe: Ke mmiditse ga raro, mme — ga a ka aa tla.

Kôpanyô (-) (hyphen). Tirô ya yôna ké ya go kôpanya mafoko-kakaretso (compound words; jaaka: Se-tla-bosigo, gongwe phôlôgôlô-se-ka-motho le tsotlhe tse di ntseng jalo.

Mmolêlô-kakaretso ké o: Sutlhê ke raya wa setlhotsa mong wa lefatshe la Komale yo o neng a humile a na le merakaraka ya dikgomo le ya dipitse le ya dinku le ya dipodi e ne e le motimani yo o gaisang batho botlhe ka go timana a latsa batho ba gagwê ba ba sebetsang mo go êna ka tlala le ba-ntlo tôta a sa ba tlhokomele a ntse a re kea tlhôka.

Lekang go baya ditshupô tsa puisô mo Mmolelong oo.

16. Letlatsa-ledira la sebaka se se tlang, ebong Tla, le kwalwa jang?

Mo lokwalong lwa Morutapuô II. re utlwile go twe: go na le Matlatsa-madira, a a sa ka keng

a êma a le nosi; mme e bile go na le Matlatsa-madira, a a ka êmang a le nosi. Matlatsa-madira, a a ka êmang a le nosi, a ntse jalo ka e le Matlatsa-madira, a tôta e leng Madira, mme a ntshiwa Matlatsa-madira, fêla ka go thusa Madira go ntlafatsa puô, gongwe go e tlatsa. Kwa a emeng teng a le nosi, ga se Matlatsa-madira, mme ké Madira; mme kwa a tsamayang teng mmôgô le Ledira le lengwe, foo ga a lejwe jaaka Madira, mme a bidiwa Matlatsa-madira. Mme le ha a eme mmôgô le Ledira le lengwe, a tshwanetse go kôpanngwa le lônâ ka lefoko le lengwe, mme ga a ka ke a êma le Ledira fêla kwa ntlê ga go kôpanngwa le lônâ ka lefokonyana le lengwe. Re tlaa ne re re: Motho o **ile** GO rêka, gongwe: Dikgomo di **floga** DII tla, gongwe: Ngwana yo, o **itse** GO bua, gongwe: Re **ya** GO sebetša.

Mme Letlatsa-ledira le le ntseng jalo, le tôta e leng Ledira, ha le sa kôpanngwe le Ledira ka lefokonyana la "GO", le tlaa nna le go kôpanngwa le lônâ ka Letlosa, jaana: Motho yo o **tsamaya** A rôbala, gongwe: Dikgomo di **tsile** DI otilê. Mafokonyana a mabedi ao, a a gatisitsweng ka ditlhaka tse di kima, ebong "A" le "DI", ké Matlosa a a kôpanyang Ledira le Letlatsa-ledira, le tôta le lônâ e leng Ledira; gonne ga go na Ledira lepê le le fetogileng, la nna Letlatsa-ledira, le ha e le go tsamaya mmôgô le Ledira, le sa kôpanngwa le lônâ ka Letlosa gongwe ka lefokonyana la "GO".

Jaanong ka "TLA" e le Ledira, le lea tleng le fetoge le nne Letlatsa-ledira, gore le tle le thusê Ledira go bua ka Sebakanyana Setlang, ké go re, le tsamaya mmôgô le Ledira le lengwe, jalo le lônâ tôtatôta le na le go kôpanngwa le Ledira leo ka lefokonyana la "GO", jaana: Motho o tla go tla. Mme ka go bua jalo go sé gontlê, Motswana o ithusa ka go latlha "G" yoo, mme ga nna jaana: Motho o tla o tla. Mme ka le gônâ go ise go mo kgatlhe, e bile go le thata go bua,

a ya go tshwaraganya "O" le "A", mme "O" yo a nna "A", gongwe "A" wa Leditla la TLA a nna "O", ga buiwa jaana: Motho o tlaa tla, gonwe: O tloo tla. Ké ka ntlha ya moo, e re ha "TLA" kwa a leng Letlatsa-ledira la go bua Sebakanya-na Setlang teng, o tshwanetseng go kwalwa ka bo "A" ba le babedi, gongwe ka bo "O" ba le babedi.

Mokgwa oo wa go kôpanya ditlhaka ka go latlha tlhaka e ngwe, le go fetola e ngwe, gore e tshwanê le e e kôpangwang le yôna, ké mokgwa o Motswana o o dirisang thata thata. Go twe: Rra wa gagwê; mme ka go se gontlê go bua jalo, Motswana o ile go khutshwafatsa mafoko ao gabedi. Gantlha o na a khutshwafatsa "GAGWÊ" ka go latlha tlhôngô e; GA, ga sala GWÊ fêla. Jalo ya nna: Rra wa gwê. Mme ka a fitlhetse le gôna go ise go mo kgatlhe, a boa, a latlha "W", ga sala: Rra a gwê. Mme jaanong a ya go kôpanya bo "A" ba babedi bale, ya nna: Rraagwê.

Gongwe re ka gopola lefoko le: Maabane, ra botsa go re, bo "A" ba babedi bao ba tswa kae. Ha re akanya sentlê, re tlaa fitlhêla lefoko leo tôta le ne le buiwa jaana: Malôbane. Kana "Malôba" ké malatsi a a fa pele ga letsatsi la maabane, a motho o setseng a simolola go lebala, tse di dirafetseng mo go ôna, jaaka a setse a di mo lôbêla, jaana go twe: Malôba. Malôba a maabane ké letsatsi, le le fa pele ga Maabane; mme ha go twe: "maabane", ké go re, malôba a mannye, ebong malôbana. Jaanong ka Motswana a fitlhêla lefoko leo le sé lentlê, a ya go latlha "L", la nna Maôbana, jaaka batho ba bangwe le ka jeno ba sa ntse ba bua jalo. Mme tôta ka go kôpanya "O" le "A", "O" le êna a ya go nna "A", ga simolla go nna "MAABANE" jalo.

Gongwe re ka leba Mmolêlô o: Motho yo, o ya go sebetse kwa Sefatlhane. Go bua jalo go utlwêga sentlê; mme Motswana o fitlhêla go sa

mo kgatlhe. Jalo a go khutshwafatse, a latlhe "G", a re: Motho yo, o ya o sebetse kwa Sefatlhane; mme ka le go bua jalo go ise go mo kgatlhe, a ye go kôpanya "O" le "A" ka go fetola "A" go nna "O", a re: Motho yo, o yoo sebetse kwa Sefatlhane.

Ha re akanya dilô jaana, re tlaa fitlhêla go re, lefokonyana la "TLA" la Letlatsa-ledira ga le ka ke la kwalwa ka "A" a le mongwe fêla, mme ka metlha le tlaa ne le na le go kwalwa ka bo "A" ba le babedi; ga go twe: Ke tla tla, mme goa twe: Ke tlaa tla.

Jaanong re utlwile, re bile re ithutile ka ga Mebolêlô e meraro e megolo ya puô, ebong Mmolêlô-nosi le Mmolêlô-ntsi le Mmolêlô-kakaretso. Lekang hêê go tlhaola Mebolêlô, e Lo e fitlhêlang mo kgaolong, e Lo e buisitseng; Lo bolêlê go re, ké Mmolêlô ofe wa Mebolêlô eo.

17. Lobôkô-Sefela. (Poitêrê).

Batswana le bôna ba na le mokgwa wa bôna wa sefela (Poitêrê), o ba o bitsang Lobôkô gongwe Sebôkô. Lobôkô lo ipontsha ka khutshwafatsô, e mafoko a Mmolêlô a khutshwafaditsweng ka yôna, gore fa gongwe a be a site motho go utlwa sentlê go re, goa tweng, ha motho a sa itse tirafalô, e e dirisitseng go bôka jalo.

Mme Lobôkô ga sé lo lo khutshwafatsang mafoko a Mmolêlô fêla; nyaa, fa gongwe e bile ké lo loa tleng lo kôpanye mafoko, le dire lefoko le le lengwe ka mafoko a le mantsi. Foo le gôna go palle, yo e leng ga ntlha a utlwa go re, goa be go teiwa eng. Ka moo go tlaa ne go batlêga go re, ha Lobôkô lo kwalwa, le bêêlwê phuthololô ya lôna.

a) **Lobôkô lwa ga Paul Diratsagae.**

(Mogale yo o bolaileng tau.)

Segalabêla, go abetswe Tshêtlhana; 1)

Go abetswe tau ya kwa Motlhatlhana. 2)

E rile ha tau e rata go retela,

E bile e batla go palla batho.

Ga bo go twe: "Tloga, O konopê, monna a
Tlhaga!" 3)

Monna a Tlhaga, O konopa jang?

A O konopa O konopêla boatleng? 4)

Jaamong go no go konopa Motshwana, yo o
dirope,

Lekau, yo mmaagwê Molefabangwe! 5)

Yo mmaagwê Mokgalagadi! 6)

Yo mmaagwê Le-feta-lee-ja-batho! 7)

A itumetse Mantlha-a-godimo. 8)

A tsaletswe moroba ka ba ga Mokgwa. 9)

Lo kile lwa itumêla, Batshweneng,

Lo tsaletswe moroba 10) ké ba ga Mokgwa.

Sa kgakgaruma sebata fa gare ga Mokate
le Modipane. 11)

Ka bo ke le teng, Motshwana, yo o dirope;

'Kau yoo, mmaagwê Modise le Seabêlwe.

"Tlhaba tau, Lorumô lo tsênê!

E be tau e tlhatsê dinama tsa thokwa". 12)

Ké nama tsa kgomo ya a bo Nthukung.

Phuthololô ya mafoko ké a: 1) Ka Tshêtlha-
na go teiwa tau. 2) Motlhatlhana ké naga e e
kwa Dikgatlhong tsa Madikwe le Odi, kwa go
neng go nna ditau teng. 3) Monna a Tlhaga e
ne e le Mphelê 4) Go konopa boatla ké go ko-
nopa motho a tshogile, a ntse a fosa 5) Molefa-
bangwe ké rraagwê Motshwana. 6) Mokgalagadi
ké kgaitsadiê Molefabangwe. 7) Le-feta-lee-ja-
batho ké tau. 8) Bo Mantlha-a-godimo ké ba
bagolo ba losika lwa ga Motshwana, ebong bo
Malomê. 9) Ba ga Mokgwa ké ba ga Malete.
10) Ka Moroba go teiwa Motshwana, ka a le se-
natla jaaka moroba. 11) Modipê le Modipana ké

dithaba. Mokata ké mmu o o teng. 12) Thokwa ké kgomo.

E sa le jaaka bathobasweu ba tsêna mo lefatsheng leno, mme Batswana ba simolola go ithuta go buisa le go kwala, le mekgwa ya bathobasweu ba e amogêla, ba ôpêla difela tsa bôna, mme ba ithuta le ditemana tsa mokgwa wa lobôkô (Poitêrê) lwa bôna. Lobôkô lwa bathobasweu ga lo tsamaye jaaka lwa Batswana. Ga se go khutshwafatsa le go kôpanya mafoko fêla, mme e bile go sa ntse go batlêga tse dingwenyana. Go batlêga gore methalô e mebedi ya mafoko, kwa a khutlang teng, e utlwanê mo tumong ya yôna. Mme se segolo se se batlêgang ké go re, mafoko a lobôkô a rulaganngwê ka mokgwa wa go re, a utlwanê le dikgatô tsa motho, yo o tsamayang ka mokgwa wa sesôlê, ké go re, ka mokgwa wa tsamaô ba batlhabani. ba ba rutilweng, jaaka rea tle re ba bone ba tsamaya. Kana lefoko lengwe le lengwe le na le noko e le ngwe fêla, gongwe dinoko di le dintsi. Mme jaanong dinoko tse, ha motho a di bua, o tlaa fitlhêla di sa tshwane. Tse dingwe e le tse a tshwanetseng go tsholetsa lentswe, ha a di bua, mme tse dingwe o le tse lentswe le tshwanetseng go digiwa, ha di buiwa. Eh, re ka re, dinoko tse dingwe ké tse di telle, mme tse dingwe ké tse di khutshwane. Dinoko tse di telle ké tse motho, ha a di bua, o tshwanetseng go di gatêlla thata; mme tse di khutshwane tsôna ké tse a di amang go se kae fêla. Gongwe re ka re, dinoko tse di telle ké tse motho, ha a di bua, o tlaa tsholetsang lentswe, mme tse di khutshwane tsôna, ha a di bua, o tlaa le diga. Ka go rialo go tlaa fitlhêlwa puô, fa gongwe ekete ea tlhotsa, mme fa gongwe gôna ekete e gata ka thata.

Ha jaanong re leba mokgwa o puô e tlhotsang le o e gatisang ka thata mo go ôna, go tlaa fitlhêla go le mekgwa e le meraro, e mokgwa wa lobôkô lo e dirisang. Re tlaa leka go tlhalo-

ganyetsa babuisci ka go tshwantsha. Dinoko tse di khutshwane, tse mo puong loleme lo di amang go se kae fêla, re tlaa di tshwantsha jaana:; mme dinoko tse di telle, tse mo puong di nang le go gatêlwa thata, tsôna re tlaa di tshwantsha jaana: — — — —.

Ha re rata go tshwantsha mekgwa ya lobôkô jalo, re ka re, mokgwa o mongwe ké o o tsamayang *I*. jaana: .—.—.—; mme o mongwe ôna o tsamaya *II* jaana: —.—.—; mme wa boraro ôna o tsamaya *III*. jaana: —.—.—.

I. Mokgwa wa ntlha ké o re o fitlhêlang mo lefokong le: Mo-ko-du a-ne o ja no-ni. Mme mokgwa o ké o bathobasweu ba o bitsang "Jam-bus", mme rona mo Setswaneng re ka re: Tlho-tsa-gata. Ké mokgwa o re o fitlhêlang mo kgao-long e:

b) Go iwa Letsholong.

- 1) Lonaka lo tswa go lla kwa Kgosing,
Mme ga twe: Re tlaa tsoga re ya letsholong,
Go tsoma kwa moseja, fa nokeng
Ditshwene, Tshêphê, Phala le Kgokong.
- 2) Erile mosô o sa, botlhe baaipaakanya.
Mme ba tsholêlwa mosôkwane ka dijana,
Ba tsaya nama, mme ba šaba mosôkwane,
Ba tsaa marumô le melamu. dithôbane.
- 3) Ha baipaakantsê, ga lla gapê 'naka;
Ké ha letsholô le tswa ka meraka,
La kgabaganya noka ya Matlhakolwana,
Gaufe le makgaba ale a maokana.
- 4) Mme ba simolla foo go phatlallêla
Mo ntlheng tse tsotlhe go di thibêlêla.
Mme ba di bôna phôlôgôlô tsa mebalabala
Mo dipilong tse dintlê thata, tse ditalatala.
- 5) Tse dingwe, ha di ka ba dupêlêla,
Tsa phatlalala, tsa ba thibogêla,

- Ka gonne 'tsholô ga le ise le kôpane,
Le sa ntse le 'kgakala, le ntse le kgaoganye.
- 6) Erile le ya go ka i'rôpanya,
Foo ba di dikanyetsa tilotsana,
Le dikgokong tse di pududu.
Le dibata, le phuduhudu.
 - 7) Erile mo sakeng di pitlagana,
Ka tsholô le ya go atamalana,
Foo a betsêga, a re: "Sutlha!"
Phokojwe. e, le ôna mutla.
 - 8) Mme Phudutshwana, ka go batalatsa naka,
E ikaeletse go le kgwelogêla 'saka,
Lesaka le la banna ba letsholô,
E suma, e gaketse jaaka mollô.
 - 9) Mme ha e fitlha, e ya go mo thula,
A êma, a sa tshabe, a e fula,
Ebong monona yo e mo lebaganyeng,
A e konopa, a e tlhaba legetleng.
 - 10) Kgokong ya tlola, a e fula gapê mo pelong,
Mme ya wa, ya re: "Ruthu!" teng fa seolong.
Ba tabogêla teng, mme ba e omeletsa,
Mme ba boêla kwa motseng, ba duduetsa.

Tlhaolang ditema di le pedi tsa kgaolô e,
mme Lo bêtê sesupô sa noko-telle fa tlase ga di-
noko tse di se tshwanetseng.

II. Mokgwa wa bobedi wa lobôkô ké o o
jaana: —.—.—. Mokgwa oo ké o re o fitlhêlang
mo lefokong le: Tlho-tsa **pe-le ga se go swa**
pe-le. Mme mokgwa oo ké o o bidiwang Trochee;
mme rona mo Setswaneng re ka re: Gata-tlhotsa.
Ké mokgwa o re o fitlhêlang mo kgaolong e:

c) **Tshojwa yoo Mokgakalê.**

- 1) Tshojwa, 'kaba le legologolo la Motswana
Ga sé pitse, mme ké pholo e o neng aê tana,
E sa lêma, e sa batalatsa naka,
E le tshojwa, gongwe e le dikgaratlha.

- 2) O na a e gôga, e sa tsenngwa tomo molomong,
E sokollwa ka thibedi le ka thapô mo dinkong,
Mopalami a ntse fa kobong, a e adile,
Aitshwarêlla ka mogathlô, ka a e gatlhile.
- 3) Mantsiboya 'tsatsi ha le phirimile,
Dinku le dikgomo ha di gorogile,
Basimane ba tswa go di gama,
Baitumetse, ka ba jele nama.
- 4) Foo ba di ntshe tshojwa tse tsoo Mokgakalê,
Mme ba di pagame, ga di na disale,
Ba tswe, mme ba tabogele merakeng,
Merakeng e mengwe kwa balekaneng.
- 5) Foo go tlaa ne go re: "Kaba, kaba!" mošaong,
Di ntse di phokile le lefulô molomong.
Di tlaa suma, jaaka di tukile ka bogale,
'Kaba tsele tse di tshojwa tsoo Rra Mokgakalê.
- 6) Mme di ba fitlhisa merakeng
Ya bankana baa bo kwa dikgweng.
Ba itise teng, ba tshwere kgang,
Kgang ya tsele ba di gopolang.
- 7) Mme ha jaanong baitumetse teng,
Foo ba boele gapê morakeng,
Gore ba yê go itapolosa.
Ha ditshojwa di ka ba gorosa.

Tlhaolang ditema tse pedi tsa kgaolô eo, mme Lo bêtê sesupô sa noko-telle fa tlase ga dinoko, tse di se tshwanetseng.

III. Mokgwa wa boraro wa Lobôkô ké o o jaana: —. —. —.; Mokgwa oo re o fitlhêla mosefeleng se se reng: **Ba-ka Mo-rê-na**, ké **Kgo-si e tha-ta ya tlo-tlô**. Mme mokgwa oo ké yo o bi diwang Daktyl; mme ka Setswana re ka re: Gata-tlhotsatlhotsa. Mme mokgwa oo ga o fitlhelwe thata thata o tsamaya o le nosi; gantsi o tsamaya o kôpanye le mekgwa e mengwe; mme o bônala mo kgaolong e:

d) **Kgomo.**

- 1) Kana bogotlhe jwa rona Batswana ké kgomo,
Go tswa Thaba-ntsho le go ya fatsheng la
ga Ngwato,
Go tswa teng fa Maratjwane le go ya 'Setšele,
Botlhe ba rata dikgomo, mme ba di tlamele,
Ba di boloka ka thata le go di femêla,
Ka tlabanêlô e kgolo le ka go di swêla.
- 2) Kgomo ké madi le khumô ya rona;
Kgomo ké dijô le kobô le senô;
Kgomo e dira ka tirô e tona;
Kgomo ké tsotlhe tlhê mo fatsheng leno.
Motho Motswana yo 'sa e rateng,
Ga se Motswana, ké yo 'timetseng.

Jaamong lehang go tshwaya ditema tse pedi
tse, go supa mokgwa wa lobôkô lo, ka fa o ntseng
ka teng.

18. Dingweyana tsa Setsô sa Bafokeng.

Batswana ba ne ba sa itse go kwala. Ké
ka ntlha ya moo, ditiragalô tsa ditsô tsa bôna di
sa ka keng tsa bolokiwa. Jalo ké selô se se
swabisang thata thata, ka batho basweu ba ntlha
ba ba tsileng mono, bogolo Baruti ba ntlha, ba
sa simolola go kwala ditiragalô tseo, gore di bo-
lokêgê. Ha ka jeno go lekiwa go di kwala, ké
fêla ka mokgwa wa go itse go re, tiragalô engwe
le engwe e setse e latlhegetswe ké tse dintsi, tse
di neng di batlêga, ha le tsôna di ka bo di itsi-
we. Le ha go utse jalo, batho ba bogologolo ba
ne ba etse dilô tseo tlhokô thata. Bo-rra ba ne
ba di tlôtlêla bana ba bôna gantsintsi kwa go
itisitsweng teng, bogolo kwa merakeng, fa mol-
long, ba ntse ba o orile maitsiboya, go ise go

rôbalwe. Bana bao ba tshware dilô tseo, tse bo-rra-bôna ba di ba tlôtlêlang, thata thata, ba sé ke ba di lebale. Ka go ne go se sepê se se diang megôpolô ya bôna, mme e le tsôna tseo fêla, tse di ntseng di tseetswe kgang, di ne di tsêna mo tlhogong, di sa lebalwe fêla. Mme ha bana bao ba sena go gola, ba di bolelele bana ba bôna gapê, jaaka ba di amogetse mo go bo-rraábô. Dilô tseo di ne tsa bolokêga jalo ka mokgwa wa magatwe, go ya batho basweu ba be ba tsênê mo lefatsheng leno.

Ha mo sebakeng seo di ka bo di kwadilwe, re ka bo ka jeno re na le ditiragalô tsa ditsô tsa Batswana, tse di ikanyêgang thata thata. Mme ka di sa kwalwa ka sebaka seo, mme le Baruti ba ntsha, ba ba tsileng mono, dilô tseo di sa ntse di tshwerwe ké beng ba tsôna, ba sa di kwala, jalo isa latlhêga thata thata, mme se se kwalwang ka jeno, ké se se sa tsholeng se ikanyêga thata. Le ha go ntse jalo, ga rea tshwanêla go se tlhokomologa fêla, ka go ithaya re re: ké mang yo o itseng go re, a go ntse jalo rure?

Le se Lo se buisang fa, ka ga Setsô sa Bafokeng ké selô sa Magatwe, se motho o sa kakeng a se ikanêla go re: ga gwa fosêga sepê mo go sôna. Le ha go ntse jalo Lo se buisê ka go rata go boloka se se sa ntseng se itsege, mme Lo se tlôtlêlê le ba bangwe, le go se ithuta ka nosi.

Magatwe a re: Setšaba sa Bafokeng ké se se tswang kwa kgakala-kgakala, kwa ntsheng ya botshêka. Se ne sa ralala dikaka tsa lefatše la Afrika mo dipakeng tsa pele-pele, se sa ntse se kôpanye le ditšaba tse dingwe, sengwe sa tsôna e le setšaba sa Bafurutshe. Polêlô e kaya go re, se kgaoganye le setšaba seo kwa bogareng jwa lefatše la Afrika e ka ne e le pele ga makgolo a dinyaga. Ditšaba tse pedi tse, ebong Bafokeng le Bafurutshe goa twe, e ne e le tse di tlwaêla-neng thata thata, di utlwana, di ratana. Le ha go ntse jalo, tsa ya go kgaoganngwa ké selô, e

sé sa sepê fêla. Ga twe: Bafurutshe ba ne ba phegeletse go fagola dinamane, mme Bafokeng bôna ba gana go re, di sé fagolwê ka nakô eo. Selônyane seo ké sôna, go tweng, se ile go emisa kgang e kgolo fa gare ga ditšaba tse pedi tseo; kgang e e ileng go tsenya ditšaba tse pedi tseo mo ntweng, e go tweng, e ne ya lala Bafurutshe godimo, ya bolaya Thêbê kgosi ya bôna.

Bafokeng jaanong ba ne ba tloga ba hudu-gêla ntlheng ya botlhabatsatsi. Mme mo khudugong eo ga ya go êma kgang fa gare ga bôna ka ntlha ya borêna. Bangwe ba bôna ba ne ba gana go ikokobeletsa kgosi ya bôna, ba ipatlêla kgosi enngwe, le ha bontsi jwa bôna, bo ne bwa sala bo ineetse kgosi ya tlhômamô ya bôna. Ba ba neng ba gana go e ikokobeletsa, le go e utlwa, ba ne ba ikgaoganya le ba e leng, ba ba emeng ntlheng ya yôna. Le ha go ntse jalo baikgaoganyi bao e ne e le setlhôphanyana fêla, se se neng sa tloga sa ikgaoganya gapê, sa nna dikgatlhôngatlhonyana fêla, tse di itshenketseng Barêna ba tsôna, ba ba di busang.

Ka go kgaogana jalo, le go phatlhalla jalo Bafokeng ba bagolo ba ne ba ya go fitlha kwa Lesotho, fa nokeng e e bidiwang Mógokare. Golo foo kooteng Bafokeng ba ne ba go rata thata thata; go ne go ba natefêla, gonne ba ntse sebaka se se telle-telle teng. Selô se se gopotsang gapê go re, golô kwa Mogokare Bafokeng ba ne ba go rata thata thata, ké ka gonne kgosi enngwe ya tse dikgolo tsa Bafokeng, ebong Morêna Mokgatlê a teile morwadiê yo mongwe leina leo la Mogokare, a le mo têêla kagô ya bôna ya go aga fa nokeng ya Mogokare kwa Lesotho. Mogokare yoo, morwadia Morêna Mokgatlê o swetse kwa Tsitsing (Bierkraal) ka June 1943.

Bafokeng e ne e ntse e le setšaba se se tiileng, se se humileng thata, fêla jaaka Barolong. Dikgosi tse di busitseng Bafokeng, tse di sa ntseng di itsege ka maina a tsôna go tswa tshimologong

go tlaa ka jeno jaana, ké dikgosi di le 37. Maina a tsôna ké a:

1) Nape.	2) Setšele
3) Mmutle I.	4) Phôgôlê I.
5) Moreaphôgôlê.	6) Kguduyamaêla.
7) Modutyane.	8) Phôgôlê II.
9) Molefe I.	10) Morapedi I.
11) Tshwane.	12) Mpuu.
13) Maphofeametlhaba.	14) Morapedi II.
15) Rramorwa I.	16) Phokeng
17) Sekêtê I.	18) Rramorwa II.
19) Sekêtê II.	20) Bogôbê.
21) Mogono.	22) Monwê.
23) Mailangwe.	24) Moseêtsana.
25) Mmaleribê.	26) Dialê
27) Rramorwa III.	28) Sekêtê III.
29) Thethe (Mmakgô-
ngwana).	30) Rraikane.
31) Nameng.	32) Nôgê.
33) Molefe II.	34) Mokgatle.
35) Tumagolo.	36) Molotlegi I.
37) Molotlegi II.	

Mo dikgosing tseo tsa Bafokeng, goa twe enngwe e ne ya bolawa, enngwe ea swa ka go nosiwa botlhole, mme enngwe yôna ya fisiwa ka mollo mo teng ga ntlo. Kgosi e ekete e neng e le kgolo mo go tsôna, e le tumôkgolo, e ne e le Sekêtê III, yo o neng a latêla Rramorwa III mo bogosing. E ne e le kgosi e maatla, e e lwantshitseng ditšaba tse dintsi mo lefatsheng leno la Transvaal. Tlhabanô ya bofêlô ya gagwê ké e a e tlabanyeng le Batlôkwa, ba bile ba thusiwa ké Bakgatla. Tlhabanô eo ké e Sekêtê III o tshwerweng ké baba ba gagwê mo go yôna, a bolaêlwa fa tlase ga setlhare, se se tlogileng sa bidiwa setlhare sa ga Sekêtê. go nna segopotsô sa go mo gopotsa mo setšabeng.

Erile Sekêtê III a sena go bolawa, bogosi jwa tsêêwa ké morwawê, yo o bidiwang Thethe,

gongwe Mmakgôngwana. Le ênê o tľhabanye thata. Bogolo e ne e le ditšaba tsa Ba-Matau le Bapô le Bakgatla, tse o tľhabanyeng natsô. Sebaka sa gagwê ké sôna, se Moselekatsi, kgosi ya Matebele e tsenyeng ka sôna mo lefatsheng leno la Transvaal. Moselekatsi e ne e le seganka se segolo, se se phatľhaladitseng ditšaba tsa Batswana mo Transvaal, sa di rutla-rutla, sa di gasa-gasa, sa bolaya, sa tšhuba metse. sa senyaka mo ditšabeng tsa Batswana mono Transvaal.

Bafokeng le bôna Moselekatsi o na a ba tľhabantšha, a ba phatľhalatsa. Rure Moselekatsi o na a nna fêla jaaka seatla sa Modimo, se o busolosang ka sôna dipolaô tse dintsintsi, tse Batswana ba neng ba bolaana ka tsôna mo dintweng tsa bôna, tse di neng di emisiwa, e sé ka ntlha ya sepê fêla; fa gongwe e le fêla ka go rata go thopa, tse e leng tsa setšaba se sengwe. Ka letšatsi le lengwe, ka Moruti Mofat a nyatsa Moselekatsi ka ntlha ya go gasa-gasa, le go phatľhalatsa, le go senya ditšaba tsa Batswana, Moselekatsi a araba, a re: "Ga sé nna ké dirileng jalo, gonne erile ké tswa kwa lefatsheng la rona, ke sena go ikgaoganya le Tšaka, ka fitľhêla go diriľwe jalo, ké ba ba neng ba le teng pele ga me, bogolo Batľôkwa".

Kgosi e e neng e busa mo sebakeng sa ha Maburu a ľêľêka Moselekatsi e ne e le Mokgatľê, yo Baruti ba Kôpanô ya Hermannsburg ba mo fitľhetseng; mme ba simolla tirô ya thutô ya Modimo mo setšabeng sa gagwê, sa Bafokeng. Le ênê erile a tsamaya, a bo a kolobeditswe.

